

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUK BİLİM DALI

ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN TAHSİS ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Fatih Keskin

İstanbul, 2025

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUK BİLİM DALI

ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN TAHSİS ANLAYIŞI
Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Fatih Keskin

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hacer Yetkin
2. Üye : Prof. Dr. Sami Erdem
3. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Cemal Kalkan

İstanbul, 2025

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet Fatih Keskin

İSTANBUL, 2025

ÖZET

Fıkıh usûlü konuları içerisindeki elfâz bahisleri etrafında gerçekleşen tartışmalar, fıkıhın tedvin döneminden itibaren fakihlerin problem sahalarından biri olmuştur. Fıkıh usûlü ilminin oluşumuna belirli ölçüde öncülük eden bu tartışmalar, fıkıh usûlü ilmi içerisinde en önde gelen meselelerdendir. Fıkıh usûlünün ortaya çıktığı dönemde, âmm lafzın tahsisi, delâleti ve buna bağlı olarak gündeme gelen birçok mesele üzerinden gerçekleşen tartışmalar, usûlcüler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hanefî usûl geleneği incelendiğinde Hanefî mezhebinin görüşleri Cessâs'la (ö. 370/981) beraber Irak'ta ortaya çıkmış daha sonra Debusî (ö. 430/1039), Serahsî (ö. 483/1090) ve Pezdevî (ö. 482/1089) üzerinden, Maverâünnehir bölgesine intikal etmiştir. Bu çizgi neticesinde ortaya koyulan görüşler gelenek içerisinde Hanefî mezhebinin mutlak görüşü olarak kabul edilmiş ve aktarılmıştır. Bu görüşlere hâkim Hanefî usûl görüşleri adını vermek yerinde olacaktır. Ebu Mansur el-Mâtûrîdî (ö. 333/944) ise Hanefî mezhebine müntesip olmasının yanında Hanefî mezhebinin ana damarını oluşturan Irak bölgesinin dışında, Semerkand bölgesinde yaşamıştır. Onun öğretileri doğrultusunda, hâkim Hanefî usûl görüşlerine muhalif görüşler ortaya koyan Semerkand Hanefî ekolü vücuda gelmiştir. Bu ekolün en önemli temsilcisi ise Alâeddin es-Semerkandî (ö. 539/1144)' dir. Âmm lafzın tahsisi ve tahsis için gerekli olan şartlar ile ilgili olan, âmm lafzın delâleti, istisnası, neshi gibi meselelerde, Semerkandî'nin görüşleri, takipçisi olduğu Mâtûrîdî gibi hâkim Hanefî usûl görüşlerinden ayrılmıştır. Bu görüşlerin birçoğunda Hanefî mezhebinin karşısında duran Şâfiî mezhebine benzerliği dikkat çekse de kritik noktalarda iki görüş arasında orta bir yol tutma gayreti, hâkim Hanefî ve Şâfiî görüşleri arasında eklektik bir duruşu yansıttığı için ayrıca değerlendirilmelidir.

Semerkand ekolü fıkıh usûlü ile ilgili meselelerde kelimâ hassasiyetlere oldukça önem vererek hareket etmiştir. Bu hassasiyetler ise Semerkandî'nin ele alacağımız meselelerdeki kabulleri üzerinde etkili olmuştur. "Alâeddin es-Semerkandî'nin Tahsis Anlayışı" başlığı altında ele alacağımız çalışmada, Semerkandî'nin âmm lafzın delâleti ile ilgili görüşleri, âmm lafzın tahsisi ve tahsisini şartlarıyla beraber nesih ve bunlara bağlı kelimâ meseleler ele alınacaktır.

Bu çalışmada, Semerkandî'nin hakim Hanefî usûl anlayışına karşı çıktığı noktalar, bu karşı çıkışın gerekçeleri ve fıkıh usûlü üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

Anahtar Kavramlar: Semerkandî, Tahsis, Âmm, İstisna, Nesih, Bedâ

ABSTRACT

Discussions surrounding *al-alfāz* (linguistic expressions) within the discipline of legal theory (*uṣūl al-fiqh*) have constituted one of the central areas of contention among jurists since the formative period of Islamic law. These debates, which to a certain extent prefigured the emergence of the discipline of legal theory itself, have long occupied a prominent place within *uṣūl al-fiqh*. During its formative stage, disputes particularly revolved around the designation (*taḥṣīṣ*), scope of denotation, and interpretive implications of general terms (*‘āmm*), giving rise to a variety of differing views among legal theorists.

From the perspective of *uṣūl al-fiqh*, the views of the Ḥanafī school initially emerged in Iraq with al-Jaṣṣāṣ, and subsequently developed further through the works of al-Dabūsī, al-Sarakhsī, and al-Pazdawī, eventually solidifying in Transoxiana through the transmission of the scholars of Bukhara. The positions advanced through this trajectory came to be regarded and transmitted as the authoritative doctrine of the Ḥanafī tradition. These positions can be referred to as the mainstream or dominant Ḥanafī legal theory.

Abū Manṣūr al-Māturīdī, while affiliating himself with the Ḥanafī school, lived outside Iraq—in the region of Samarqand. A distinct Samarqandian Ḥanafī school emerged under his influence, which in many respects diverged from the dominant Ḥanafī legal theory. The most prominent representative of this school was ‘Alā’ al-Dīn al-Samarqandī. In matters such as the denotation of general terms, the conditions for their specification (*taḥṣīṣ*), and related issues such as abrogation (*naskh*) and exception (*istithnā*), al-Samarqandī’s views—following Māturīdī—differed from those of the mainstream Ḥanafī tradition. While these views at times resemble those of the Shāfi‘ī school, especially in their formal structure, they also demonstrate an effort to mediate between the two schools, thereby raising important questions for further analysis.

The Samarqandian school exhibited a heightened sensitivity to theological concerns in its treatment of legal-theoretical issues. These theological considerations significantly influenced al-Samarqandī’s positions in the aforementioned matters. The extent to which the solutions they proposed in *uṣūl al-fiqh* parallel those in *kalām* is itself a matter worthy of reflection.

In this study, entitled “‘Alā’ al-Dīn al-Samarqandī’s Conception of Specification (*Taḥṣīṣ*)”, we aim to examine his views on the denotation of general terms, their specification,

the conditions under which such specification is valid, and the relationship of these issues with theological questions. The study will focus on the points at which al-Samarqandī diverged from the dominant Ḥanafī legal theory, the reasons for these divergences, and the implications thereof.

Keywords: al-Samarqandī, specification (taḥṣīṣ), general expression (‘āmm), exception (istithnā’), abrogation (naskh), apparent change in divine knowledge (badā’)

ÖNSÖZ

Nasları anlamının İslami ilimler içerisindeki en önemli yollarının başında fıkıh usûlü gelmektedir. Nasslar lafızlardan ibaret oldukları için fıkıh usûlünün de çok önemli bir bölümü lafızlarla ilgili meselelerden oluşmaktadır. Lafız bahisleri içerisindeki en önemli konular umum-husus meseleleridir. Yaptığımız çalışmalarda ise bu meseleler hakkında verilecek hükümlerin tahsisi anlamak ve anlamlandırmaktan geçtiği görülmektedir. Tahsisin tanımı ve şartları üzerinden yapılacak değerlendirmeler âmm lafzın ve hâss lafzın delâletini doğrudan etkilemektedir. Bunların yanı sıra tahsisin bu konular üzerindeki etkisinin kelimelerle olan bağlantısı da oldukça önem arz etmektedir. Bütün bunlardan hareketle tahsisin ne olduğunu bilmek ve tahsisi doğru tanımlamak nasları doğru anlamak için oldukça önem arz etmektedir.

Bu tez, tahsisi konu edinerek tahsisin kendisine ve etkilediği meselelere genişçe yer vermektedir. Tahsis konusu ele alınırken yerleşik Hanefî usûlüne muhalefet eden Alâeddin es-Semerkandî'nin görüşleri ele alınarak tahsisle ilgili farklı yaklaşımlar ortaya konmak istenmiştir. Söz konusu konuya ve şahsa yönelik çalışma isteğinin altında ise yerleşik olan Hanefî usûlünden farklı olarak, kelimelerle uyumlu bir fıkıh usûlü kabul etme fikri yatmaktadır. Buradan hareketle bu usûlün fıkıh sahasında da olması muhtemel etkilerine yer verilmekte ve Hanefî mezhebi sınırları içerisinde, bu kabullerin imkânı ele alınmaktadır.

Çalışmanın hazırlanmasında birçok kişinin katkısı ve desteği bulunmaktadır. Öncelikli olarak destek ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Hacer Yetkin'e, önerileriyle çalışmaya katkıda bulunan jüri üyelerim Prof. Dr. Sami Erdem'e ve Dr. Öğr. Üyesi Cemal Kalkan'a, ilim tahsili sürecinde ilimlerinden istifade etme imkânı bulduğum tüm hocalarıma teşekkür ederim. Çalışmanın okumalarını yaparak düzeltmelerde bulunan ve çalışmaya ciddi katkılar sunan Arş. Gör. Ahmet Koca'ya, Abdullah Erkilet'e, Ömer Faruk Öztürk'e ve Ömer Faruk Cengiz'e teşekkür ederim. Yetişmemde ve ilim tahsil sürecinde maddi manevi yardımlarını ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli babam İbrahim Keskin ve annem Meryem Keskin'e, kardeşlerim Berat Hamza Keskin ve Yusuf Salih Keskin'e şükranlarımı sunuyorum. Son olarak ilim tahsiline başladığım günden itibaren ilim anlayışımı şekillendiren ve ilmi olarak her zaman bana yeni ufuklar açan kıymetli hocam Bünyamin Saygılar'a teşekkür ediyorum.

Mehmet Fatih Keskin

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ	1
2. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI.....	3
3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
SEMERKANDÎ'NİN ÂMM VE HÂSS LAFIZLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	5
1. ÂMM LAFIZ	8
1.1. ÂMM LAFZIN TANIMI.....	9
1.2. ÂMM LAFZIN HÜKMÜ.....	13
1.2.1. TAHSİSE UĞRAMIŞ ÂMM LAFZIN HÜKMÜ.....	22
2. HÂSS LAFIZ.....	25
2.1. HÂSS LAFZIN TANIMI	26
2.2. HÂSS LAFZIN HÜKMÜ.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	34
SEMERKANDÎ'NİN TAHSİS TEORİSİ VE TAHSİSE İLİŞKİN USÛLÎ KAVRAMLAR	34
1. TAHSİS.....	34
1.1. TAHSİSİN TANIMI	35
1.2. TAHSİSİN KONUSU VE SINIRLARI	36
1.2.1. Tahsis Edilecek Umumun Sınırı	37
1.2.2. Haber İfade Eden Umum Lafızların Tahsisi.....	37
1.2.3. Umum İfade Eden Mecaz Lafzın Tahsisi.....	39
1.2.4. Tek Ferdi Kalmış Lafzın Tahsisi	39
1.2.5. Delalet Yönünden Umum İfade Eden Lafzın Tahsisi	40
1.2.6. Delîlü'l-hitâbın Tahsisi	40
1.2.7. Muktezanın Umumunun Tahsisi.....	41
1.3. TAHSİS EDİCİ DELİLLERİN NİTELİĞİ.....	41

1.3.1.	Muttasıl Deliller	41
1.3.2.	Munfasıl Deliller	47
2.	TAHSİSLE BAĞLANTILI DİĞER USÛLÎ KAVRAMLAR.....	55
2.1.	BEYAN	55
2.2.	TEARUZ	61
2.3.	NESİH	64
2.4.	İLLETİN TAHSİSİ	68
SONUÇ		73
KAYNAKÇA		77

KISALTMALAR

b.:	İbn
bkz.:	Bakınız
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.:	Hicrî
Hz.:	Hazreti
haz.:	Hazırlayan
nşr.:	Neşreden
ö.:	Ölümü, Vefat Tarihi
s.:	Sayfa
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.:	Tahkik Eden

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE YÖNTEMİ

Hanefî mezhebi, birçok talebenin çeşitli beldelerden gelip, Ebû Hanife'nin meclisine katılıp, ders almalarından ve Ebû Hanife'nin öğrencilerinin çeşitli beldelerde kadılık vazifelerine getirilmelerinden hareketle çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mezhebin yayıldığı bölgelerden biri de Semerkand'dır. Semerkand'da Ebu Mansur el-Mâtûrîdî'nin öğretileri, Hanefî mezhebi içerisinde, özellikle usûlî anlamda, ayrı bir ekol haline gelmiştir. Alâeddin es-Semerkandî ise kaleme aldığı eserler ve ortaya koyduğu görüşlerle bu ekolün en önemli temsilcisidir. Semerkandî, hayatının büyük bir bölümünü, hocalarının da bu bölgede bulunmasından dolayı, Buhara'da geçirmiştir. Hayatını talim ve tedrise ayırmış, çeşitli te'lifatlarda bulunmuş ve idari görevlerde yer almamıştır.¹ Hocaları arasında Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (493/1100), Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî ve Ebu'l-Mu'in en-Nesefî (ö. 508/1115) yer almaktadır. Bu şahsiyetler, döneminin ilmi olarak önde gelenleri kabul edilmiş, birçok bölgede kelim ve fıkıh dersleri vermişlerdir. Özellikle Ebu'l Mu'in en-Nesefî, Mâtûrîdî mezhebini toparlayan kişi olarak bilinmektedir.² Bir diğer hocası olan Ebü'l Yüsr da kelamcı kimliği ile ön plana çıkarken onun kardeşi olan Fahrü'l-İslâm daha çok fıkıh alanında meşhur olmuştur. Semerkandî'nin en meşhur bu üç hocasının ortak alanı ise fıkıh usûlüdür.

Alâeddin es-Semerkandî'nin bulunduğu ilim havzasından günümüze çok az sayıda eser ulaşmıştır. Bunların en önemlileri de Semerkandî'nin eserleridir. Semerkandî, fûruu fıkha dair “*Tuhfetü'l-Fukaha*” adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser tasnifinin farklı olması ile diğer Hanefî fûruu fıkıh kitaplarından ayrılmaktadır.³ Diğer bir önemli eseri ise usûlü fıkha dair kaleme aldığı “*Mizanü'l-Usul*”dür.⁴ Semerkandî'nin telif ettiği eserler ve ders aldığı hocalar dikkate alındığında bölgenin ilmî temsil gücü en yüksek şahsiyetlerinin başında geldiği söylenebilir.

Çalışmada, Cessâs, Debusî, Serahsî ve Pezdevî çizgisinin usûl görüşleri olan hâkim Hanefî usûl görüşlerinden farklı görüşler ortaya koyması ve bölgenin temsil gücü en yüksek şahsiyeti olması hasebiyle Alâeddin es-Semerkandî'nin görüşleri temel inceleme alanı olarak seçilmiştir. Bununla beraber Semerkandî'nin ortaya koyduğu farklılıkları anlayabilmek adına

¹ “SEMERKANDÎ, Alâeddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Haziran 2025).

² “NESEFÎ, Ebü'l-Mu'in”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Haziran 2025).

³ Semerkandî Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, thk. Hüsam Hüseyin el-Hamd (Türkiye: Darü's-Semman, 2021).

⁴ Alâeddin Semerkandî, *Mizânü'l-Usul fi Netâici'l-Ukûl*, thk. Abdülmelik Sa'dî (Ürdün: Dâru'n-Nûr, 2017), 1/38.

muhtelif usûlcülere de temas edilmiştir. Çalışmayla ilgili diğer bir sınırlandırma ise “Tahsis” konusudur. Tahsis konusu hem Semerkand ekolünün, hâkim geleneğe olan muhalefetinin en net görüldüğü mesele olması hem de kelimî meselelere çeşitli noktalardan temas etmesi hasebiyle tercih edilmiştir. Tahsisle ilişkili olan meselelere ise tahsisle ilgili kabullerin Hanefî mezhebi içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiyle alakalı olarak temas edilmiştir.

Çalışmanın öncelikli amacı, Alâeddin es-Semerkandî'nin âmm lafzın tahsisi hakkındaki görüşlerini, bu görüşe kaynaklık eden kabullerini ve bu görüşlerinin etkilediği fıkıh usûlü meselelerini ortaya koymaktır. Bununla beraber, aynı zamanda fıkıh usûlü-kelam ilişkisi, elfâz bahsi üzerinden ortaya koyulmuş olacaktır. Araştırmanın bir diğer amacı ise bir Hanefî olarak Semerkandî'nin hâkim Hanefî usûl anlayışına muhalefet ettiği noktaları ve muhalefetlerinin hangi kelimî kabullere dayandığını, bu muhalefetinin usûli ve kelimî anlamda ne gibi sonuçlar doğuracağını ortaya koymaktır. Bu anlamıyla çalışma Irak ve Semerkand Hanefî ekolleri arasında bir mukayeseyi de içermektedir. Mâtûrîdî ve Semerkandî'nin âmm lafzın delâleti ve tahsisi ile ilgili ortaya koydukları görüşlerin, fıkıh usûlü ve fıkıhın diğer konularına yönelik olarak akla getirdiği birtakım soruları cevaplamak ve bu kabullerin fıkıh meseleleri üzerindeki olası etkilerini ele almak da çalışmanın önemli amaçlarındandır.

Çalışmada Semerkandî'nin eserinde takip ettiği düzen belli başlı farklılıklarla beraber esas alınmıştır. Çalışma giriş ve sonuç kısımları dışında iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Semerkandî'nin âmm ve hâss lafızlarla ilgili görüşlerinden ve buna bağlı meselelerden bahsedilmiştir. Bu bölümün, çalışmanın ana meselesinin anlaşılmasına yardımcı olması hedeflenmektedir. Buna bağlı olarak da ana konuya bağlı olan yerler ilk bölümde özellikle ele alınmış ve detaylandırılmıştır.

İkinci bölümde ise Semerkandî'nin tahsis anlayışı ele alınmış; bu anlayışın hakim usûl geleneğinden hangi yönlerle ayrıldığı, bu ayrışmanın gerekçeleri ve doğurduğu sonuçlar değerlendirilmiştir. Bununla beraber Semerkandî'nin ortaya koyduğu görüşlerin fıkıh usûlündeki diğer kavramlar ve konularla olan ilişkileri de analiz edilmiştir.

Her bölümde ve alt başlıklarında, ele alınan mesele ile ilgili klasik kaynaklardan görüşlere yer verilmiş, ayrıca Hanefî mezhebi içerisindeki farklı görüşlere de sıkça değinilmiştir. Bu meseleler aktarılırken tikel örneklerle desteklenme yoluna gidilmiştir. Ağırlık olarak ilk dönem Hanefî usûl kitapları kaynak olarak kullanılsa da yer yer geç dönem Hanefî usûl kitaplarından da istifade edilmiştir.

2. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın kaynakları klasik eserler ve güncel çalışmalar olarak iki ayrı kısımda ele alınmaktadır. Klasik kaynakların en başında Semerkandî'nin usûl eseri *Mîzânü'l-Usûl* gelmektedir. Semerkandî'nin tahsisle ilgili görüşlerinin bu eserde yer almasından hareketle çalışmada bu eserden genişçe istifade edilmektedir. Usûl meselelerinin fûruu konularına temas ettiği noktalarda Semerkandî'nin fûruu eseri *Tuhfetü'l-Fukahâ'* ya, usûl meselelerinin kelimâ konularına temas ettiği noktalarda ise Semerkandî'nin görüşlerinin tashihini yapmak adına Ebu'l-Mu'în Nesefî'nin *Tebssiratü'l-Edille* adlı eserine başvurulmuştur. Bunlarla beraber hem kelimâ konulardaki görüşleri hem de kendisine yapılan atıfların değerlendirilmesi için İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilatü'l-Kur'an* adlı eseri kaynak olarak kullanılmaktadır.

Çalışma içerisinde Irak meşayihinin görüşlerine atıf yapıldığı yerlerde Cessâs'ın *el-Fusûl fi'l-Usûl* adlı eseri, fûruu konularında Semerkand meşayihiyle mukayese yapılan yerlerde ise *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî* adlı eserine temas edilmektedir. Hâkim Hanefî usûlcüleri olarak isimlendirilen Debusî, Serahsî ve Pezdevî'ye atıf yapıldığı yerlerde, Debusî'nin *Takvimü'l-Edille* adlı eseri, Serahsî'nin ve Pezdevî'nin *Usûl* adlı eserleri kaynak olarak kullanılmaktadır. Hâkim Hanefî usûlünün tam anlamıyla yerleşmiş halini görüp aktarmak adına Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)'nin *Menârü'l-Envâr* adlı Usûl kitabı ve onun Molla Cîven tarafından yapılan *Nûrü'l-Envâr* adlı şerhine de sıkça temas edilmektedir.

Çalışma içerisindeki atıfların sağlamasını yapmak amacıyla zaman zaman diğer mezheplerin temel kaynaklarına da başvurulmuştur. Bu bağlamda Mu'tezile'yle ilgili yapılan atıflar için Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed* adlı eseri, Şâfî mezhebinin görüşleri için ise Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *el-Mahsûl* adlı eseri kaynak olarak kullanılmaktadır.

3. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Fıkıh Usûlü içerisindeki elfâz bahisleri ile alakalı literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak tahsis meselesinin müstakil olarak ele alındığı ve tahsisin şartları ekseninde, konuyla bağlantılı olan fikhî, usûlî ve kelimâ konuları değerlendiren bir çalışma literatürde bulunmamıştır. Bununla beraber gerek tez olarak gerekse makale olarak ele alacağımız konuya kısmen temas eden birçok çalışma literatür içerisinde mevcuttur. Konuyla ilgili temel çalışmalardan biri Ferhat Koca'nın "*İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*" adlı doktora tezidir. Koca, bu çalışmada tahsis konusunu oldukça geniş ve genel bir şekilde ele alarak her mezhebin konuyla ilgili yaklaşımını zikretmiştir. Çalışmada yer yer Semerkandî'nin

tahsis anlayışına temas edilse de bu temaslar oldukça sınırlı kalmakta ve genel anlatım içerisinde sadece sınırlı bir kısmına temas etmektedir.

Murat Sarıtaş'ın *“Irak ve Semerkant Hanefî Meşayihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi”* adlı yüksek lisans tezi, konumuz ile alakalı önemli çalışmalardan biridir. Çalışmada âmm lafzın delâleti ve tahsisi ile ilgili konulara genişçe yer verilmiştir. Bununla beraber tahsisin şartları üzerinde yeterince durulmadığı ve buradaki tartışmalar ile kelimî meselelerin bağlantılarının kurulmadığı, konunun ana hatlarıyla ele alındığı aynı zamanda da Semerkandî üzerinden müstakil bir okuma yapılarak tahsis konusu üzerinden de daha bütüncül bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir.

Konumuzla ilgili bir başka çalışma da Salih Güner'in *“Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasında Usûli ihtilaflar ve Hanefî Mezhebi Üzerindeki Etkisi”* adlı doktora tezidir. Bu eser de iki ekol arasındaki usûli ihtilaflar değinmesi bakımından önem arz etmekle beraber bizim ele aldığımız konuya temasının sınırlı olduğu görülmektedir.

Makale olarak bakıldığında ise konumuza yakın olması bakımından Azar Abbasov'un *“Fıkıh Usûlünde Irak ve Orta Asya Hanefîleri Arasında Farklılık Noktaları – Alaeddin es-Semerkandî Örneği”* adlı makalesi zikredilebilir. Bu çalışma bir makale sınırı içinde farklılık noktası olarak yalnızca birkaç meseleyi ele almış bir çalışmadır. Alpaslan Alkış'ın *“İsa b. Eban'ın Âm, Hâs ve Âm'ın Tahsisiyle İlgili Görüşleri”* adlı makalesi ise hâkim Hanefî görüşlerinin kaynağı olan İsa b. Eban'ın tahsis ile ilgili görüşlerini ele alması bakımından konumuz için önem arz eden bir çalışmadır.

Mezkûr çalışmalar ele aldığı konular ve konulara tayin ettikleri sınırlar bakımından çalışmamızdan farklılaşmaktadır. Araştırmalarımıza göre Semerkandî'nin tahsis anlayışını müstakil olarak ele alan ve tahsisin uzantısı olan fikhî, usûli ve kelimî meselelerle konuyu bir bütün olarak değerlendiren bir çalışma literatürde bulunmamaktadır. Tezimiz literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEMERKANDÎ’NİN ÂMM VE HÂSS LAFIZLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Alâeddin Semerkandî’nin âmm ve hâss başta olmak üzere elfâz bahsinin genelinde diğer Hanefî usûlcülerine muhalefet etmesinin temel sebebi, lafızların delaletine dair görüşlerinin tahsis meselesiyle doğrudan ilişkili olmasıdır. Bu nedenle tahsis konusu ele alınmadan önce Semerkandî’nin âmm ve hâss ile ilgili görüşlerine çalışma içerisinde yer verilecektir. Semerkandî, *Mizanu’l-Usûl* adlı eserinde âmm ve hâss lafızlarla ilgili görüşlerini önceki usûlcülerin görüşlerine de temas ederek açıklamaktadır. Semerkandî eserinin mukaddimesinde kendi zamanına kadar var olan usûlcülerin usûl yazım metotları hakkında değerlendirmelerde bulunurken Hanefî mezhebine mensup usûlcülerin usûl yazımında farklılaştığı noktaları ifade etmesi, Semerkandî meşayihinin elfâz bahislerindeki muhalefetini anlamak adına oldukça önemlidir. Semerkandî, Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs gibi usûlcüleri kastederek Iraklıların, usûlü fikhın itikadı ilgilendiren bahisleri başta olmak üzere birçok meselesinde Mu‘tezile mezhebine meylettiklerini söyleyerek, bu usûlcülerin benimsediği metodun doğru olmadığını dile getirmektedir. Ardından Debusî, Serahsî ve Pezdevî gibi usûlcüleri kastederek Buharalılarının, usûlü fikhın içerisinde kelim ilmi ile doğrudan bağlantılı olan meselelerin, kelim ilmiyle olan bağlantılarını dikkate almaksızın bir usûl yazım metodu benimsediklerini ve bu noktada hataya düştüklerini belirten Semerkandî, onların benimsediği metodu da Iraklılarınkı gibi uygun görmemektedir. İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) takipçisi olan Mütakellimin metodu üzere telif yapan usûlcülerin ise kelim olarak doğru ancak furuu olarak hatalı olduklarını da belirten Semerkandî hem usûlde hem de furuuda doğru ve isabetli olan metodun hocası Ebu Mansur İmam Mâtürîdî’nin, “*Kitabü’l-Cedel*” ve “*Meahizü’ş-Şeria*” adlı eserlerinde ortaya koyduğu metot olduğunu dile getirmektedir.⁵ Usûl yazımında bu metodun takip edilmesini elzem gören Semerkandî, usûl ve furuuda isabetli olan görüşlerin bu yol üzere ortaya çıkacağını dile getirmektedir. Buna mukabil sadece fikhla ilgilenen fakihlerin meyletmesiyle kelimden bağı koparılmış usûl anlayışının fakihler ve usûlcüler arasında şöhret

---

⁵ Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*, 2017, 1/122.

bulduğunu ancak hocası Mâtürîdî'nin eserlerinin, lafızlarındaki kapalıktan ve manasının zorluğundan dolayı ihmal edildiğini dile getirmektedir.⁶

Semerkandî'nin usûl geleneklerine yönelttiği bu eleştirilerin en net yansımasını elfâz bahislerinde görmek mümkündür. Bununla beraber bu eleştirilerin usûl-i fıkıh ile kelam ilişkisini gösteren en önemli konulardan olduğu da dikkatten kaçmayacak bir durumdur. Semerkandî'nin Mu'tezileye meyletmekle itham ettiği usûlcülere de usûl-i fikhî kelamdan bağımsız bir şekilde ele almakla itham ettiği usûlcülere de elfâz bahsi üzerinde muhalefet ettiği görülmektedir. Semerkandî'nin muhalefet ettiği bu görüşlere bakıldığında ise bu görüşlerin Hanefî mezhebi içerisinde hâkim hale gelmiş usûl görüşleri olduğu görülmektedir. Bu görüşler gelenek içerisinde otorite halini alarak günümüze kadar Hanefî mezhebinin mutlak görüşleri şeklinde intikal etmiştir.

Semerkandî'nin ve daha genelde Semerkand meşayihinin bu muhalefetinden hareketle onların usûl görüşlerinde Şâfiî'ye yaklaştığını ve fıkıh düşüncesi olarak da oraya meylettiklerini söylemek ve onları bu görüşlerde Şâfiî mezhebiyle beraber görmek de mümkün olmamaktadır. Zira Semerkandî'nin fûruu fıkıh eseri *Tuhfetü'l-Fukaha* başta olmak üzere Semerkand bölgesinde bulunan usûlcü ve fakihlerin eserlerine bakıldığında buradaki görüşlerin Ebû Hanife ve ashabından aktarılan fûruu fıkıh külliyyatına direkt olarak bağlı olduğu ve Semerkand meşayihinin fûruu meselelerdeki birçok görüşünün, usûlde muhalefet edilen Cessâs gibi fakihlerin fûruu meselelerindeki kabulleriyle de aynı olduğu görülmektedir.⁷ Bununla beraber Semerkandî'nin, usûlî fikhin haber, kıyas gibi diğer önemli bahislerinde de hâkim Hanefî usûl düşüncesiyle aynı görüşleri ortaya koyduğu görülmektedir.⁸ Bütün bunlardan ve ileride detaylarıyla ele alınacak meselelerden de anlaşılmaktadır ki Semerkand meşayihinin tezin içerisinde ele alınacak itirazları, fikhî bir itirazdan yahut fikhî bir tercihten değil kelamî bir takım itirazlardan veya kelamî tercihlerden hareketle yapılmaktadır.

Semerkandlıların görüşlerinin Hanefî mezhebinin asli görüşlerine muhalif şekilde yansıtılması, Mâtürîdî mezhebinin sistemleşmesinde büyük rolü olan ve Semerkand bölgesindeki kelamî düşüncelerin aktarılmasında önemli rol oynayan Ebu'l-Mu'in Nesefî'nin

⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/123.

⁷ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, thk. Hüsam Hüseyin el-Hamd (Türkiye: Darü's-Semman, 2021), 1/55,407; Ebu Bekir Cessâs, *Şerhu Muhtasar et-Tahavi*, thk. İsmetullah İnaletullah Muhammed (Medine: Darü's-Sırac, 2010), 2/399; Cessâs, *Şerhu Muhtasar et-Tahavi*, 2/197. Bkz.Kitabü't-Tahara,Örn: Abdestin farzları. Kitabü's-Savm, Örn: Orucu bozan durumlar.

⁸ Alâeddin Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, thk. Abdümelik Sa'dî (Ürdün: Dâru'n-Nür, 2017), 2/623,809; Ebû Zeyd Debûsi, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2001), 170,260; Fâhru'l-İslam Pezdevi, *Usulu'l-Pezdevi*, thk. Said Bektaş (Mısır, 2021), 1/352,552.

de aktardığı gibi Debusî'nin usûlü fikhın içerisinde kelimâ çıkarması kapsamında umum meselesinin, büyük günah işleyen fasıkların ebedi olarak cehennemde kalacağını ifade eden ayetlerle olan bağlantısını koparması ve Mu'tezileye meyleden Iraklıların görüşlerini Hanefî mezhebinin görüşü, Semerkandlıların görüşlerini de Şâfî mezhebinin görüşü olarak aktarmasıyla ortaya çıkmış bir durumdur. Bu ifadelere göre Debusî, âmm lafızların umum ifade ettiğini ve kat'î olduğunu mutlak olarak kabul etmekte ve bu görüşü Hanefî mezhebinin asli görüşü olarak sunmaktadır. Âmm lafızların, umum ifade ettiği ve kat'î olduğu görüşü, Iraklı Hanefîlerin görüşü olmakla beraber Iraklılar, umum görüşlerinin neticesi olarak büyük günah işleyen kimsenin tövbe etmediği sürece ebedi olarak cehennemde kalacağı görüşüne kail olmaktadır. Bu görüşleri de onların, Semerkandî'nin de ifade ettiği gibi Mu'tezile mezhebine meylettiklerini göstermektedir. Debusî, Iraklılarla aynı görüşü benimsemekle beraber bu görüşü kabul etmenin götüreceği doğal sonuç olan büyük günah işleyen kimselerin durumuna temas etmemekte, meseleyi bu kelimâ konudan bağımsız olarak ele almaktadır. Bütün bunların yanında Debusî, Semerkandlıların âmm lafızların umum ifade etmeyeceğini, husus da ifade edebileceğini bu nedenle bu lafızlarda itikad bakımından tevakkuf edilmesi gerektiğini söyledikleri görüşünü de Şâfî mezhebinin görüşü olarak aktarmaktadır.⁹ Debusî bu şekilde meseleleri ortaya koymadan önce Maveraünnehir bölgesinde insanlar, Iraklıların görüşlerini kabul etmek bir yana umum görüşüne sahip olanları Mu'tezili olmakla itham etmekte ve kelimâ olarak bidatle suçlamaktaydılar. Debusî'nin mezkûr fiilinden sonra ise bu durumun değiştiği ve umum ile ilgili olan katıyyet görüşünün insanlar nezdinde, mezhebin görüşü olarak şöhret kazandığı, genişçe aktaracağımız Semerkand meşayihinin umum görüşünün ise şöhret kaybederek muhaliflerin görüşü haline geldiği ifade edilmektedir.¹⁰ Nesevî ifadelerinde Debusî'nin ismini zikretmese de Semerkandî'nin de mukaddime de yaptığı açıklamalardan ve sair izahlardan bilinmektedir ki kelimâ meselelerle usûli meselelerin bağlantısını koparmak suretiyle bir usûl-i fikh yazımını ortaya koyan kişi Debusî' dir. Nesevî'nin bu ifadelerinin de Debusî için söylendiği aşikâr bir durumdur. Bu ifadelerden hareketle, Tezin birinci bölümünde ele alacağımız Semerkandî'nin âmm ve hâss lafızla ilgili görüşleri Hanefî mezhebinin ilk döneminde mezhebin asıl görüşleri olarak bilinen görüşlerdir. Her ne kadar Semerkandî'nin bu görüşleri, Debusî, Serahsî, Pezdevî gibi meşhur usûlcülerden sonra telif etmesinden hareketle Semerkandî'nin bu görüşlere muhalefet ettiği söylene de asıl muhalefetin bu usûlcüler

⁹ Debusî, *Takvîmu'l-Edille fî Usuli'l-Fıkh*, 96.

¹⁰ Ebu'l-Mu'in Nesevî, *Tebstratü'l-Edille*, thk. Enver Hamid İsa (Mısır: Mektebetü'l-Ezher, 2011), 2/1054.

tarafından Maveraünnehir bölgesinde yerleşik olan umum görüşüne ve bu bağlamda usûl düşüncesine yapıldığını söylemek yerinde bir ifade olacaktır.

1. ÂMM LAFIZ

Âmm lafız, hiç şüphe yok ki usûl-i fıkıh ile kelam ilişkisini gösteren en önemli konu olarak usûl-i fıkıh problemlerinin tartışıldığı ilk günden itibaren kendisini göstermektedir. Müslümanlar arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıklar, kelamın oluşumuna zemin hazırlayan meselelerin tartışılmasına imkân vermekle beraber bunlarla bağlantılı olarak umum meselesi üzerinden usûl-i fıkıh da etkilemektedir. Müslümanların birbirlerini öldürmeleri ve büyük günaha duçar olmaları neticesinde gündeme gelen büyük günah işleyen ahiretteki durumu ve bu kimseler için Kur'an'ı Kerim'de ifade edilen void ayetleri, kelamın bir meselesi olarak müslümanların gündemine gelmiştir. Void ayetlerinin umum lafzı ihtiva eden şekilde varid olmuş olması ise umum lafzın, usûl-i fıkıh içerisinde, kelamî meselelerin uzantısı olarak ele alınmasını gerekli hale getirmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Nesefî, Semerkanlıların umum lafızla ilgili olarak ortaya koyduğu görüşlerinin Maveraünnehir bölgesindeki Hanefî mezhebinin asli görüşü olduğunu ve bunun daha sonra değiştiğini söylemektedir. Umum lafızla ilgili bu görüş mezhebin görüşü olarak ele alındığında mezhebin sahibi Ebû Hanife'ye de bu görüşün nispet edilmesi kaçınılmazdır. Nesefî bu noktada Cessâs'ın da kendi usûl eserinde, güvenilir ve Hanefî meşayihle görüşmüş bir kimse olarak vasıflandırdığı Ebu Tayyib İbn Şihab'ın aktardığı, Ebû Hanife'nin umum lafızla ilgili görüşlerine yer vermektedir. Ebu Tayyib'in aktardığı rivayete göre Ebû Hanife, emir ve nehiy içeren umum lafızların umumuyla amel edileceğini, haber ifade eden umum lafızlarda ise tevakkuf edilmesi gerektiğini ifade etmektedir¹¹. Büyük günah işleyen fasıkların ebedi olarak cehennemde kalacağını bildiren ayetler ile bütün günahların affedilebileceğini ifade eden ayetlerin tenakuzunu çözmek adına ortaya konan tartışmalarla ilgili olarak Ebû Hanife'den yapılan bu rivayet, İsa b. Eban'ın, Ebû Hanife'den yaptığı, fasıkların ahiretteki durumuyla ilgili olarak tevakkuf edilmesinin ve durumlarının Allah'a irca edilmesini söylediği meşhur rivayetiyle¹² uyumaktadır. Void ayetleri haber bildiren umum

¹¹ Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, 2/1054; Ebu Bekir Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2010), 1/40.

¹² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/42.

lafızlar içerisinde yer almakta ve bu ayetler hakkında tevakkuf edilmesi gerekmektedir. İmam Mâtürîdî'nin de umumla ilgili olarak ortaya koyduğu görüş, aşağıda “Âmm Lafzın Hükümü” başlığı altında detaylıca ele alınacağı gibi itikadî olarak tevakkuf etmek, amel bildiren umum lafızların da umumuyla amel etmektir.¹³

Ebû Hanife'nin, vaid ayetlerinde tevakkuf ettiğiyle ilgili İsa b. Eban'ın yaptığı meşhur nakil ve haber bildiren umum lafızlarda tevakkuf ettiğiyle ilgili olarak Ebu Tayyib'in yaptığı nakil dikkate alınarak Ebû Hanife'nin umum lafızlar hakkında kesin hüküm vermekten kaçındığı ortaya çıkmaktadır. Mâtürîdî'nin umum lafızla ilgili görüşlerine bakıldığında ise bu görüşlerin, Ebû Hanife'nin bazı meseleler özelinde ortaya koyduğu kanaatlerinin usûl-i fıkıh ilmi altında sistemleştirilmiş hali olduğunu söylemek mümkündür. Ebû Hanife, haber bildiren umumlarda tevakkuf edip emir ve nehiy ifade eden umum lafızlarda umumunun geçerli olduğunu söylerken, umum lafzın âtil hale gelmesinin önüne geçmek istemektedir. Mâtürîdî ise aynı kaygıyı göz önünde bulundurarak konuyla ilgili daha genel bir kaide ortaya koymakta ve bütün umum lafızların itikadî boyutunda tevakkuf edilmesi gerektiğini ancak amel boyutunda da umumuyla amel edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İtikadi olarak tevakkuf etmenin amelî olarak lafzın umumuyla amel etmeye bir mâni oluşturmayacağını ifade eden Semerkandî'nin ve Mâtürîdî'nin umumla ilgili görüşlerine ilgili konu başlığında detaylıca değinilecektir. Bütün bu rivayetler göstermektedir ki Nesefî'nin de ifade ettiği gibi Hanefî mezhebinin hakiki umum görüşünün, Semerkandlıların görüşü olması gerektiği söylenebilir.

Semerkandî'nin umum lafızla ilgili görüşlerini detaylıca ele almadan önce umum lafzın hükmünü de etkileyecek olan umum lafzın tanımı konusuyla meseleyi ele almak yerinde olacaktır. Zira umum için söylenecek sözlerin ilki onun tanımını yapmak olmalıdır.

1.1. ÂMM LAFZIN TANIMI

Âmm lafzın tanımı konusunda, usûlcülerin çokça ihtilaf etmiş ve farklı tanımlar ortaya koymuşlardır. Semerkandî, âmm lafızla ilgili yapılan birçok tanıma eserinde yer vermektedir.¹⁴ Bu tanımları aktarmadan önce âmm lafzın tanımıyla ilgili olarak usûlcülerin ihtilaflarını geniş bir perspektifle ele alarak ihtilafların, usûlcülerin iki meseledeki kabulleri üzerinden gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu iki mesele manaların umumu ve istiğrak şartı meseleleridir. Semerkandî bu iki meseleyi açıkladıktan sonra muhtelif tanımlara yer vermekte ve son olarak da doğru kabul ettiği âmm tanımını aktararak bu tanımı detaylıca açıklamaktadır.

¹³ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/432.

¹⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/407-412.

Semerkandî'nin tespitine göre usûlcüler, lafızların umumunun olması konusunda ittifak halinde olsalar da manaların umumu noktasında ihtilaf etmektedirler.¹⁵ Cessâs ve illetin tahsisine¹⁶ cevaz verenlerin çoğu manaların da umumu olduğu görüşünü savunurken bazıları ise manaların umumunun olmayacağını, manalarının bir olduğunu ve bu bir mana dışındaki yerlere manaların delaletinin ise mecazi olabileceğini söylemektedirler. Manaların umumu olduğunu söyleyenler “Yağmur” kelimesi üzerinden verdikleri örnekte, yağmurun yalnızca bir mahalle değil bir beldenin her yerine yağdığını söyleyerek bu ifadedeki mananın umum olduğunu ve her yeri kapsadığını söylemektedirler. Bunun yanı sıra ilgili lafız umum şeklinde de gelmemiştir. Manaların umumunu kabul etmeyenler ise bu lafzın manasının tek olduğunu diğer mahallerde olmasının ise mecazen gerçekleştiğini ifade etmektedirler. ¹⁷

İkinci ihtilaf konusu ise âmm lafızda istiğrak şartının olup olmamasıdır. İstiğrak yahut isti'ab¹⁸ lafzın içerdiği fertlerin her birine delalet etmesi anlamını taşıırken bu şartı koşmayanların ifade ettiği içtima' ve kesret ifadeleri her bir ferde tek tek delaletin gerekli olmadığını ve bu şekildeki çoğunluk anlamının lafzın umumu için yeterli olacağını söylemektedirler. Semerkandî'nin aktardığına göre Cessâs ve diyarının meşayihinin¹⁹ çoğu umum için istiğrakı şart görmezken Irak meşayihî isti'abı (istiğrak) umum şartı olarak görmektedirler.²⁰

Yapılan güncel çalışmalarda Semerkandî'nin Cessâs'a nispet ettiği bu kabulün tartışmalı olduğu ve Cessâs'ın usûl eserine bakıldığında durumun öyle olmadığı ifade edilmektedir.²¹ Söz konusu itiraz incelendiğinde ise yapılan itirazın isabetli olmadığı görülmektedir. Cessâs, eserinde istiğrak özelliğinden bahsetse de bu özelliğin âmm lafzın ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade edecek şekilde değil âmm lafzın bir türü olacak şekilde istiğrak özelliğini ele almaktadır. Cessâs'ın istiğrak özelliğini umum lafız için şart koştüğünü net bir şekilde belirtmemenin yanında cem'i münekker sığasında olan lafızları da umum lafzın başlığı altında ele alması, istiğrak şartını umum lafzın bir şartı olarak kabul etmediğini

¹⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/405.

¹⁶ İletin Tahsisinin ne olduğu ve Nasların Tahsisi ile bağlantısı ilerleyen bahislerde zikredilecektir.

¹⁷ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/406.

¹⁸ Semerkandî, İstiğrak ile İsti'ab ifadelerini beraber kullanmaktadır. Kullanımından bu iki ifadeyi aynı anlamda kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz: Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/407.

¹⁹ Debusî, Serahsî ve Pezdevî kastedilmektedir.

²⁰ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/407.

²¹ Murat Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013), 48; Ramazan Çöklü, “Cessâs'a Göre Âm Lafızda İstiğrak Şartı”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 6/1 (25 Haziran 2022), 151-174.

göstermektedir.²² Bunun yanında Cessâs'a âmm lafız için nispet edilen tanımda da istiğrak özelliğini gösteren bir ibare bulunmamaktadır.²³

Söz konusu iddiada Cessâs'ın tahsise uğramış âmm lafzın durumuyla ilgili söyledikleri üzerinden meseleyle ilgili deliller ortaya konmaya çalışılmaktadır.²⁴ Cessâs'ın tahsise uğramış olan âmm lafzı, âmm lafız olarak nitelendirmediği ifade edilerek bu durumun, umum lafızdan yapılan istisna durumunda olduğu gibi lafzı, âmm olmaktan çıkardığı sonucuna varılmaktadır. Böyle bir değerlendirme yapılmasına karşılık Cessâs'ın âmm lafızla ilgili olan bu sözleri tahsise uğradığı için zikrettiğini söylemek daha yerinde olacaktır. Zira âmm lafza tahsis geldikten sonra onda bir hâss manası söz konusu olmaktadır. Tahsise uğramadan önce ise sadece husus ihtimali söz konusudur ve ortaya konan bu ifadeler ise tahsisten önceki âmm lafızla ilgili olarak geçerli olmamaktadır. Bununla beraber bir lafza âmm demek ile o lafzın istiğrak şartını bulundurması arasında birbirini gerektiren bir durum da söz konusu değildir. Örnek olarak verilen “الف سنتة” ifadesinin içerisinden belirli adetlerin çıkarılmasıyla diğer umum lafızların içerisinden bazı fertlerin çıkarılması aynı olarak görülmemelidir.

Bunlara ek olarak da umum görüşünde Cessâs'ın yolunu takip eden Debusî ve Pezdevî gibi usûlcülerin eserlerinde de Cessâs'a nispetle istiğrakı şart koşan bir ibareye rastlanmamakta, aksine onlar da cem'i münekkeri umum içerisinde değerlendirmektedir.²⁵ İstiğrak şart koşulduğunda ise cem'i münekkerin umum lafzın dışında kalması gerekmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında iddianın isabetsiz olduğu ve Semerkandî'nin Cessâs'a nispet ettiği görüşün doğru olduğu görülmektedir.

Âmm lafzın tanımı ele alındığında ise Semerkandî, Cessâs'ın ve Debusî'nin tanımlarını vererek onların tanımları üzerinde değerlendirmeler yapmakta, her ikisinin de manaların umumunu kabul ettiğini ve istiğrakı umumun şartı olarak kabul etmediğini ifade etmekte ve bunlarla ilgili detaylı açıklamalara yer vermektedir.²⁶ Cessâs ve Debusî'ye isnadla vermiş olduğu tanımların bu usûlcülerin kendi eserlerinde yaptığı tanımlar olduğu da görülmektedir.²⁷ İstiğrakı şart koşanların tanımlarını da aktardıktan sonra hem isti'abı şart

²² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/50,51.

²³ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 94; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/407.

²⁴ Sarıtaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 49.

²⁵ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 110; Fâhru'l-İslam Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, thk. Said Bektaş (Mısır, 2021), 1/202.

²⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/407.

²⁷ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/40; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 94.

koşmayıp cem’i yeterli görenler için sahih olan âmm tanımını hem de istiğrakı şart koşanların sahih âmm tanımını yapmaktadır.

“اللفظ المشتمل على أفراد متساوية في قبول المعنى الخاص الذي وضع له اللفظ بحروفه لغة”

“*Âmm lafız, lügatte harfleriyle, vaz’ olunduğu hâss manasını kabul etmek bakımından eşit olan fertleri kuşatan lafızdır*”.²⁸

Semerkindî bu tanımın istiğrakı şart koşmayanlar için sahih âmm tanımını olduğunu söylemekte ve istiğrakı şart koşanlar için doğru âmm tanımının da yukarıdaki tanımdan farklı olarak “المشتمل” lafzı yerine “مستغرق” lafzının kullanıldığı tanım olduğunu ifade etmektedir.²⁹

İlk tanımdan ve daha sonra yaptığı açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Semerkindî âmm lafız için istiğrakı şart koşmamaktadır. Tanımda yer alan “المشتمل” ifadesiyle *İnsan* (انسان) lafzının âmm lafzın altına girip girmemesi noktasındaki problemin önlenmesi istenilmektedir. İnsan lafzı hem fert olarak bir insanı hem de bir insanın uzuvlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Yani insan olmak için gerekli uzuvlara sahip olmayı da ifade etmektedir. Âmm lafzın tanımı yapılırken “المشتمل” ifadesi yerine “مستغرق” ifadesi kullanıldığı takdirde insan (انسان) kelimesinin altına giren bu uzuv sahipliğinin her bir fertte bulunması insan lafzının âmm olabilmesi için şart olacaktır ancak bilinmektedir ki bazı uzuvlara sahip olmayan insanlar da mevcuttur. Dolayısıyla “مستغرق” yerine “المشتمل” ifadesini tanımda kullanmak insan lafzının ve buna benzer lafızların âmm lafız içerisinde yer alabilmesi için konulmuş bir kayıttır.³⁰

Yine tanımda zikredilen *hâss manası* “المعنى الخاص” ibaresiyle, *göz* (عين), *güneş* (شمس), *casus* (صامت) gibi farklı manalara gelebilen ve *gözler* “عيون” gibi çoğul lafızla gelen müşterek kelimelerin âmm lafzın kapsamı dışında bırakılması istenmektedir. Bu gibi ifadeler lügatte birden fazla manaya şamil olmakta, bu durumda da bu ifadeler kayıtsız geldiği takdirde hangi manasının umumunun kastedildiğini kapalı bırakmaktadır. Bununla beraber zikredilen bu manalardan herhangi biri *göz aydınlığı* “قرة العيون” gibi özel olarak bir karineyle kastedilirse o zaman âmm lafız içerisinde yer alabilmektedir.³¹

Tanımda yer alan *lügaten vaz olunma* “وضع له اللفظ بحروفه لغة” kaydı ise insan (انسان) sözünün altında yer alan ve onun kapsadığı mevcudiyet, şey’iyyet, cüz’iyyet ve ba’ziyyet gibi anlamlar dışarıda bırakmak için getirilmiştir. Bu kayıt olmadığı takdirde insan lafzı, altına giren

²⁸ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/410.

²⁹ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/410.

³⁰ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/410.

³¹ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/411.

insan fertlerinin bu manalarda da eşit olmasını gerektirirdi. Ancak bu manalar lügatte insan lafzı için vaz' olunmamıştır. Bu nedenle lügat kaydıyla birlikte bu manalar dışarıda bırakılmakta ve İnsan lafzı âmm lafız içerisinde yer almaktadır.³²

Tanımda yer alan son kayıt ise *harfleriyle* (بحروفه) ifadesidir. Bu kayıtla “الرجال” gibi çoğul olarak vaz' olunmuş tüm lafızlara dikkat çekilmektedir. Semerkandî bu kısmı şu şekilde izah etmektedir;

“الرجال” lafzı lügatte çoğul manasında vaz' edilmiştir. Rical kelimesinin altına giren her bir fert ise çoğul manasını kabul etmemektedir dolayısıyla da onun altında olan her bir fert rical olarak isimlendirilmez. Bununla beraber “الرجال” lafzı âmm bir isimdir ve bu durum tanıma ters bir durum da değildir. Çünkü biz şöyle demiştik; “Âmm, lügatte sigasıyla değil harfleriyle vaz' olduğu has manasını kabul etmede eşit olan fertleri kuşatan lafızdır”. “الرجال” lafzı ise harfleriyle çoğul manasına delalet etmemektedir aksine sigasıyla çoğul manasına delalet etmektedir. Bu da bizim yaptığımız tanımdan “رجال” kelimesine dışarıda bırakmamızı gerektiren bir durum değildir. Zira biz cemi' sigasının “رجال” kelimesinin manasındaki ruculeti kastetmek için vaz' olunmadığını onun sadece cemi' manasına delalet etmek üzere vaz' olduğunu söylüyoruz. Ruculet manasına delalet eden şey ise Rical lafzının yalnızca harfleridir (رجل), sigası değildir.³³”

Semerkandî yaptığı tanımı detaylıca açıkladıktan sonra, âmm lafzın tanımıyla ilgili son olarak bazı filozofların âmm tanımı olarak “*âmm lafız, manaları aynı olan isimleri kuşatan lafızdır*” (ما يتناول أفراداً متفقة الحدود) şeklinde bir tanım aktarmaktadır. Bu tanımın “*şümül yoluyla*” (على سبيل الشمول) kaydı eksik olmakla beraber Neseffî'nin, Menar'da âmm lafız için yaptığı tanım olması şaşırtıcıdır.³⁴ Neseffî'nin birçok konuda Pezdevî'yi kaynak almasına rağmen âmm lafzın tanımı konusunda ondan ayrılıp farklı bir tanım yaptığı da görülmektedir.³⁵

1.2. ÂMM LAFZIN HÜKMÜ

Âmm lafzın hükmü konusu, tezin ana konusu olan tahsis meselesini, âmm lafız başlığı içerisinde ilgilendiren asıl konudur. Tahsis ile ilgili konuşabilmek için öncelikle tahsisin neyden yapılacağını ortaya koymak gerekmektedir. Tahsis, âmm lafızdan yapılacağı için öncelikle âmm lafzın tanımının ne olduğu ortaya konulmuştur ancak tahsisi ilgilendiren asıl konu âmm lafzın

³² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/411.

³³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/411,412.

³⁴ Molla Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, thk. Muhammet Ahmet Abdülaziz (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2018), 1/278.

³⁵ Abdülaziz Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmut Muhammet Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2009), 1/53.

tanımı değil hükmüdür. Nitekim tahsis yapılacak lafzın delil değerinin ne olduğu tahsisin şartlarını ve tanımını doğrudan etkilemektedir. İleride genişçe yer verileceği gibi âmm lafza kat'î hükmünü vermek ile zannî hükmünü vermek arasında tahsisin nassa mukarin gelme gerekliliği arasında birbirini doğrudan etkileyen bir durum söz konusudur. Buradan hareketle tahsis meselesinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu başlık altında Semerkandî'nin, âmm lafzın hükmü konusundaki görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Semerkandî “Âmm Lafzın Hükmü” başlığı altında, umum görüşünü, husus görüşünü ve vakf görüşünü savunanlar şeklinde, konuyla ilgili başlıca üç grup olduğunu belirterek bu görüş sahiplerinin iddialarını ve bunlara verilen cevapları açıklamaktadır.³⁶ Bu açıklamalar içerisinde Kerhî ve Cessâs gibi Irak meşayihinden olan Hanefî ahabının ve Maverâünnehir bölgesinden olan Debusî ve onun takipçilerinin hem amel hem de itikad bakımından umum görüşünde olduğuna, yani âmm lafzın hükmünün hem amel hem de itikad bakımından kat'î olduğunu ve lafzın içerdiği fertlere kesin bir surette delalet ettiğini söylediklerine, bunların yanında Mu'tezile'nin çoğunluğunun da bu görüşte olduğuna yer vermektedir.³⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Irak meşayihinin en önemli temsilcileri olan Cessâs ve Kerhî, âmm lafzın hükmü meselesinde onların yolundan giden Debusî ve bu isimlere ek olarak Semerkandî'nin Debusî'nin takipçileri olarak isimlendirdiği Serahsî ve Pezdevî, âmm lafzın delaletinin hem amelen hem de itikaden kat'î olduğu görüşünü savunmaktadırlar.³⁸ Umum lafzın amel bakımından kat'î oluşu, âmm lafzın, pratikte lafza muhatap olan her ferde lafzın gerektirdiği ile amel etmenin vacip olması anlamına gelmektedir. İtikad bakımından kat'î oluşu ise nassta Allah Teâlâ'nın kastettiğinin âmm lafızda ne belirtiliyorsa o olduğuna itikad etmek ve âmm lafzın bulunduğu nassta her ne ifade ediliyorsa, Allah'ın o sözlerle oradaki ifadenin hakiki ve umum manasını kastettiğine mutlak surette iman etmek anlamına gelmektedir

Semerkand meşayihî ise âmm lafzın hükmü konusunu, amel ve itikad olarak ikiye ayırarak her iki durumda da farklı gereklilikler olduğunu söylemektedir. Semerkand meşayihine ve reisleri İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye göre âmm lafzın hükmü, amel bakımından umumuyla amel edilmesidir. Bununla beraber itikad bakımından yapılması gereken ise Allah Teâlâ'nın, bu umum ifadeyle murad ettiği manaya itikad edilmesidir. Bu durum ise “İbham”a

³⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 1/429-437.

³⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/431.

³⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 1/40; Debusî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 97; Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/190.

itikad etmek olarak ifade edilmektedir.³⁹ Bu ifadelerdeki amel ve itikad ayrımının her birine müstakil olarak temas etmek yerinde olacaktır.

İtikad bakımından âmm lafzın delaleti noktasında tevakkuf etmek ve bu ifadeyle Allah Teâlâ ne murad ediyorsa ona iman etmek, hiç şüphe yok ki muhtemel bir itikadî hatadan kaçınmaktır. İleride detaylıca temas edileceği üzerine Semerkandî ve onunla beraber Semerkand meşayihî âmm lafza gelen tahsisi bir beyan olarak gördüğü için Allah Teâlâ'nın âmm lafız ile, tahsisten önce de tahsisten sonra kalacak fertleri kastettiğini düşünmektedir. Dolayısıyla âmm lafzın umumuna yönelik yapılacak olan itikad daha sonra gelmesi muhtemel olan tahsisle değişebileceği için en başından yanlış bir itikadın söz konusu olma durumu vardır. Buradan hareketle âmm lafza ihtiyatlı yaklaşılarak âmm lafızdan kastın umum mu yoksa husus mu olduğu belli oluncaya kadar Allah onunla ne murad ettiyse ona itikad etme yoluna gidilmektedir. Âmm lafızdan murad, lafzın umumu ise ve uygulama bu şekilde devam ediyorsa o lafız için bu durumdan sonra umumuna itikad söz konusu olabilmektedir ancak lafız daha sonra gelen bir delil ile umum olmaktan çıkıp husus durumuna gelirse o zaman bu lafızdan muradın en baştan itibaren husus olduğunu söylemek gerekmektedir. Husus delilinin gelme durumu ihtimal dahilinde olduğu ve lafızla karşılaştığı ilk anda umum ve husus durumlarından hangisinin söz konusu olacağı bilinemeyeceği için yukarıda ifade edildiği gibi Allah ne murad ediyorsa ona itikad etmek hatadan kaçınmak için en doğru yol olarak gözükmektedir. Bu nokta da akıllara gelecek bir diğer soru, âmm lafız ile muhatap olunduktan sonra Allah Teâlâ'nın onunla ne murad ettiğinin nasıl anlaşılacağı ve ne zamana kadar ibhama itikadın devam edeceğidir. Başka bir ifadeyle muhtemel tahsis delili ne zamana kadar beklenecek ne zamandan sonra bu delil tahsis olmaktan çıkıp nesih haline gelecektir? Bu sürenin amel edilecek zamana kadar olduğu amel edilme zamanı geldiğinde tüm usûlcülerin ittifakıyla tahsis delili gelmemişse umumun kati olarak kabul edileceği ve bundan sonra gelen delilin tahsis değil nesih olacağı⁴⁰ ifade edilse de Semerkandî'nin “amel bakımından umumuyla amel edilir” ifadesini kullanması bu düşüncenin önüne geçmektedir. Yukarıda nakledildiği gibi itikad bakımından ibhama itikad ederken nassın amel bakımından tamamen işlevsiz bir duruma gelmemesi için nass hakkında net bir itikad oluşmasa dahi nassla amel edilebileceği ifade edilmektedir. Amel ile ilgili durumun keyfiyetine aşağıda müstakil olarak temas edilecektir. Dolayısıyla umum lafız ile muhatap olunduktan sonraki ilk amel vaktinin sınır kabul edilmesi doğru olmayacaktır. Doğru olan ise âmm lafız ile muhatap olunduktan sonra peygamberin

³⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/432.

⁴⁰ “TAHSİS”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*).

amelînin sabit olmasıdır. Zira peygamber umumıyla amel etse de tahsis edici bir uygulama ortaya koysa da peygamberin amelî ilgili umum ifade için beyan cihetinden kabul edilecek ve umum lafızla ilgili kesin itikad gerçekleştirilebilecektir. Ancak bu noktadan sonra gelen delili tahsis olarak değil nesih olarak ele almak gerekecektir.

Umum lafızla ilgili olarak ise hatalı itikada yol açan durum, tahsis delilinin nassa bitişik olarak gelip gelmemesiyle doğrudan ilgili bir durumdur. Nitekim Irak meşayihileride detaylarına genişçe temas edileceği üzere tahsis delilinin ancak nassa mukarin olarak gelebileceğini söylemekte, mukarin olarak gelmeyip müterahî olarak geldiğinde ise bunun tahsis hükmünden çıkıp nesih hükmüne gireceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Irak meşayihinin bu bakımdan itikad konusunda hataya düşme durumu yoktur. Zira tahsis, nassın hemen akabinde geldiği için amel edilecek süre geçmeden âmm lafızdan kastın ne olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Tahsis gelmediğinde ise âmm lafzın umurunun kati olduğuna itikad etmek hataya düşürme tehlikesi olan bir durum değildir. Tahsisin mukarin yahut müterahiyen gelme durumu ise Semerkand meşayihiler için hüküm değil haber ifade eden âmm lafızlarda problem ortaya çıkarmaktadır ve umum görüşündeki muhalefetleri bu noktadan hareketle ortaya çıkmaktadır. Netice itibariyle Semerkand meşayihiler ve Semerkandî, âmm lafızdan umurunun kastedildiğine itikad etmenin, lafızdan muradın husus olması ihtimaline binaen hatalı görmekte ve yapılması gerekenin âmm lafız ile Allah Teâlâ ne murad ediyorsa ona itikad etmek olduğunu söylemektedir.

Semerkandî'nin takipçisi olduğu İmam Mâtürîdî'ye isnaden yapmış olduğu bu itikad ve amel konularının ikisinde farklı hükümlere kail olmasıyla ilgili olarak güncel çalışmalarda bazı itirazlar ortaya konmaktadır.⁴¹ Ortaya konana itirazlara göre Mâtürîdî, hırsızın elinin kesilmesi ile ilgili olan ayette⁴², nassın umumundan anlaşılan hırsızlığın belli bir miktarla sınırlandırılması, el kesme cezasının uygulanış biçimi ve uygulayıcısı üzerinden kesme emrinin sınırlandırılması gibi tahsislerden hareketle âmm lafızdan umum mananın anlaşılmayacağını beyan etmektedir. Fıkhî, yani amelî bir meselede âmm lafzın umum manasında anlaşılamayacağını ifade eden bu satırlar Mâtürîdî'nin umum lafzın amel edilmesiyle ilgili olarak da tevakkufu benimsediğini göstermektedir.⁴³

Mâtürîdî'ye nispet edilen bu görüşün isabetsiz olduğu görülmektedir. Zira Mâtürîdî tefsirinin ilgili ayeti açıkladığı bölümünde Saritaş'ın da temas ettiği gibi âmm lafzın umum

⁴¹ Saritaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 68.

⁴² Maide: 38, "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ"

⁴³ Saritaş, *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*, 69.

ifade ettiğini söylemenin, hâss lafzın da husus ifade ettiğini söylemenin doğru olmayacağını ifade ederek mezkûr tahsis edici durumlardan sonra Allah Teâlânın ilgili ayetteki muradının, tahsislerden sonra ortaya çıkan mana olarak beyan edildiğini dile getirmektedir. Bu durumun bir neticesi olarak âmm lafzın umum ifade etmesi için delile ihtiyacı olduğunu ifade eden Mâtürîdî, bu durumun, hâkim Hanefî usûlcülerinin de kabul ettiği gibi âmm lafzın doğrudan umumunun kat'î olarak kabul edileceğini söyleyenlerin görüşlerine de ters olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

Bu ifadelerin yukarıda Semerkandî'nin yaptığı açıklamalardan herhangi bir farkı olmadığı görülmektedir. Meselenin fikhî bir konu olması, ayetin amelî bir meselede varid olmuş olması, bu ayetin itikadî bir yönü olmadığı anlamına gelmemektedir. El kesme emrinin pratik olarak amelî bir boyutu olduğu gibi itikadî olarak da Allah Teâlâ'nın bu ifadelerden muradının ne olduğuyla ilgili boyutu da söz konusudur. El kesme ayetiyle ilgili olarak mezkûr tahsisler göstermektedir ki ayet ile muhatap olduğunda Allah Teâlâ'nın ayeti kerimedeki muradının lafızlardan ilk akla gelen mana olduğunu söylemek itikadî bir hataya götürecektir. Çünkü Şari, bahsi geçen ayetteki muradını daha sonraki tahsislerle beyan etmiştir. Ayetteki açıklamalar tahsislerin gelme ihtimaline yönelik değil gelen tahsislerin yaptığı değişikliklere yöneliktir. Ayetlerin itikadî ve amelî boyutlarını konularının itikadî yahut amelî olmasına göre ele almak doğru değildir. Zira her ayet Allah'ın keliması ve muradının tayin etmesi hasebiyle itikadî bir tarafı kendisinde bulundurmaktadır. Söz konusu ayetin de fikhî bir meseleyle ilgili olması onun itikadî boyutu olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim Mâtürîdî'nin görüşlerini aktaran en önemli kişilerden olan Nesefî, Mâtürîdî'nin mutlak olarak umum lafızlarda tevakkuf ettiğini söyleyenlere karşı çıkmakta ve amel bakımından âmm lafızların umumuyla amel edilmesi gerektiğinin üzerinde özellikle durmaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla İmam Mâtürîdî'nin ilgili ayete yönelik açıklamalarının bu şekilde değerlendirilmesi daha isabetli bir tavır olacak ve sonuç itibarıyla Semerkandî'nin Mâtürîdî'ye nispet ettiği görüşün doğruluğu ortaya çıkmış olacaktır.

Semerkandî'nin ibhama itikad etme, daha genel bir ifadeyle nasslar hakkında itikad bakımından kesin hüküm vermekten kaçınma tavrını hâss lafzın hükmü ve emrin vücuba delaleti gibi meselelerde de görmek mümkündür. Semerkandî karinelerden uzak olan emir lafzının vücub ifade etmeyeceğini, çünkü bu lafzın şer'-i şerifteki birçok yerde ibaha ve nedb gibi çeşitli manalarda da çokça kullanıldığını ifade etmektedir. Söz konusu manalardan birinin

---

⁴⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beirut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2005), 3/512.

⁴⁵ Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, 2/1055.

mutlak emrin hükmü olarak seçilmesi durumunda ise emrin hükmünün Şari tarafından diğer manalardan biri olarak beyan edilmesi itikad bakımından hataya sebep olan bir kabulü ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Semerkandî, itikad bakımından hataya düşmemek adına mutlak emir hakkında, umum lafızlarda olduğu gibi itikad bakımından Allah Teâlâ ne murad ettiyse ona iman edilmesi gerektiğini, amel bakımından ise sanki vücuba delalet ediyormuş gibi amel edilmesi gerektiğini ve bunun en ihtiyatlı olan tavır olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Bir sonraki başlıkta da ifade edileceği gibi hâss lafzın da mecaz olabilme ihtimalinden dolayı yine kat'iyetine itikad etmenin hataya götürebileceği Semerkandî tarafından ifade edilmektedir.⁴⁷ Bu durumlar da göstermektedir ki Semerkandî ve Semerkand meşayihî, nasların yorumuna dair bahislerin genelinde görüşlerini ifade ederken, itikad noktasında hataya düşmemeyi ana dayanağı olarak ele almakta ve söz konusu meseleleri buradan hareketle çözmeye çalışmaktadır. Âmm lafız meselesinde de izah edildiği gibi aynı tavrın devam ettirildiği görülmektedir.

Semerkand meşayihî açısından âmm lafzın hükmü ile ilgili olarak ele alınacak ikinci mesele ise lafzın, amel bakımından umumıyla amel edilmesi görüşüdür. Semerkandî, yukarıda da temas edildiği gibi vakf görüşünü savunanların görüşlerini kabul etmemektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri lafızların âtil bir hale geliyor olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ'nın emir, nehiyleri ve bu emir, nehiylerin taalluk ettiği umum ifadelerin, tamamen kullanılamaz ve itibar edilemez bir hale gelmesi şerh-i şerif için kabul edilemez bir durumdur. Bu sebeple Semerkandî'ye göre umum lafız her ne kadar itikad bakımından tevakkufu gerektirse de amel bakımından umumu ile sanki kat'î bir itikad söz konusuymuş gibi amel etmek en ihtiyatlı olan tavidir.⁴⁸ Bu durum kat'î olduğu söylenemeyen bir delil ile nasıl amel edileceği sorusunu akla getirmektedir. Ancak Semerkandî'nin ifade ettiğine göre bir delil ile amel etmek için onun kat'î olması gerekmemektedir.⁴⁹ Zannî bilgiye binaen amel edilmesi ve hüküm verilmesi caizdir. Haber-i vâhid ve kıyasla verilen hükümlerin amel ifade etmesi bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Haber-i vâhid ve kıyasın her ikisi de zannî birer delil olmalarına rağmen kendileriyle ulaşılan hüküm amel bakımından bağlayıcı olmaktadır. Bununla birlikte Semerkandî'nin de eserinde ifade ettiği gibi ramazan hilali, nesep gibi diyani meselelerde sirkat, zina gibi ukubat meselelerinde, bir, iki yahut dört şahidin sözüyle amel edilmesi de böyledir. Bu sayıdaki kişilerin şahitliği kat'iyet ifade etmemektedir. Buna rağmen zikredilen suçların cezaları bu sayıdaki kişilerin şahitliğiyle uygulanmaktadır.⁵⁰ Bütün bu örneklerden

⁴⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/237,238.

⁴⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 1/432.

⁴⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/439.

⁴⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/438,439.

⁵⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/440.

anlaşılmaktadır ki bir delille amel edilmesi için onun delil değerinin kat'ı olması şart değildir. Dolayısıyla da âmm lafzın itikad bakımından müphem oluşuna iman etmek, âmm lafzın amel bakımından umumuyla amel edilmesine mâni teşkil edecek bir durum ortaya çıkarmamaktadır.

Semerkandî'nin aktardığına göre Irak meşayihî lügatte umum olarak veya hakikat olarak vaz' olunmuş bir lafzın herhangi bir karine olmaksızın husus yahut mecaz ihtimalinin dikkate alınmasını ya da bu manalara hamledilmesini vaz'ın değiştirilmesi olarak görmekte ve bunu da batıl saymaktadır. Onlara göre mecaz delili ortaya çıkana kadar lafzı hakikate hamletmek gerekmektedir. Dolayısıyla Irak meşayihine göre bir kimse kitapta veya sünnette yer alan umum bir lafzı duyduğunda onu hakikate hamletmeli ve umum olduğuna itikad etmelidir. Semerkandî'nin aktardığına göre Irak meşayihî lügatte umum olarak veya hakikat olarak vaz' olunmuş bir lafzın herhangi bir karine olmaksızın husus yahut mecaz ihtimalinin dikkate alınmasını ya da bu manalara hamledilmesini vaz'ın değiştirilmesi olarak görmekte ve bunu da batıl saymaktadır. Onlara göre mecaz delili ortaya çıkana kadar lafzı hakikate hamletmek gerekmektedir. Dolayısıyla Irak meşayihine göre bir kimse kitapta veya sünnette yer alan umum bir lafzı duyduğunda onu hakikate hamletmeli ve umum olduğuna itikad etmelidir.⁵¹

Irak meşayihinin dile getirdiği bir diğer problem ise Allah Teâlâ'nın umum lafız ile husus murad etmesinden doğacak olan hakikati gizleme de denilebilen "telbis" meselesidir. Iraklılara göre umum lafzın ifade edilip, husus anlamının kastedilmesi de husus ifade edilip, umum anlamının kastedilmesi de ilave bir delil olmadığı sürece caiz değildir. Çünkü nassa muhatap olan kişinin nassı anlaması gerekmektedir. Bu durumda ise gizli olan bir irade ile lafızda ifade edilenin hiçbir delil olmaksızın aksinin kastedilmesinin ihtimali üzerinden bir görüşe varılması doğru olmayacaktır.⁵²

Semerkandî ilk itiraza verdiği cevapta umum lafzın vaz' itibariyle umum olduğunu kabul etmekle beraber şer'-i şerifteki kullanımına bakıldığında ise bu durumun vaz' olunduğu durumdan uzaklaşıp umum ve husus arasında müşterek bir duruma geldiğini ifade etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de umum lafzın geçip de kendisiyle isti'ab'ın yani her bir ferde ayrı ayrı delalet edecek şekilde umum manasının kastedildiği ayet sayısı azdır. "وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" "Allah her şeyi bilmektedir"⁵⁴ gibi ayetler

⁵¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/437; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/41,42.

⁵² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/438.

⁵³ Bakara:284, Ali İmran:29,189, Maide:17,19,20. Ayeti kerimelerin mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an Yolu mealinden alınmaktadır.

⁵⁴ Nisa:176, Nur:35,64, Tegabun:11.

Semerkindî tarafından umum ifadelerle gelip isti'ab'ın kastedildiği az sayıdaki ayetlere örnek olarak verilmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla Kur'an'da çok sayıda ayette umum ifade zikredilip husus manasının kastedildiği yer olması hasebiyle mutlak olarak karinelere uzak âmm lafzın umumuna itikad edildiğindeki hata ihtimali her zaman bulunmaktadır. Dolayısıyla bu noktada itikad bakımından tevakkuf etmek amel bakımından ise ihtiyaten lafzın zahiri dikkate alınarak umumuyla amel etmek gerekmektedir.⁵⁶

Husus delilinin gelme ihtimalinin dikkate alınmasından hareketle, husus ifade eden delilin lafza muttasıl (mukarin) gelmesi gerektiğini öne süren kimseler için lafzın hemen akabinde bu delilin olmaması üzerinden bir itiraz söz konusu olmaktadır. Husus delili gelecek olsaydı umum lafzın hemen peşi sıra gelirdi diyen bu kimseler için, husus delili gelmediğinde, husus delilinin gelme ihtimali ortadan kalkacağından dolayı umum ifadelerde itikad bakımında tevakkuf edilmesi de gerekmemektedir. Bu itiraza karşılık olarak Semerkindî, husus delilinin sadece muttasıl gelme durumunda bunun söz konusu olacağını, munfasıl gelmesi halinde ise itikad noktasında hataya düşme ihtimalinin devam edeceğini ifade etmektedir. Eğer munfasıl olarak gelen tahsis edici bir delil olmadığı iddia edilirse de bu ifadenin herkes için geçerli olmayacağını ve bazı kimseler için munfasıl şekilde gelen tahsis delilinin ihtimal dahilinde olabileceğini söylemekte, ihtimalin olduğu yerde de katıyetten bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir.⁵⁷

Semerkindî Irak meşayihî tarafından yapılan bir diğer itiraz olan telbis tenkidine de cevap olarak burada telbisin olmadığını ifade etmektedir. Nitekim burada yapılan şey, çok sefer umum lafızdan hususun kastedilmesinden ötürü umum lafzı itikad bakımından müphem bırakmaktır. Burada şer'-i şerif açısından gizli kalan bir durum yoktur zira amel edilmesinde bir problem olmadığı belirtilmiştir. İtikad açısından bakıldığında ise müphem yapılan itikad, kişiyi hatadan korumak içindir. Bu da duyan kişinin kusurundan kaynaklanan bir durumdur zira o lafızla asıl kastedilenin ne olduğunu bilememektedir. Bununla beraber herkesçe kabul edilen mücmel lafızlarda da aynı durum söz konusudur. Mücmel lafızdan ne kastedildiği muhatap tarafından anlaşılmadığı için burada beyan gelene kadar tevakkuf edilmesi görüşü herkesçe benimsenmektedir ancak burayla ilgili telbis ithamı söz konusu değildir. Mücmel gibi umum lafızda da itikadî olarak hataya düşmekten kaçınmak için bu yola gidilmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/438.

⁵⁶ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/438,439.

⁵⁷ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/439.

⁵⁸ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/440.

Semerkandî'nin ihtiyaten âmm lafzın umumuyla amel edilmesini gerekli gördüğü noktadaki ihtiyat ifadesini farklı açılardan ele almak gerekmektedir. İhtiyat, şüpheli konularda, hata ve günaha düşmemek için en güvenilir usûlü ve çözümü benimsemek olarak ifade edilmektedir.⁵⁹ Buradan hareket edildiğinde Semerkandî'nin âmm lafzın delaletine itikadî bakımdan kesin bir hüküm vermemesinin ortaya çıkardığı belirsizlik durumu dikkate alındığında, âmm lafzın amel durumu söz konusu olduğunda, lafzın kat'î oluşuna kesin bir şekilde itikad edilmişçesine lafızla amel edilmesini gerekli görmesi ve bunu da ihtiyat olarak ifade etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Örneğin insanların hepsinin uymasının gerekli olduğu bir emir umum bir lafızla gelse ve daha sonra da insanlar içerisinden sadece erkeklerin bu emirle muhatap olduğu beyan edilse ve en baştaki umum lafız bu şekilde tahsise uğramış olsa, en baştan itibaren bütün insanların bu emrin gereğini yerine getirmesi herhangi bir problem teşkil etmez. Nitekim daha sonra emrin mucibinden çıkarıldığı için kadınların da en baştan bu emri yerine getirmeleri fazla ibadet gerçekleştirmiş oldukları göz önüne alınarak kendileri için bir problem oluşturmamaktadır. Zaten itikad bakımından da Allah'ın murad ettiğine iman etmişlerdir. Dolayısıyla ihtiyat davranışı gereği umum ile amel etmek yahut emir sanki vücubu gerektiriyormuş gibi emrin gereğiyle amel etmek uygun gözükmemektedir. Ancak bunun yanında ele alınması gereken durum ihtiyat tutumunun mutlak lafzın takyidi ve nassa ziyade durumunda, ki bu iki durum ileride açıklanacağı gibi aynı manaya gelmektedir, aynı şekilde bir değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Zira yukarıdaki durumlarda geçerli olduğu gibi en uygun ve güvenli tutum olan lafzın ilk haliyle amel edilmesinin bu noktada uygun olmadığı, mutlak lafzın takyidi ve nassa ziyade durumlarında görülmektedir. Örneğin ayeti kerimede, İsrailoğullarına bir sığır kesmesi emredilmiş ve bu sığır lafzı için kullanılan “بقره” lafzı herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak bir şekilde ifade edilmiştir.⁶⁰ Daha sonra gelen ayetlerde ise İsrailoğullarının sualleri üzerine bu sığırın boyutu, rengi, hastalık durumu gibi kayıtlar getirilmiştir.⁶¹ Bu meseleye ihtiyat prensibiyle bakıldığında lafzın kayıt gelmeden önceki haliyle amel etmek kayıttan sonraki hali için geçerli bir durum olmayacaktır. İlk ayetteki sığır kesme emrine muhatap olan kişi itikad olarak kesinliğe itikad etmese ve amel bakımından ise kesinmiş gibi herhangi bir sığır kesse daha sonra gelen bu kayıtlar neticesinde mezkûr ayetteki Allah'ın muradı ortaya çıktığı için daha sonra gelen kayıtlara uygun olmayan bu sığır kesimi emredilenin yerine getirilemeyeceğini durumu ortaya çıkaracaktır. Amm lafzın tahsisinde sonuç

⁵⁹ “İHTİYAT”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

⁶⁰ Bakara:67, (إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ)

⁶¹ Bakara:68, (قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَرَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ), 69, (قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَوُئِهَا نَسْرُ النَّاطِرِينَ), 71, (قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا)

veren bu durum mutlak lafzın takyidinde ihtiyatlı bir tavır olarak gözükmemektedir. Zira âmm lafzın tahsisinde amel edilenler için emrin yerine getirilmemesi gibi bir durumun önüne geçilmesi için bu ihtiyat tavrı uygulanırken mutlak lafzın takyidinde emredilenin yerine getirilememe durumu ortaya çıkmaktadır.

Daha sonra da temas edileceği gibi Semerkandî bu tahsis ve takyidi beyan olarak gördüğü için bunlar gelmeden önce de Şariin muradının mutlak ve umum lafızdan da takyit ve tahsis edilmiş halinin kastedildiğini söylemektedir. Benzer şekilde nassa ziyade meselesinde de durum böyledir. İleride açıklanacağı üzere nassa ziyade, mutlak lafzın takyidi gibi görüldüğü için onda da mutlak lafzın takyidi gibi ihtiyat tutumu probleme yol açacaktır. Zira nassa ziyade Semerkand meşayihi tarafından beyan olarak görülmektedir.⁶² Buradan hareketle bakıldığında ise ziyadeden önceki nassın hali ile amel edildiğinde eksik bir amel söz konusu olmaktadır.

Lafızlarla ilk muhatap olunduğunda Semerkandî tarafından takınılan bu tavrın amel bakımından ihtiyatla açıklanmasından ziyade nasstan o esnada anlaşılabilir şeyin ancak bu olabileceği ve amel noktasında da buradan ileri gidilemeyeceği şeklinde açıklanması, mutlak lafzı da içerisine alması bakımından daha yerinde olan bir tutum olacaktır. Zira ihtiyat üzerinden umum lafzın açıklanması ve amel edilmesi eksiksiz bir durum ortaya çıkarırken aynı yöntemin mutlak lafza uygulanması yukarı bahsettiğimiz sebepler nedeniyle eksik bir amel ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla nassta emredilen hüküm tam manasıyla yerine getirilememektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında lafızla muhatap olunduğundaki lafzın gereği ile amel etmenin her zaman ihtiyatlı bir tutum olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla burada ihtiyat kavramına başvurmadan, nassla muhatap olduğu ilk anda amel bakımından yapılabilecek şeyin yapılmasını olası bir günahıktan kaçınmak adına gerekli görmek daha doğru bir izah ve tavır olacaktır.

1.2.1. TAHSİSE UĞRAMIŞ ÂMM LAFZIN HÜKMÜ

Âmm lafzın hükmü ile ilgili olarak ele alacağımız bir başka konu da tahsise uğradıktan sonraki delalet durumudur. Tahsise uğramamış âmm lafzın delaleti ile ilgili dile getirilen görüşlerin arkalarındaki kelamî yahut fikhî nedenlerin, tahsise uğramış âmm lafız üzerinde etkili olup olmayacağı, lafzı tahsis eden delilin durumu gibi birkaç meseleden hareketle usûlcüler, tahsis edilmiş âmm lafzın hükmü ile ilgili muhtelif görüşler belirtmektedirler.

⁶² Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/460.

Semerkindî, bu meseleyi iki başlıkta ele alarak birinci kısımdaki tartışmanın tahsis edildikten sonra âmm lafız içerisinde kalan fertlerin hakikat mi mecaz mı olduğuyula, ikinci kısmın ise tahsisten sonra kalan lafzın ilim ve amel bakımından hüccet oluşuyula ilgili olduğunu ifade etmektedir.⁶³ İlk meselenin konumuzun kapsamı dışında kalması hasebiyle yalnızca ikince meseleyi ele almak konu bütünlüğü açısından daha uygun olacağı için tezde yalnızca ikinci başlık altındaki değerlendirmelerine temas edilecektir.

Tahsise uğramış âmm lafzın hükmü, tahsise uğramamış âmm lafzın hükmüyle doğrudan ilgilidir ve tahsise uğramış âmm lafızla ilgili meseleler onun üzerine bina edilmektedir. Semerkand meşayihî tahsise uğramış âmm lafzın, tahsise uğramamış olan âmm lafız gibi amel gerektirdiğini ancak ilim gerektirmediğini söylemektedir. Bununla beraber tahsise uğramamış olan âmm lafzın, tahsise uğramış olandan daha kuvvetli olduğunu, tahsise uğramış olan âmm lafzın husus ihtimalinin, tahsise uğramamış olandan daha fazla olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴

Semerkindî, tahsise uğramış âmm lafzın delaleti ile ilgili olarak Semerkand ehlinin yukarıdaki görüşünü aktardıktan sonra muhtelif usûlcülerin meseleye ilgili görüşlerini aktarmakta ve son olarak da “en sahih budur” diyerek meseleye ilgili tafsilatlı görüşünü ifade etmektedir. Semerkandî, tahsis eden delilin meçhul olması halinde tahsis edilmiş âmm lafzın hüccet olmayacağını ifade etmekte ve örnek olarak da “Müşrikleri öldürün, onlardan bazı kavimleri öldürmeyin” ifadesini vermektedir.⁶⁵ Mezkûr örnekten hareketle bütün müşrikleri öldürmek umum lafzın gereğidir ancak tahsis delili olarak gelen ifadenin meçhul oluşu, umum lafzın tahsis edildikten sonra geriye kalan kısmının da meçhul olmasını gerektirmektedir. Nitekim örnek üzerinden gidildiğinde müşrikler içerisinde kimlerin öldürülmemesi gerektiği bilinmemektedir. Dolayısıyla öldürülecek olanlar da belirsiz hale gelmiş olacaktır. Bu durum da tahsis edilmiş âmm lafzın hüccet olmasına mâni bir durum oluşturmaktadır. Tahsis delili eğer “Müşrikleri öldürün. Zimmileri öldürmeyin.” ifadesindeki gibi malum ise, o zaman tahsis edilmiş olan âmm lafzın hücciyetine dair bir mâni söz konusu olmamış olur. Semerkandî, malum olan tahsisten geriye kalanların kesin bir şekilde amel edilebilir olduğunu ortaya koymak adına bir insanın elindeki on dirhemden iki dirhem alınmasını örnek vermektedir. İki dirhem alındıktan sonra geriye kalan 8 dirhem nasıl kesin olarak biliniyorsa, malum olan tahsis delilinden sonra âmm lafızdan geriye kalanların aynı şekilde kesin olarak bilinebileceğini

⁶³ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/442.

⁶⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/445.

⁶⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/447.

söylemektedir.⁶⁶ Semerkandî'nin üst paragraftaki ve burada izah ettiğimiz ifadeleri beraber ele alındığında ilk kısımda tahsis edilmiş ve hüccet olmaya münasip olan âmm lafzın delil değeri ele alınırken ikinci kısımda hüccet olması için gerekli olan malumluk durumu ele alınmaktadır.

Burada müstakil bir mesele olarak da Semerkand meşayihinin ve Semerkandî'nin ilim gerektirmeyip amel gerektirdiğini söylediği zannî deliller üzerinden bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Semerkandî, âmm lafzın hükmünü de tahsise uğramış âmm lafzın hükmünü de hâss lafzın hükmünü de haber-i vâhidin hükmünü de kıyasın hükmünü de zannî olarak görmektedir. Bununla beraber birbirleri arasında bir derecelendirmeye tabi tutulduğunu, bazılarının bazılarında daha kuvvetli olduğunu da belirtmektedir.⁶⁷ Buradan hareketle zannî olduğu ifade edilen bu delillerin kendi aralarındaki kuvvet sıralamalarını da ifade etmek gerekmektedir.

Hâss lafzın, âmm lafızdan daha kuvvetli olduğu Semerkandî tarafından ifade edilmektedir. Çünkü âmm lafızda hem mecaz hem de husus ihtimali varken⁶⁸ hâss lafızda yalnızca mecaz ihtimali söz konusu iken husus ihtimali söz konusu değildir.⁶⁹ Mutlak lafzı da âmm lafızla aynı görmek mümkündür zira o da takyide ihtimallidir. Bununla beraber Semerkandî' de mutlak lafız, hâkim Hanefî usûlünde olduğu gibi hâss lafzın altında değil mutlaka beraber değerlendirilmektedir. Nesefî'nin de âmm ve mutlak lafızları, eserinde her zaman beraber zikretmesi, âmm ve mutlak lafzın delil değeri bakımından da aynı olduğunu ortaya koymak adına önemli bir karine olarak ele alınabilir.⁷⁰ Âmm lafız ise tahsise uğramış âmm lafızdan kuvvetlidir çünkü âmm lafzın, tahsise uğraması muhtemel iken tahsise uğramış âmm lafız, bilfiil tahsise uğramıştır. Haber-i vâhid ise sübutunda da zan olması hasebiyle bütün bu lafızlardan kuvvet bakımından daha altıdır. Buna mukabil haber-i vâhidin probleminin aslında değil vâhididir. Onun Şariin sözü olması aslı, bize intikali vasfı olarak değerlendirildiği için vasfı problemlilik olarak görülerek zan mertebesinde değerlendirilmektedir. Kıyas ise şariin değil müçtehidin amelî olması bakımından hem aslen hem de vâhidin problemlilik bir hal alarak haber-i vâhidin altında yer almaktadır.⁷¹

Tahsise uğramış âmm lafzın durumuyla ilgili ele alınacak son mesele ise âmm lafzın, malum bir tahsis delili ile tahsis edildiği durumda, bu malum kısmın herhangi bir illetle

⁶⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/448.

⁶⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/445.

⁶⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/445.

⁶⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/459.

⁷⁰ Nesefî, *Tebseratü'l-Edille*, 2/1053.

⁷¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487.

illetlenip, âmm lafız içerisindeki diğer fertlere de kıyas ile taşınabilmesi ve bu durumun kıyas ile tahsise yol açan bir durumu ortaya çıkarmasıdır. Rey ve içtihad ile bilinen bu illetin isabetli olması durumunda âmm lafzın içerisinde kalan diğer fertlerde de bulunabilme ihtimali, illeti ortaya konan bu kıyasla âmm lafızdan tahsisten sonra geriye kalan kısmı üzerinde tahsis yapılabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun bir neticesi olarak da malum bir delil ile tahsis edilmiş âmm lafızdan geriye kalan fertlerin bu kıyas ihtimaline binaen hüccet olarak kalmaması gerekmektedir.⁷² Semerkandî, bu gibi itirazların doğru olmadığını ifade ederek, tahsisten önce kıyasla tahsisi caiz görenlerin sonrasında da daha evla bir şekilde caiz görebileceklerini ifade etmektedir. Ortaya konan illetin mahsus edilen fertlerin haricinde de bulunması durumunda ise hüküm oraya taşınabilmektir. Bu durum da tahsis olarak ifade edilmektedir. Zira kıyasla tahsisi caiz görenler için bu durumun başka bir nass ile âmm lafızdan geriye kalan fertlerin tahsis edilmesinden bir farkı yoktur. Daha önce muhtelif yerlerde de ifade edildiği gibi geriye kalan bu fertlerin tahsis ihtimali onu hüccet olmaktan düşürmeyi de gerektirmemektedir. Tahsisten önce kıyasla tahsisi caiz görmeyenlerin, tahsisten sonra da kıyasla tahsis yapmayacakları ise aşıkardır. Bu durumun ardından ise söz konusu malum tahsisin illetlenip illetlenmemesi herhangi bir problem oluşturmamaktadır.⁷³

2. HÂSS LAFİZ

Hâss lafız, usûl-i fıkıh içerisindeki diğer elfâz bahisleri gibi usûlcüler arasında tartışmalara mahal olmuş, üzerinden çokça fûruu meselesinin değerlendirildiği bir usûl konusu olarak kendisini göstermektedir. Buradan hareketle de tartışmalar, daha çok hâss lafzın hükmü üzerinden gerçekleşmiştir. Hâss lafzın hükmü konusu ise daha sonra bu lafza yapılacak ziyade ile ve bu ziyadenin nasıl anlaşılacağı ile doğrudan ilgili bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bunun hem fer i hem de usûli uzantıları üzerinden hararetli tartışmalar meydana gelmiştir. Konumuz olan tahsis ile bağlantısı da bu minvaldedir. Nitekim hâss lafza yapılacak ziyadenin Semerkandî'ye göre tahsis gibi bir beyan mı olduğu yoksa Irak meşayihinin kabul ettiği gibi nesih mi olduğu konusu hâss lafzın hükmü ile ilgili olarak söylenecek sözler ve edilecek kabuller üzerine şekillenecektir.

Hâss lafzın konu olarak Semerkandî'nin usûlünde de âmm lafızdan sonra ve sanki onun bir parçasıymışçasına işlenmesi ve hâss lafız bahsi içerisinde daha çok tahsisle ilgili

⁷² Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/449.

⁷³ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/449.

meselelerin işlenmesi dikkat çeken bir husustur.⁷⁴ Bu tavır hâkim Hanefî usûl kitaplarında görülmemekle birlikte kelamcı metodu benimseyen usûlcülerin kitaplarında karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵ Hâss lafız, hâkim Hanefî usûlü içerisinde elfâz bahsinin en başında müstakil bir başlık olarak işlenmekte ve kat'î oluşu üzerinden çokça fer i çıkarımlar yapılmaktadır. Ancak Yukarıda da ifade edildiği gibi Semerkandî, hâss lafzı âmm lafızdan sonra ele alarak onun bir parçası olarak görmektedir. Bu durum onun usûl eserini kelamcı bir metotla yazdığına ve meseleleri ele alırken zihninde fikhî uzantılardan çok kalamî uzantıların olduğuna işaret etmektedir.

Zikredilenler bağlamında önce hâss lafzın tanımını yapmak daha sonra hükmü hakkında değerlendirmelerde bulunmak ana konumuz olan tahsise geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için yerinde olacaktır.

2.1. HÂSS LAFZIN TANIMI

Hâss lafzın tanımı, Semerkandî'ye göre lügatte *infirad* için kullanılan bir ifadeyken şer'-i şerifte şu şekildedir;

“فعبارة عن اللفظ الذي أريد به الواحد معيّنًا كان أو مبهمًا”

“Kendisi ile muayyen ya da müphem olarak “bir”in kastedildiği ifade”

Muayyene örnek olarak “مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ” (O Allah'ın elçisi Muhammed'dir)⁷⁶ ayeti, müphem örnek olarak da “وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ” (Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi gerekmektedir)⁷⁷ ayeti örnek verilmektedir. İkinci örnekteki müphemlik ise mümin köleler içerisinde hangi kölenin kastedildiğinin tayin bakımından kapalı olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Tanımda ifade edilen bir olmağlık bazen hayvan örneğinde olduğu gibi cins bakımından olabilir, bazen insan örneğinde olduğu gibi nev' bakımından olabilir, bazen de Zeyd ve Amr örneklerinde olduğu gibi zat bakımından olabilir. Bunlar ise bir vecih ile âmm bir vecih ile hâss olmuş olurlar çünkü âmm ve hâss izafi isimlerdir.⁷⁹ Biri, üst kavrama göre hâss iken alt kavrama göre âmm olmuş olur. Bu izahlar

⁷⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/455-482.

⁷⁵ “HAS”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

⁷⁶ Fetih:29

⁷⁷ Nisa:94

⁷⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/456.

⁷⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/456.

hâkim Hanefî usûlünde hususu'l-cins, hususu'n-nev' ve hususu'l-ferd şeklindeki başlıklar altında has lafzın kısımları olarak ele alınmaktadır.⁸⁰

Semerkandî'nin yapmış olduğu hâss tanımının hâkim Hanefî usûlcülerinin yaptığı hâss tanımlarından oldukça farklı olduğunu söylemek gerekmektedir. Onlar hâss lafzın hükmünü kat'î görmelerinden hareketle, tanımlarında da bunları vurgulamaktadırlar. Bununla beraber hâss lafzın beyan kabul etmeyeceği, zaten beyan edilmiş bir durumda olduğu da defaatle vurgulanmaktadır.⁸¹

2.2. HÂSS LAFZIN HÜKMÜ

Hâss lafzın hükmü yukarıda da ifade edildiği gibi kendisiyle bağlantılı meseleler için oldukça önem taşımakla beraber ele alacağımız üzere Semerkandî'nin yaptığı bazı alıntılar neticesinde de güncel tartışmalarda kendisine yer bulmuş bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Hâss lafzın hükmünü açıklamadan önce Semerkandî, hâss lafız ile ilgili bazı kavramlara yer vermektedir. Bunlar; husus, mahsus ve mahsusun minh kavramlarıdır. Husus kavramı üzerinde muhtelif tartışmalar olsa da usûlcülerin ekseriyetine göre husus kavramı hâss kavramıyla eşit anlamda kullanılmaktadır.⁸² Nitekim Semerkandî de husus ile hâss kavramının umum ile âmm kavramları gibi olduğunu ve aynı anlamlara gelen mastarı olduğunu ifade etmektedir. Mahsus, âmm lafızdan tahsis edilen fertler için kullanılan kavram iken mahsusun minh ise tahsise uğradıktan sonra âmm lafızdan geriye kalan fertler için kullanılan kavram olarak Semerkandî tarafından ifade edilmektedir.⁸³

Hâss lafzın hükmüyle ilgili hâkim Hanefî usûlündeki görüş nassın kapsadığı fertlere kesin bir şekilde delalet etmesidir. Nitekim Semerkandî de Irak meşayihinin, Debusî'nin ve ona tabi olanların da bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.⁸⁴ Semerkandî'nin hâkim Hanefî usûlü müelliflerine nispet ettiği bu görüşün doğru olduğu bahsi geçen müelliflerin eserlerinde de görülmektedir.⁸⁵ Buna mukabil Semerkand meşayihi ve Şâfiî ashâbı hâss lafzın mecaza ihtimali olmasını dikkate alarak ihtimalin olduğu yerde de kat'iliğin olmayacağını ifade

⁸⁰ Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 1/57.

⁸¹ Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/107; Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 1/55,56.

⁸² "HAS".

⁸³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/457.

⁸⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/459.

⁸⁵ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 94; Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/107; Ebû Abdullah Saymerî, *Mesailü'l-Hilaf fi Usuli'l-Fıkıh*, thk. Merter Rahmi Telkenaroğlu (İstanbul: Dâru Babi'l-İlim, 2020), 54.

etmişlerdir. Bununla beraber mecaz olduğuna dair bir delil ortaya çıkmadığı sürece zahiriyle hükmün sabit olacağını da ifade etmektedirler.⁸⁶

Yukarıda ifade edildiği üzere Semerkandî hâss lafzın delaletinin Şâfiî mezhebine göre kat'î olmadığını, mecaz ihtimalinin bulunmasından hareketle zannî olduğunu ifade etmektedir. Güncel çalışmalarda Semerkandî'nin Şâfiî ashabına bu görüşü nispet etmesi bazı tenkitlere maruz kalmıştır. Bu tenkitlere çalışmamızda yer vermek ve bunları değerlendirmek Semerkandî'nin hâss lafız bağlamında söylediklerini anlamak adına yerinde olacaktır.

Yapılan güncel çalışmada Şâfiî mezhebine Semerkandî tarafından nispet edilen bu görüşün yanlış olduğu ifade edilmektedir.⁸⁷ Şâfiî mezhebinin has lafzın delaleti noktasındaki görüşünün Semerkandî'nin nispet ettiği gibi zannîyyet değil katiyyet olduğu ifade edilmektedir. Buna delil olarak ise Hatib el-Bağdadi'nin (ö. 463/1071) "Hâss lafız, hükmü, ihtimal bulunmayan bir şekilde içerir" ifadesiyle beraber diğer Şâfiî usûllerinde hâss lafzın âmm lafızdan daha kuvvetli olduğunun ifadesi zikredilmektedir.⁸⁸

Getirilen bu delilleri farklı cihetlerden ele almak gerekmektedir. Bağdadi'den yapılan ilgili rivayetin doğru anlaşılması adına konuya bakıldığında, Bağdadi'den yapılan aktarımdaki, hâss lafzın, hükmü ihtimal bulunmayan bir şekilde içermesi, husus ihtimalinin bulunmaması anlamında kullanılmalıdır. Zira herkes tarafından bilinmektedir ki bir lafzın ister âmm olsun ister hâss olsun mecaza ihtimali her zaman bulunmaktadır. Tartışmaya mahal olan konu âmm lafzın hususa ve mecaza, hâss lafzın ise mecaza ihtimalinin olup olmaması değil, bu ihtimalin mezkûr lafız çeşitlerinin hüküm bakımından kat'iyet ifade etmesini etkileyip etkilemeyeceğidir. Dolayısıyla Bağdadinin ifadelerini, hâss lafız, hususa ihtimal olmayan bir şekilde hükmü içerir şeklinde anlamak doğru olacaktır.

Tenkite kullanılan diğer bir argüman ise hâss lafzın âmm lafızdan kuvvetli olduğu ibarelerinin Şâfiî usûl kitaplarında yer almasıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Semerkandî'ye göre de hâss lafız âmm lafızdan kuvvetlidir. Zira âmm lafzın hem hususa hem mecaza ihtimali bulunurken hâss lafzın sadece mecaza ihtimali vardır. Bu, hâss lafzın âmm lafza göre daha anlaşılabilir ve delil bakımından da kuvvetli olduğunu göstermekle beraber hâss lafzın zannîyyetini değiştiren bir durum değildir zira hala mecaza ihtimali vardır.⁸⁹ Yukarıda da ifade

⁸⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/459.

⁸⁷ Salih Güner, "Hâss Lafzın Delâleti Çerçevesindeki Tartışmalar Ve Furû Fıkha Yansımaları (Hanefî Ve Şâfiî Mezhebi Özelinde)", *Usul İslam Araştırmaları* 37/37 (20 Mayıs 2022), 8,9.

⁸⁸ Güner, "Hâss Lafzın Delâleti Çerçevesindeki Tartışmalar Ve Furû Fıkha Yansımaları (Hanefî Ve Şâfiî Mezhebi Özelinde)", 8,9.

⁸⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/492.

edildiği gibi Semerkandî'ye göre delil hiyerarşisinde en yukarıda zan ifade etmesiyle beraber hâss lafız gelmektedir. Nitekim bu sıralama zan ifade ettiği belirtilen deliller içerisinde yapılmaktadır. Dolayısıyla hâss lafzın âmm lafızdan kuvvetli olduğunun söylenmesi ile hâss lafzın katıyyet ifade ettiğinin söylenmesi birbirinden bağımsız ifadelerdir.

Şâfiî usûlcülerinden Fahrüddîn er-Râzî, lafzı delilin, kat'yyetini tartıştığı bağlamda, lafızların delaletlerinin mecaz ihtimalinin nefyedilemeyeceğini, dolayısıyla da bu lafızlar için kat'iyetten bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir.⁹⁰ Râzî, bu ifadelerle beraber hâss lafzın, âmm lafza tercih edileceğini de söylemektedir.⁹¹ Görüldüğü gibi Şâfiî ashabından olan kelamcılardan biri olan Râzî'ye göre hâss lafzın, âmm lafızdan güçlü olması onun kat'î olmasını gerektirmemektedir.

Bütün bunların yanında Şâfiî mezhebine göre hâss lafzın zan ifade ettiğini ve hasımları tarafından da böyle kabul ettiğini ortaya koyan bir diğer durum da hâkim Hanefî Usûl kitaplarında hâss lafzın delaleti meselesinin altında, hâss lafzın kati oluşunun fûruu örnekleri verilirken, karşı tarafın bu görüşe kail olmaması nedeniyle itham edilmesidir. Hâkim Hanefî kitaplarında verilen bu örnekler hâss lafzın katıyyeti üzerinden açıklanmakta ve hasmın bu görüşte olmaması tenkit edilmektedir.⁹² Netice itibariyle bakıldığında, Semerkandî'nin Şâfiî ashabına nispet ettiği hâss lafzın delaleti görüşü isabetli gözükmemekte yapılan tenkit ise isabetsiz gözükmemektedir.

Hâss lafzın delaleti bahsinde ele alınması gereken bir başka mesele ise Semerkandî'nin has lafzın delaletiyle ilgili görüşleri aktardıktan sonra verdiği örnek ve buna getirdiği açıklamalardır. Semerkandî hâss lafzın her zaman mecaza ihtimali olduğunu ve böyle bir ihtimalin olduğu durumda da lafzın kat'iyetinden bahsedilemeyeceğini söyledikten sonra, örnek olarak “فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ” (Yüzlerinizi yıkayın)⁹³ ayeti kerimesini vermektedir. Irak meşayihinin görüşüne kıyasla bu ifadeler üzerine niyet, tertip ve vela gibi amellerin farz oluşunun, nassa ziyade kabilinden olacağını, çünkü ayette ifade edilen “غسل” (yıkamak) ifadesinin suyu uzuvlara dökmek dışında bir anlama gelmeyeceğini ifade etmektedir. Zikredilen amellerin ise bu nassa ziyade olacağını, nassa ziyadenin ise nesih olduğunu ve haber-i vâhid ile nesih yapılmasının ise mümkün olmadığını ifade etmektedir. Abdestte niyetin, tertibin ve vela'nın şart oluşu da haber-i vâhid değerinde olan bir haberle aktarıldığı için bu amellerin de

⁹⁰ Fahrü'd-Dîn er-Râzî, *el-Mahsul*, thk. Taha Cebir Feyyaz el-'Alvani (Kahire: Müessesetü'r-Risale, 1997), 1/405.

⁹¹ er-Râzî, *el-Mahsul*, 3/112.

⁹² Civen, *Nûru'l-Envâr fî Şerhi'l-Menâr*, 2018, 1/61-96.

⁹³ Maide: 6

farz oluşundan söz edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.⁹⁴ Irak meşayihinin ve buna bağlı olarak onları bu meselede takip eden diğer Hanefî usûlcülerinin de Semerkandî'nin aktardığı şekildeki bir izahla mezkûr amellerin farz olarak kabul etmediği görülmektedir.⁹⁵ Bu ifadelerin ardından Semerkand meşayihinin konuya yaklaşımını aktaran Semerkandî, Semerkand meşayihine göre nassa ziyadenin nesih değil beyan olduğunu, beyanın da haber-i vâhid ile caiz olacağını ifade etmektedir.⁹⁶

Semerkandî'nin bu ifadeleri birçok açıdan izaha muhtaçtır. Zira bu ifadeler ilk etapta Semerkand meşayihine yönelik olarak yanlış kabulleri ortaya çıkaracak şekilde anlaşılabilir. İfadelerin zahirinden anlaşılın; Semerkand meşayihinin nassa ziyadeyi, tahsis gibi beyan olarak gördüğü ve bunun da haber-i vâhid ile yapılabildiği, bunun neticesi olarak da abdestle ilgili zikredilen amellerin de haber-i vâhid olmalarından hareketle nassa ziyade kabilinden beyan olarak algılanıp farz olarak kabul edildiğidir. Semerkandî'nin bu ifadelerinin yol açtığı bir başka problem de hâss lafzın ancak mecaza ihtimalli olduğunu belirtmesi ancak nassa ziyade olan bir delili beyan olarak nitelendirmesidir. Zira hâss lafzın hususa ya da kayda ihtimalli olmadığı sadece mecaza ihtimalli olduğu Semerkandî tarafından eserin muhtelif yerlerinde zikredilmiştir.⁹⁷ Burada ise hâss lafza gelen delil mecaz oluşunu beyan eden bir delil değil ona ziyade yapan bir delildir. Nassa ziyade olarak gelen bu delili beyan olarak nitelendirmek ayrıca ele alınması gereken bir mesele olarak gözükmektedir.

Zikredilen meseleleri ayrı ayrı ele alacak olursak ilk olarak Semerkandî'nin bahsi geçen usûl tartışmasının bir neticesi olarak fûruu eserinde abdestle ilgili olarak ortaya konan niyet, besmele, tertip ve vela gibi şartları abdestin farzından görmediği⁹⁸, ilave olarak net bir biçimde bu amelleri abdestin sünneti olarak ifade ettiği görülmektedir.⁹⁹ Buradan hareketle Semerkandî'nin ilgili ifadelerinin Irak meşayihine teorik zeminde yaptığı bir itiraz olarak ele almak gerekmektedir. Irak meşayihî abdestle ilgili bu amellerin haber-i vâhid ile gelmesinin neticesinde meseleyi hâss lafzın katiyyeti üzerinden çözümleyerek hâss lafzın kat'î, bu haberlerin ise zannî olduğundan hareketle birbirleriyle eşit derecede görmeyerek zannî olanın kat'î olana ilavesi üzerinden meseleyi ele almıştır. Semerkandî buna mukabil olarak ise hâss lafzın kat'iyet durumunun olmamasından hareketle her ikisinin de zannî olduğunu ifade

⁹⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/459.

⁹⁵ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 1/130; Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/110.

⁹⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/460.

⁹⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/459.

⁹⁸ Semerkandî Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, thk. Hüsam Hüseyin el-Hamd (Türkiye: Darü's-Semman, 2021), 1/55.

⁹⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, 1/60.

ederek meselenin kat‘i-zannî ayrımıyla çözümediğini zira her ikisinin de kuvvet bakımından aynı olduğunu ifade etmek adına bu ifadeleri kullanmış olmalıdır. Zira Semerkandî tezin ikinci bölümünde daha geniş bir şekilde ele alınacağı üzere tahsis de nassa ziyade gibi beyan olarak nitelenmektedir. Nesih için de beyan ifadesini kullansa da bu beyan hükmün süresinin bittiğinin beyan edilmesi olduğu için tahsis, nassa ziyade ve istisna gibi delillerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla tahsis ve nassa ziyadeyi aynı delil türü olarak değerlendirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Semerkandî, haber-i vâhid ile de umum lafızların tahsisinin sahih olmadığını ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak haber-i vâhid ile âmm lafzın, ikisinin de zannî bilgi ifade etmesine rağmen aralarında zannîyyet derecesi bakımından fark olduğunu ve Kur’ân’daki âmm lafızların haber-i vâhiden daha kuvvetli olduğunu, bu nedenle haber-i vâhidin, âmm lafza tesirinin bulunamayacağını ifade etmektedir. Semerkandî’nin bu kabullerinden yola çıkarak haber-i vâhid ile nassa ziyade yapılmasını da caiz görmemesi gerekmektedir. Bu açıklamalar neticesinde Semerkandî’nin ifadeleriyle ilgili olarak Irak meşayihine teorik bir zeminde cevap verdiğini söylemek yerinde olacaktır. Zira hâss lafzın âmm lafızdan daha kuvvetli olduğu Semerkandî tarafından zikredilmektedir.¹⁰⁰ Hal böyleyken daha az kuvvette olan âmm lafzın haber-i vâhid ile tahsisini caiz görmeyen Semerkandî’nin âmm lafızdan daha kuvvetli olan hâss lafzın haber-i vâhid ile beyanını caiz görmesi düşünülemez. Bu ifadenin Irak meşayihinin zikretmiş olduğu nassa ziyadenin nesih oluşuna cevaben olduğunu ve nassa ziyade ile neshin farklı olduğunu ifade etmek adına söylendiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

Bu meselede ele alınması gereken bir diğer konu ise nassa ziyadenin beyan olarak nitelendirilmesidir. Semerkandî hâss lafzın hükmüyle ilgili görüşleri aktarırken yukarıda da ifade edildiği gibi hâss lafzın mecaza ihtimalli olduğunu ve daha sonra mecaz oluşunun beyan edilmesiyle beraber itikad noktasında kişiyi hataya düşürebileceği için en baştan kat‘iyyetine itikad edilmeyeceğini ifade etmektedir. Bununla beraber yine yukarıda ifade edildiği gibi muhtelif yerlerde hâss lafzın âmm lafızdan kuvvetli olduğunu çünkü âmm lafzın hususa ve mecaza ihtimali varken hâss lafzın yalnızca mecaza ihtimali olduğunu belirtmektedir. Nassa ziyade delilini, tahsis ile aynı hükümde gören Semerkandî’nin buradaki yaklaşımı ise hâss lafzın tekrar bir husus delili ile beyan edilmesi durumunu gerektirecektir ki bu da mümkün değildir. Zira hâss lafzın hususa ihtimalli olmadığı aşikârdır.

Bu meselenin çözümünün yukarıda zikredilen abdest örneğinden hareketle emir lafzı üzerinden olduğu görülmektedir. Semerkandî, Irak meşayihinin konuyla ilgili açıklamalarını

---

¹⁰⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/492.

aktarıırken abdest ayetinde geçen (yıkayın) “فَاغْسِلُوا” emrinden hareketle Iraklıların bir istidlale gittiğini ifade etmektedir. Burada yalnızca yıkamak fiili zikredilmektedir ve dolayısıyla niyetle yahut besmele ile yıkamak bu yıkama fiiline ziyade bir fiil gerektirecektir. Bu durumun ziyadenin yanında başka bir vecihle daraltma olduğu da söylenebilir zira kişi besmeleyle ve besmelesiz, niyetli yahut niyetsiz bir şekilde yıkayabilecek durumdayken gelen bu delillerle beraber besmelesiz ve niyetsiz yıkayamayacak duruma gelmektedir. Bu da örneğin yüz adet yıkama biçiminden elli adetinin lafzın içerisinde çıkarıldığı anlamına gelmektedir. Buradan hareketle ziyade, tahsis ile aynı hükümde ele alınmaktadır. Ancak buradaki lafız umum bir lafız olmadığı için buna tahsis demek mümkün değildir. Lafzın mecaz olduğu beyan edilerek çözüme kavuşturulmadığı için hâss demek de mümkün değildir. Dolayısıyla ayette zikredilen emir lafzının Semerkandî’ye göre mutlak lafzın içerisine girdiğini söylemek, besmele, niyet ve tertip gibi delillerin ise mutlak lafzın takyidi olarak ele alındığını söylemek yerinde olacaktır.

Emir lafzı ve mutlak lafız hâss lafzın altında ele alınması ilk olarak Pezdevî’nin usûlünde karşımıza çıkmaktadır.¹⁰¹ Pezdevî öncesinde emir lafzının ve mutlak lafzın hâss lafızdan ayrı müstakil birer bahis olarak ele alındığı görülmektedir.¹⁰² Debusî ve Serahsî’de de aynı şekilde emir bahislerinin hâss lafızdan ayrı müstakil başlıklar halinde ele alındığı görülmektedir.¹⁰³ Emrin ve mutlak lafzın mahiyetini tartışmak müstakil olarak ele alınması gereken bir konudur. Tez içerisinde konumuzla bağlantılı olarak bu kadarıyla yetinilecektir. Nitekim Semerkandî’nin de emir bahsini müstakil olarak ele aldığı ve hâss lafzın içerisinde beyan etmediği eserinde görülmektedir.¹⁰⁴ Bu anlatıya göre emrin mutlak yahut mukayyed olabileceğini söylemek gerekmektedir. Ancak mutlak lafzı bir taksim yapmak suretiyle emrin altına eklemek de doğru olmayacaktır çünkü emir lafzı haricinde de mutlak lafızlar bulunmaktadır. Semerkandî’nin hâkim Hanefî usûlüne bu bağlamın yanı sıra lafızların taksimi üzerinden de bir muhalefetinin olduğu anlaşılmaktadır. Semerkandî, mutlak-mukayyed olarak farklı bir bahis açsa da burada mutlak lafzın mukayyede hamlini ele almaktadır.¹⁰⁵ Mutlak lafız konusu da bunun haricinde müstakil olarak ele alınmamaktadır. Mutlak lafızla ilgili olarak kalamî metotla usûl eserlerini kaleme alan usûlcülerin mutlak lafzı şuyu‘ niteliğinden hareketle

¹⁰¹ Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/108-125.

¹⁰² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/280.

¹⁰³ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, 32; Ahmet b. Ebu Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ Efğânî (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2021), 1/11.

¹⁰⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/218.

¹⁰⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/595.

âmm lafza yakın hatta aynı durumda gördüklerini, fukaha metoduyla yazarların ise hâss lafzın altında ele aldığını genel manada söylemek de yanlış olmaz.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ “MUTLAK”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

İKİNCİ BÖLÜM

SEMERKANDÎ'NİN TAHSİS TEORİSİ VE TAHSİSE İLİŞKİN USÛLÎ KAVRAMLAR

Tezin ikinci bölümünde, çalışmanın ana konusu olan tahsis ve onunla bağlantılı kavramlar ele alınacaktır. İlk bölümde, tahsisin iki temel unsuru olan âmm ve hâss lafızlar incelendikten sonra, bu lafızlar üzerinden tahsisin hangi şartlar altında ve nasıl gerçekleştiği tartışılacaktır. Ayrıca, tahsisin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan durumlara da açıklık getirilecektir.

Bu bağlamda, öncelikle tahsis kavramının tanımı yapılacak ve bu tanıma bağlı olarak tahsisin geçerlilik şartları değerlendirilecektir. Ardından, tahsisin hangi bağlamlarda (mahallerde) gerçekleşebileceği ve hangi delillerin tahsis delili olarak kullanılabileceği üzerinde durulacaktır. Son olarak ise, tahsisin mahiyeti ortaya konduktan sonra, onunla doğrudan ilişkili olan diğer usûl kavramlarıyla arasındaki ilişkiler ele alınacaktır.

1. TAHSİS

Tahsis konusu Semerkandî'nin eserinde oldukça geniş yer tutmaktadır. Nitekim tezin ilk bölümünde ifade edildiği gibi umum lafzın delaletine yönelik yapılan tartışmalarda Semerkandî, umuma daha sonra gelebilecek tahsis ihtimali göz önünde bulundurularak itikadî anlamda hataya düşülmemesine konusunda oldukça hassasiyet göstermektedir. Bu noktadan hareketle tahsis konusu, tezin ilk bölümünde anlatılan vaid-i fussâk ayetlerinde ve tezin ikinci bölümünde de yer verilecek olan çeşitli örneklerde söz konusu olan itikadî meselelerin çözümünde oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Bu anlamda tahsis şer'î nasslar arasında zahiren ortaya çıkan tearuzların şer'-i şerife uygun anlamda giderilmesinin en münasip yolu olarak gözükmektedir.

Semerkandî, tahsis konusu ele alırken istisna ile olan bağlantısına sıkça temas ederek istisnanın, tahsis ile aynı olduğunu kabul etmektedir. Keza eserinin birçok yerinde mutlak lafzın takyidini de âmm lafzın tahsisi gibi zikrettiği görülmektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla istisna ve takyidi,

---

¹⁰⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/943,944.

bunların yanında tezin ilk bölümünde de bahsedilen nassa ziyadeyi, beyan başlığı altında aynı durumlar olarak görmekte ve bu açıdan hâkim çizgi olarak nitelediğimiz Hanefî usûl anlayışından ayrılmaktadır. Buradan hareketle tahsisle ilgili yapılan açıklamalar ve ifade edilecek durumlar söz konusu diğer durumlar içinde geçerli olacaktır.

Usûlcüler ve özellikle hâkim Hanefî usûlcüleri tahsisle beraber nesih meselesini de ele aldıkları ve tahsis konusuyla ilgili değerlendirme yaparken nesih konusunu da ona göre şekillendirdikleri için Semerkandî, tahsis meselesini izah ederken nesihle olan münasebetine de sıkça yer vermektedir. Dolayısıyla tahsisin tanımında ve uzantılı meselelerde nesih konusuna da temas edilecektir.

1.1. TAHSİSİN TANIMI

Semerkandî, tahsisin lügat tanımını, nesih ve istisna ile beraber vererek şu ifadeleri kullanmaktadır;

*Tahsis, nesih ve istisna lügatte nassın zahirinin içerdiklerinden bir kısmını çıkartmak olarak tarif edilmektedir. Bununla beraber tahsis ve istisna nassın içerdığını aylar bakımından çıkarmak iken nesih, nassın içerdüğünün zaman bakımından çıkarmaktır.*¹⁰⁸

Lugavî tanımının ardından Semerkandî, fukahanın kullanımına göre tahsis ve istisnanın âmm lafızdan yahut müstesna minhten, (istisna edilen lafızdan) tahsis edilen ya da istisna edilen miktarların çıkarılmasının beyanı anlamına geldiğini ifade etmektedir. Semerkandî'ye göre bu umum lafız için tahsis ve istisna söz konusu olmasaydı, tahsis ve istisna ile lafzın kapsamından çıkarılanlar da lafzın kapsamında kabul edilecekti. Buna mukabil olarak nesih ise Allah Teâlâ'nın söz konusu hükmünün belli bir zaman için sabit olduğunun beyan edilmesidir. Nesih, hükmün tüm zamanlarda geçerli olacağı murad edildikten sonra bu zamanın bir kısmının sınırlandırılması anlamına gelmemektedir. Çünkü söz konusu bu durum ilerleyen bahislerde ele alınacağı üzere tenakuza götürmektedir.¹⁰⁹

Semerkandî'nin söz konusu ifadelerinden, tahsis ve istisnayı beyan çatısı altında aynı durumlar olarak gördüğü net bir şekilde anlaşılmaktadır. Buna mukabil neshi bunlardan ayrı bir beyan çeşidi olarak değerlendirmektedir. Tahsis ve nesih arasındaki bu mesele ileride genişçe ele alınacaktır.

¹⁰⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/458.

¹⁰⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/458.

Semerkandî tahsisin tanımıyla ilgili ele aldığı bir meselede bazı kimselerin tahsis ve istisnânın mukarin (nassa zamansal olarak bitişik) gelen beyan, neshin ise müterahî (zamansal olarak daha sonra) gelen beyan olduğunu söyleyerek tahsis ile neshin arasını bu surette ayırdıklarını aktarmaktadır. Ancak Semerkandî, bu durumun husus delilinin müterahî olarak gelmesini caiz görenlere göre sahih olmayacağını ifade etmektedir.¹¹⁰ Semerkandî'nin aktardığı bu görüşün sahipleri hâkim Hanefî usûlcüleridir. Semerkandî'ye göre tahsis için herhangi bir şart bulunmazken, hâkim Hanefî usûlcülerine göre tahsisin müstakil ve nassa mukarin olma şartı vardır.¹¹¹

Tahsis delilinin müstakil olması, tahsisin istisnadan ayrılması için ortaya koyulan bir şarttır. Mukarin olması ise tahsisin, nesihten ayrılması içindir. Tahsis delilinin müstakil olması lafzın tek başına faydalı bir kelam olması anlamına gelmektedir. Mukarin olması ise tahsis edeceği lafzın zamansal olarak hemen sonrasında gelmesidir.¹¹² Konu içerisinde çeşitli noktalarda bu şartlara temas edilecektir.

1.2. TAHSİSİN KONUSU VE SINIRLARI

Tahsisin tanımı yapıldıktan sonra tahsis durumunun hangi mahallerde gerçekleşebileceği konusu önem arz etmektedir. Kendisiyle alakalı olarak tahsisten bahsedebileceğimiz deliller umum lafzın kapsamına girip girmediğine göre değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Buradan hareketle bazı delillerin umumundan bahsedilip bahsedilemeyeceği, bu delillerin doğrudan tahsise uğrayıp uğrayamayacaklarını da belirleyen faktör olacaktır. Dolayısıyla bu konu altında bazı delillerin umumunun olup olmaması ve farklı durumlardaki umum lafzın halleri üzerinden tahsise konu olup olmayacakları ele alınmaktadır.

Tahsisi ittifakla caiz olan delil hem siga hem de mana bakımından umum ifade edem ve sadece mana bakımından umum ifade eden âmm lafızdır. Tahsisi caiz olmayanlar ise Semerkandî'ye göre oldukça fazladır ve bazılarında ise ihtilaf söz konusudur.¹¹³ Bu başlık altında bu hususlar incelenecektir.

¹¹⁰ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/459.

¹¹¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/52; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 222; Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/428; Molla Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, thk. Muhammet Ahmet Abdülaziz (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2018), 2/266,267.

¹¹² Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 126,131.

¹¹³ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/460.

1.2.1. Tahsis Edilecek Umumun Sınırı

Tahsisi caiz olmayanlar içerisinde ele alınacak ilk mesele, âmm lafzın fertlerinin tahsis edilme sınırıdır. Semerkandî'ye göre umum lafzın fertlerinin tahsis sınırı, umum lafzın manasına yönelik yapılan kabullere göre şekillenmektedir. Buna göre âmm lafzın manasının isti'ab olduğunu söyleyenler son bir fert kalana kadar âmm lafzın tahsis edilebileceğini ve kalan bu son ferdin tahsis edilmesi durumunda tahsisten değil nesihden bahsedilmesi gerektiğini söylerken, âmm lafzın manasının içtima olduğunu söyleyenler için âmm lafız kalan son üç ferde kadar tahsis edilebilmektedir. Bu sınırdan sonra umum lafızdan yapılacak herhangi bir tahsis işlemi nesih olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁴ Âmm lafız için isti'abı şart koşanlar, âmm lafzın manasının, lafzın altına giren her bir ferde ayrı ayrı delalet etmesinden hareketle âmm lafzın son kalan bir ferde kadar tahsis edilmesini caiz görmekteyler. Umum lafız için içtimaı yeterli görenler için ise içtima şartı üç fertten sonra bozulacağı için son sınır üç olarak tayin edilmektedir. Semerkandî umum meselesinde içtimaı yeterli gördüğü için bu meselede de umum lafzın kalan son üç ferde kadar tahsis edilmesini caiz görmekte bundan sonrasını ise nesih olarak görmektedir.

Bu konu tahsis ve neshin arasını ayıran önemli noktalardan birini de göstermektedir. Umum lafız içerisindeki belirlenen tahsis sınırına göre yapılan fertleri çıkarma işlemi tahsis olarak isimlendirilirken, bundan sonra yapılan çıkarma işlemi ise nesih olarak nitelendirilmektedir. Bu cihetten bakınca tahsis bazı fertleri umum lafzın kapsamından çıkartmak iken nesih fertlerin tamamının hükmüne son vermek olarak da ifade edilebilir.

1.2.2. Haber İfade Eden Umum Lafızların Tahsisi

Haber ifade eden âmm lafzın tahsisi meselesi kalamî açıdan ele alınması gereken en önemli tartışmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira haber ihtiva eden umum lafza zamansal olarak gecikmeli şekilde gelmesi muhtemel husus delilinin cevazı, söz konusu edilecektir. Bu da tezin girişinde temas edildiği üzere vaid-i fussâk meselesi gibi birkaç kalamî meselenin çözülmesi adına ele alınması gereken önemli bir konudur.

Husus delilinin zamansal olarak geç gelmesini caiz görmeyen diğer bir ifadeyle tahsisin lafzın hemen ardından (mukarin) gelmesini şart koşan kimseler için bedâ ve büyük günah işleyeninin durumu gibi kalamî problemler haber ifade eden umum lafızlarda ortaya çıkmaktadır. Semerkandî'nin Irak meşayihine olan itirazlarının altında yatan ana unsur tespit edilebildiğine göre budur. Söz konusu ihtilafların neticesi haber ifade eden umum lafızların

¹¹⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/460,461.

müterahî olarak gelen bir husus deliliyle tahsis edilmesi durumunda kendisini göstermektedir. Zira haber ifade eden umum lafza müterahî olarak gelen husus delilinin neshedici değil tahsis edici olarak ele alınması ileride detaylıca ele alınacağı üzere zaruri bir durumdur. Husus delilinin gecikmeli gelebilmesi için âmm lafzın da buna göre ele alınması gerekmiştir. Tezin ilk bölümünde genişçe yer verildiği üzere âmm lafzın itikad bakımından müphem bırakılması tahsis delilinin gecikmeli gelebilmesi içindir.

Konuyla ilgili olarak Semerkandî, fukahanın çoğunluğuna göre haber mahallindeki âmm lafzın tahsisinin caiz olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵ Bununla beraber Semerkandî, bir grup fukahanın, konu ile ilgili olarak yalan söylemesi mümkün olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayırım yaptığını söylemektedir. Buna göre yalan söylemesi caiz olmayan Allah Teâlâ'nın haber ifade eden umum lafızdan sonra gelecek bir tahsis deliliyle bu lafzın ilk halini değiştirmesi ister tearuz ister beyan yoluyla olsun zihinde ilk haberin aksi bir haber oluşturacağı için caiz değildir. Örneğin âmm lafızdan bir kısım tahsis edilse ve bu kısım da haber ifade eden âmm lafzın içerdiği hükmün hilafında olsa, burada yalana itikad edilebilme yahut yalan zannı söz konusu olabilecektir. Bu kimseler ise Allah Teâlâ'nın bundan beri olduğunu ifade etmektedirler.¹¹⁶ Emir ve nehiy ifade eden umum ifadeler ise bu anlatılanların dışında kalmaktadır. Zira emir ve nehiyeler de doğru ve yanlışlık söz konusu olmaz, doğru ve yanlışlık haberin sıfatları olarak söz konusu olabilir.¹¹⁷

Semerkandî, söz konusu itirazlara karşılık olarak usûlcülerin çoğunun haber ifade eden âmm lafzın tahsisini caiz gördüğünü ifade ederek bu görüşün doğruluğunu akli ve nakli delillerle ortaya koymaktadır.¹¹⁸

Nakli delillerin ilki, Neml suresinde kendisine her şeyin verildiğini ifade edilen kadına,¹¹⁹ icma ile her şeyin verilmemiş olmasıdır. Zira aynı kıssada Süleyman Aleyhisselam'a verilen mülkten de bahsedilmektedir.¹²⁰ Bu da ayette ifade edilen her şey verilmiştir şeklindeki haber ifadesinin tahsis edildiğini göstermektedir.

Nakli olan bir diğer delil de ayeti kerimede Hz. Adem'e hitaben "cennette hiçbir açlık ve hiçbir üryanlık olmayacağını" ifade edilmesi,¹²¹ daha sonra ise yasaklı olan meyveyi

¹¹⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/461.

¹¹⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/462.

¹¹⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/462.

¹¹⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/462,463.

¹¹⁹ Neml,23: (إِنِّي وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ)

¹²⁰ Neml,16: (وَوَرِثَ سُلَيْمُنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عِلْمَنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ)

¹²¹ Ta Ha,118: (إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ)

yemeleriyle beraber Hz. Âdem ve eşinin mahrem yerlerinin görülmesi¹²² durumudur. Burada da ilk ifade haber mahallinde varid olmuştur ancak diğer ayetle bu ilk haber tahsise uğramıştır.

Son olarak getirilen nakli delil ise İblis hariç meleklerin hepsinin secde ettiğini ifade eden ayette¹²³ iblisin melekler içerisinde istisna edilmesidir. Haber mahallinde olan bu ifadelerde yapılan istisna ilk ifadenin değişmesi anlamıyla ele alındığında tahsisle aynı anlama gelmektedir. Nitekim istisna ve tahsis Semerkandî açısından aynı şeyler olduğu için bu durum haber mahallindeki umum lafzın tahsisi anlamına gelmektedir.

Meselenin akli yoldan cevazı ise son verilen örnekle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Zira istisna ve tahsisin beyan anlamında aynı şeyler olduğunu söylemek mümkündür. İstisna lafızdan geriye kalanın ifade edilmesidir ki tahsis de aynı şekilde ifade edilmektedir. Haber ifade eden umum lafızlarda istisnanın caiz olduğu kabul edildiğine göre aynı şekilde tahsisin de kabul edilmesi gerekmektedir.¹²⁴

Semerkandî aynı meselenin devamı olarak âmm lafzın zikredilip hâss lafzın kastedildiği ifadelerin, insanlar arasında kullanım bakımından yaygın olduğunu ve bu durumun kişiye yalan nispet etmeyi ya da kişi hakkında yalanı vehmetmeyi gerektirmediğini ifade etmektedir. Örnek olarak bir kimsenin, başka bir kimseye falancanın bana 10 dirhem borcu vardır ancak 5 dirhem hariç ifadesini aktaran Semerkandî, bu ifadenin sahit olduğunu ve yalan yahut yalan vehmi oluşturan bir durum olmadığını söylemektedir. Buradan hareketle Semerkandî, istisnada caiz olan bu durumun tahsiste de caiz olması gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁵

1.2.3. Umum İfade Eden Mecaz Lafzın Tahsisi

Umumunun söz konusu olup olmaması üzerinden değerlendirilerek tahsise uygun olup olmadığı ele alınan bir diğer husus mecazdır. Mecaz ifadelerin de umumunun olduğunu kabul eden Semerkandî, buradan hareketle umum olan mecaz ifadelerin de tahsisinin caiz olduğunu ifade etmektedir.¹²⁶

1.2.4. Tek Ferdi Kalmış Lafzın Tahsisi

Tahsis edilebilme bakımından ele alınan bir diğer mesele tek ferdi kalmış olan lafzın tahsisidir. Bunun caiz olmadığı hususunda herhangi bir hilafın söz konusu olmadığını söyleyen

¹²² Ta Ha, 121: (فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ)

¹²³ Sad, 73-74: (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) (إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ)

¹²⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/463.

¹²⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/463.

¹²⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/464.

Semerkandî, bu ferdin tahsis edilmesinin tasavvur edilebilir bir durum olmadığını gerekçe olarak göstermektedir.¹²⁷ Diğer bir ifadeyle tahsisten bahsetmek için birden fazla ferdin olması gerektiğini ve bu fertlerden bazılarının çıkarılması durumuna tahsis denildiğini ifade eden Semerkandî birden fazla ferdin olmadığı yerde tahsisten bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Yüz ifadesinin içerisinde bulundurduğu cüzleri kapsamasının buraya uygun bir örnek olmadığını ifade eden Semerkandî, bu örneğin âmm değil hâss olduğunu ve birbiriyle aynı birçok ferdi değil bir ferdin altındaki cüzleri tazâmmun yoluyla ihtiva ettiğini ifade etmektedir.¹²⁸

1.2.5. Delalet Yönünden Umum İfade Eden Lafzın Tahsisi

Nassın lafız yönünden değil de delalet yönünden umum olma durumu, tahsise uygunluğu bakımından incelenecek bir diğer meseledir. Anne babaya öf bile deme ayetinde olduğu gibi “öf” kelimesi hâss manasına vaz olunmuş bir lafızdır ve umum anlamında değildir. Ancak ayeti kerimede yasaklanan öf deme durumu, bundan daha şiddetli olan vurma, öldürme, sövme gibi her türlü durumu da delalet yoluyla akli bir zaruret olarak yasaklamaktadır. Bu durumlarda lafzın delalet yoluyla kuşattığı bu manaların tahsisi Semerkandî’ye göre caiz değildir. Zira bunlardan herhangi birinin tahsisi tenakuz durumunu ortaya çıkaracaktır.¹²⁹ Akli olarak anlaşılan bu manalar daha sonra ortadan kalkarsa ilk delil ile farklı söylemler ortaya çıkmış olacaktır. Âmm lafzın tahsisinde de durumun böyle olduğu akla gelse de orada durum böyle değildir. Zira âmm lafzın tahsisi beyandır ve tahsis edilen fertler ilk andan itibaren murad edilmemiştir. Bu durumda ise zikredilen şeyler önce murad edildiği için tenakuz durumunu ortaya çıkaracaklardır ve bundan dolayı da tahsisleri caiz olmamaktadır.¹³⁰

1.2.6. Delilü'l-hitâbın Tahsisi

Semerkandî, *delilü'l-hitâb* olarak isimlendirdiği delilin tahsisinden de bahsetmektedir. Delilü'l-hitab daha bilinen ismiyle mefhumu muhalefe anlamında kullanılmaktadır. Nassta ifade edilip sabit kılınan şart, sıfat, adet gibi durumların, bu sabit kılmayla beraber haricinde kalanlar için de nefiy hükmünde olacağı anlamına gelen bu delil türü Hanefî mezhebinde delil olarak kabul edilmemekte buradan hareketle de Semerkandî bunun tahsisini caiz görmemektedir.¹³¹ Ona göre Söz konusu bu ifadeler aksi yöndeki anlamı ortaya koymadığından aksi yöndeki anlam için delil beklenmelidir. Dolayısıyla bunu lafzın tahsisi olarak görmek

¹²⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/464.

¹²⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/465.

¹²⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/465.

¹³⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/466.

¹³¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/468.

mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde bunu nassın delaletine benzetmek de mümkün değildir zira orada da akli olarak ulaşılan kesin neticeler söz konusudur.

1.2.7. Muktezanın Umumunun Tahsisi

Tahsise elverişlilik açısından ele alınan son konu ise muktezanın umumluğudur. Semerkandî'ye göre mukteza kelamın sıhhati için zaruretten ötürü meydana gelen bir durumdur. Bu durum lafzi olarak bir varlık ortaya koymamakta lafızların arasını dolduran ve anlaşılır kılan bir mana ortaya koymaktadır. Hal böyle iken lafzen zikredilmeyen bir anlam unsurunun umumundan bahsetmek de mümkün değildir.¹³²

1.3. TAHSİS EDİCİ DELİLLERİN NİTELİĞİ

Tahsis edilmeye uygun olan ve olmayan delilleri ortaya koyduktan sonra Semerkandî, tahsis etmeye uygun olup olmayan delilleri ele almaktadır. Tahsis edecek delilleri iki başlık altında ele alan Semerkandî, ilkinde tahsisin neyle sabit olacağına temas etmekte ve tahsisin mütekellim (Allah cc) olan kimsenin iradesiyle, hâss olarak hükmü sabit kılması şeklinde olacağını ifade etmektedir. Mütekellim olan Allah Teâlâ hükmün umum olarak sabit olmasını yahut husus üzere sabit olmasını isteyebilir. Ancak şu da bilinmektedir ki mütekellimin iradesi batınî bir durumdur ve ona ancak hususa delalet eden, salih, zahir bir delil ile vakıf olunabilir. Salih olan delil ise hususun bilinmesi için vaz olunmuş delildir. Burada da tahsis edici olan bu salih delilin nasıl bilineceği meselesi gündeme gelmektedir ki bu da bu başlık altına ele alınacak ikinci durumdur.

Semerkandî kendisiyle tahsisin bilineceği şeyleri muttasıl ve munfasıl olarak iki başlık altında değerlendirmektedir. Muttasıl olmaktan kasıt tahsis edici delilin lafza mukarin (bitişik) olarak gelmesi, munfasıl olandan kasıt ise lafza müterahî (zaman bakımından sonra) olarak gelmesidir. Burada Semerkandî'nin eserinde ele aldığı gibi önce muttasıl sonra munfasıl deliller ele alınacak her biri altında da bunlara bağlı farklı meseleler değerlendirilecektir.

1.3.1. Muttasıl Deliller

Muttasıl olan tahsis delilleri dört tanedir; Sıfat, şart, gaye ve istisna.¹³³ Sırasıyla bu delillerin örnekleri ve tahsis durumları zikredilecektir.

Sıfat: (اکرم الرجال الطوال) “Uzun olan adamlara ikram et”. Örnekteki “adamlara” ifadesi âmm bir ifadedir, Daha sonrasında hâss olarak gelen uzun ifadesiyle ise uzun olmakla nitelenen

¹³² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/468.

¹³³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/470.

adamlara özel olarak ikram edilme durumu söz konusu olmaktadır. Buradan hareketle verilen bu örnek sıfat şeklinde bir tahsis örneği olmaktadır.

Şart: (اكرم الرجال اذا دخلوا المسجد) “Eğer mescide girerlerse adamlara ikram et.” İfadede yer alan adamlar lafzı âmm bir ifadedir. Ancak ikram edilme durumu daha sonra belirtilen mescide girme şartıyla tahsis edilmekle birlikte bu durum ikramın sadece mescide girenler ile sınırlandırıldığını beyan etmektedir.

Gaye: (اكرم بني تميم الى شهر رمضان) “Temim oğullarına Ramazan ayına kadar ikram et.” Temim oğullarına ikram et ifadesi tüm zamanları kapsar durumdayken daha sonra gelen “ramazana kadar” ifadesi, Ramazan ayından sonra ikram edilmeyeceğini ortaya koyarak baştaki hükmü tahsis etmektedir.

İstisna: (اكرم اهل قرية كذا الا زيدا) “Falanca beldeye ikram et ancak Zeyd hariç.” Öncelikle beldenin tamamına ikram edilecekken Zeyd oradan istisna ile tahsis edilmiştir.¹³⁴

Semer kandî bu zikrettiklerinin usûlcülerin çoğunluğunun görüşü olduğunu belirttikten sonra fukahadan bazılarının buna itiraz ettiklerini ve bunları tahsis olarak değerlendirmediklerini ifade etmektedir.¹³⁵

Fukahadan bazılarına göre bu sayılan dört madde tahsis olarak ele alınmamalıdır. Zira onlara göre tahsis delili, tek kaldığında dahi tek başına faydalı bir kelim olabilir ifadedir ve hükmünün de ilk hükmün hilafına olması gerekmektedir.¹³⁶

“Müşrikleri öldürün” ifadesinden sonra mukarin olarak gelen “zimmileri öldürmeyin” ifadesi buna örnek olarak verilebilir. Nitekim burada “zimmileri öldürmeyin” ifadesi tek başına faydalı bir cümledir. Ancak yukarıda sayılan maddelerdeki tahsis edici olarak zikredilen ifadeler önceki kelimadan bir parçadır ve bu nedenle kendinden önceki ifadenin bir kısmı olarak kabul edilir. Bu ifadeleri aktaran mütekellim ise en baştan itibaren bu dört maddedeki durumu söylemeyi irade etmektedir ancak söylemeyi irade ettiği mana kelamın sonuyla beraber tamamlanmaktadır. Bir başka ifadeyle sıfat örneği üzerinden gidildiğinde adamlara ikram etmek ilk olarak murad edilmiş ve daha sonra da uzun boylu olan adamlar şeklinde beyan edilmiş değildir. Burada en baştan itibaren mütekellimin söylemek istediği şey uzun boylu

¹³⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/470.

¹³⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/471.

¹³⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/471.

adamlara ikram edilmesidir ancak bu kelamın sona ermesiyle anlaşılan bir ifade olarak değerlendirilmektedir.¹³⁷

Mescide girmeleri şart koşulan kişilerin örneğinde de gaye örneğinde de istisna örneğinde de yukarıda ifade edilen durumun olduğu fukaha tarafından ifade edilmektedir. Bununla beraber söz konusu dört maddedeki tahsis edici ifadelerin kelamın kendisinden bir parça olduğu ve tek başlarına faydalı bir kelam olmadıkları da sabit olmaktadır. (الا زيدا) “Zeyd hariç” ifadesinin tek başına bir mana ifade etmemesi gibi diğer verilen örneklerdeki tahsis edici ifadelerde de durum böyledir.¹³⁸

Fukaha tarafından gelen bir diğer itiraz ise tahsis yapıldıktan sonra âmm lafızdan geriye kalan fertlerle amel edilmesinin gerekliliğidir zira tahsis, âmm lafzın kapsadıklarından bazılarının çıkarılmasıdır. “Müşrikleri öldürün” ifadesinden sonra “Zimmileri öldürmeyin” ifadesinin gelip ilk ifadeyi tahsis ettikten sonra zimmilerin haricinde kalan müşrikler için öldürme hükmünün devam etmesi gibi tahsisten sonra âmm lafızdan geriye kalanlarla amel edilmesi gerekmektedir. Yukarıda sayılan maddelerde ise durum böyle değildir. Zira bu maddelerde tahsis geldikten sonra âmm lafızdan geriye amel edilecek bir şey kalmamaktadır.¹³⁹ Bilakis hüküm sadece sıfat, şart veya gayede belirtilen şekilde uygulanmaktadır. Örneğin “adamlara ikram edin” dendikten sonra “uzun olanlara” şeklinde gelen tahsis ifadesi, sadece uzun olan adamlara ikram edilmesini geçerli kılmakta, geriye kalan adamlara ikram edilmesi gibi bir durum söz konusu olmamaktadır.

Semerkindî'nin fukahanın bazısı diye isimlendirdiği kişilerin hâkim Hanefî usûlcüleri olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira onlara göre tahsis edici delilin nassa mukarin olarak gelmesi ve tek başına faydalı bir cümle olacak şekilde müstakil olması gerekmektedir.¹⁴⁰ Bu bahis altında daha çok müstakil oluşu üzerinde değerlendirmeler yapılacak ilerleyen bölümlerde ise nassa mukarin olma şartı üzerindeki detaylar ele alınacaktır.

Semerkindî ilk olarak bahsettiği, sayılan bu maddelerin tahsis olarak kabul edildiği görüşün, sahih olan görüş olduğunu ifade ederek bu itirazlara çeşitli cevaplar vermektedir. İlk olarak tahsis delilinin tek başına faydalı bir kelam olması gerektiği ve kendisinden önce var olan âmm lafzın hükmünün hilafında bir hüküm belirtmesi gerektiği iddiasını ele alarak böyle bir kabulün tahsis için yanlış olacağını belirtmektedir. Nitekim tahsis delilinin tek başına faydalı

¹³⁷ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/471.

¹³⁸ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/472.

¹³⁹ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/462.

¹⁴⁰ Pezdevi, *Usulu'l-Pezdevi*, 1/428; Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 2/426.

bir cümle olması şartı onun ancak ve ancak munfasıl şekilde geleceğini, muttasıl olarak gelmeyeceğini söylemek olacaktır. Bu kabul tahsis delilinin yukarıda da ifade edildiği gibi âmm lafzın hükmünün hilafında bir hüküm olmasını kabul ederek aralarında oluşacak tearuzu çözmek adına kullanan kimseler için geçerli bir durumdur. Çünkü bu kullanıma göre muttasıl olarak gelen bu delil eğer müstakil olmazsa ve tek başına bir anlam ifade etmezse bu durum tenakuz doğuracaktır. Yani aynı cümle içerisinde bir şeyin hem yapılmasını hem yapılmamasını istemek gibi bir durumu ortaya çıkaracaktır ki bu tearuz durumu şeri şerifte olması mümkün olmayan bir durumdur. Buradan hareketle meseleyi tearuz kabilinden çözmek fasid bir tutum olacaktır. Dolayısıyla tahsis delilinin tearuz kabilinden değil, beyan kabilinden ele alınmasının gerekliliğini söyleyen Semerkandî, mukarin olarak gelen bu delil için nesih imkânı olmadığını bu nedenle de durumun beyan yoluyla ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴¹

Buradan hareketle zikredilen bu durumlar hem beyan hem de tahsis edici deliller olarak ele alınabilmektedir. Dolayısıyla tahsise yönelik olarak yapılan bu tartışmaların tahsisin mahiyeti üzerinden şekillendiğini söylemek gerekmektedir. Tahsise, önceki lafızla tearuz eden bir delil cihetiyle bakıldığında istisna kabilinden gelmesi mümkün değildir ancak Semerkandî'nin de ifadelerinde sıkça vurguladığı gibi tahsis, beyan edici bir delil olarak ele alındığında muttasıl yahut munfasıl olmaklığı fark etmeksizin bu kabul üzerinden ele alınmaktadır. Nitekim Semerkandî, munfasıl olan delili de tahsis edici olarak değerlendirmektedir. Söz konusu munfasıl delille ilgili olarak da bu delilin tahsis edici oluşunu munfasıl olmasıyla değil beyan edici olmasıyla ilişkilendirmektedir.¹⁴²

Semerkandî ikinci olarak da âmm lafzın tahsisten sonra kalan fertleriyle amel edilme şartı noktasından gelen itiraza cevap vermektedir. Bu şartı kabul etmeyerek tahsisin böyle anlaşılması durumunda tenakuz durumu ortaya çıkaracağını ifade etmektedir.¹⁴³ “Müşrikleri öldürün” ifadesinden sonra gelen “Zimmileri öldürmeyin” ifadesi, ilk ifadeyle anlaşılan bütün müşrikleri öldürün ifadesinin içerisinde zimmileri çıkartarak, bütün müşriklerin aslında öldürülmemesi gerektiğini belirten bir ifade olarak ele alınırsa bu iki ifade arasında tenakuz durumunun olduğu anlamına gelmektedir. Bilakis Semerkandî'ye göre aynı örnek üzerinden tahsis delilinin şu şekilde anlaşılması gerekmektedir; “Zimmileri öldürmeyin” şeklinde gelen tahsis delili, ilk ifadede zikredilen müşriklerin en baştan itibaren muharip olan müşrikler olduğunu beyan edici şekilde varid olmaktadır. Bu da âmm lafzın zikredilip hâss lafzın murad

¹⁴¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/473.

¹⁴² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/473.

¹⁴³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/473.

edildiği bir örnek olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla gelen tahsis delili en baştan itibaren muharip olan müşriklerin öldürülmesinin emredildiğini göstermektedir ve ortada ilk olarak ifade edilen hükmün değişmesi gibi bir durum söz konusu değildir.¹⁴⁴ Bu durum da zikredilen sıfat, şart, gaye ve istisna örnekleriyle aynı durumu oluşturmakta, aralarında herhangi bir fark gözetilmemektedir.¹⁴⁵

Hâkim Hanefî usûlcülerinin tahsis delilini beyanı tağyir kabilinden görmeleri ve tahsis etmek üzere geldikleri ifadenin hükmünü değiştirici vasıfta kabul etmeleri, tahsisle ilgili olarak söz konusu itirazları yapmalarını gerektirmektedir.¹⁴⁶ Yukarıda ifade edildiği gibi müstakil bir cümle olması şartı ile nassa bitişik olarak gelmesi şartı da onlara göre tağyir edici, lafzı kat'ıyyetten zannîyyete düşürücü oluşuyla temellendirilmektedir.¹⁴⁷ Semerkandî ise tahsisin beyan olduğunu kabul ettiği için tahsis için herhangi bir şart ortaya koymamaktadır. Semerkandî'nin ve hâkim Hanefî usûlcülerinin görüş farklılığının altında, daha önce de değinilen umumun delaleti meselesi yatmaktadır. Âmm lafzın kat'i olduğunu kabul eden hâkim Hanefî usûlcülerine göre söz konusu bu kat'ıyyetten sonra gelen delil, yerleşmiş bir kat'ıyyet olduğu için onu değiştirici olmalıdır. Zira tahsis edici olarak gelen bu delil kat'i olan âmm lafzı, zannîyyete düşürmektedir.¹⁴⁸ Semerkandî'ye göre âmm lafız kat'ıyyet ifade etmediği için beyana ihtimallidir ve daha sonra gelen delillerin beyan ediciliğinden bahsetmek mümkündür.

Semerkandî'nin tahsise beyan demesi, hâkim Hanefî usûlü içerisindeki beyan taksiminde beyan-ı tefsir kısmına tekabül etmektedir. Semerkandî, umum meselesinde zikredildiği üzere âmm lafzın tahsisle beyan edilmesini, belli başlı farklılıklar olsa da mücmelin beyan edilmesine benzetmektedir. Bu durum da tahsisi, tağyir edici bir beyan değil tefsir edici bir beyan olarak gördüğünü söylemeyi gerektirir.

Muttasıl istisnanın icma ile sahih olduğunu ve bunun beyan kabilinden olduğunu ifade eden Semerkandî, tahsiste de ifade ettiği gibi kelamın sonunda ifade edilen mananın en baştan itibaren kelamdan murad edilen mana olduğunu söylemektedir. Buna göre bir kimse “falancanın bana on dirhem borcu var, bir dirhem hariç” dediğinde bu falancanın kendisine dokuz dirhem borçlu olduğunu söylemek anlamına gelmektedir.¹⁴⁹

---

¹⁴⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/473.

¹⁴⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/473.

¹⁴⁶ Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 2/266,267.

¹⁴⁷ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/52; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 222; Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/428; Ahmet b. Ebu Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2021), 2/35; Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 2/426.

¹⁴⁸ Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 2/267.

¹⁴⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/474.

Muttasıl olan istisna özelinde bir ihtilaf söz konusu değildir ancak buradan hareketle munfasıl olarak gelen istisnanın da sahih olduğunu söylemek doğru değildir zira Semerkandî'nin aktardığına göre munfasıl olarak gelen istisna fukahânın çoğunluğuna göre sahih değildir. Bazı kimseler, istisna ile tahsisin mukarin olarak geldiklerinde sahih olmalarından ve bunun yanında tahsisin müterahî olarak geldiğinde de sahih olmasından hareketle istisnanın da müterahî olarak gelmesinin caiz olacağını söylemişlerdir.¹⁵⁰

Semerkandî'ye göre bu şekilde bir değerlendirme yapılsa da çoğunluğun bunu caiz görmediğini söylemek gerekmektedir. Nitekim istisnanın lugavi bir durum olduğunu ve lügatçilerin munfasıl istisna hakkında konuşmadıklarını söylemek gerekmektedir. Buna ek olarak Semerkandî, bir kimsenin “falanca kişinin bana on dirhem borcu var” demesinin ardından bir gün geçtikten sonra “beş dirhemi hariç” demesi durumunda o kimseye ancak gülüneceğini ifade etmektedir.¹⁵¹

Yukarıdaki itirazın kıyas mahalli olan müterahî şeklindeki tahsise gelince Semerkandî, lügat ehlinin bu konuda çokça kullanım ortaya koyduğunu ve âmm lafız hakkında konuşurken bununla hâss lafzın kastedildiği durumların olduğunu ifade ettiklerini aktarmaktadır. Semerkandî'ye göre söz konusu bu durum Allah'ın kitabında da çokça var olan bir durumdur. Ona göre müterahî olarak tahsisin caiz olması mütekellim olan kişinin konuşma esnasında âmm lafızlarla hâss lafzı kastedebilmesi manasına gelmektedir ki Semerkandî bunun da çokça olduğunu ifade etmektedir.

Buradan hareketle munfasıl istisnayı da kabul etmek mümkündür. Nitekim bir kimse umum lafzı zikrettikten sonra “ben kalbim ile bundan istisna ettim ve bu lafızla umumu kastetmedim” dese söylediği kabul edilir ve bu durum onunla Allah arasında olan bir durumdur. Mesele bu vecihten ele alındığında aradaki ihtilafın kalktığını söylemek gerekmektedir.¹⁵² Ancak ortaya çıkan bu durum istisna olarak nitelenmez. Çünkü bu lügatte yeri olan bir mesele değildir. Munfasıl tahsisin aksine munfasıl istisna kabul edilmemektedir.¹⁵³

Bu ifadeler Semerkandî'nin müterahî olarak gelen tahsisi kabul ettiğini net bir biçimde göstermektedir. Keza babın başından beri yapılan açıklamalar da muttasıl şekilde gelen delilleri de tahsis olarak kabul ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle hâkim Hanefî usûlünde

---

¹⁵⁰ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/475.

¹⁵¹ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/475.

¹⁵² Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/475.

¹⁵³ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/476.

özellikle zikredilen tahsisin mukarin ve müstakil olma şartlarını¹⁵⁴ Semerkandî'nin net bir biçimde kabul etmediği gözükmektedir.¹⁵⁵

Muttasıl deliller altına ele alınması gereken son konu istisnanın muaraza mı beyan mı olduğu sorunudur. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi istisnanın tahsis oluşunu anlamak adına önemli gözüken bir meseledir. İstisnanın muaraza olduğunu kabul etmek, tearuz eden bu deliller arasında nasih-mensuh ilişkisinin olabileceğini söylemek anlamına gelmektedir. Mukarin şekilde gelen istisna ile kendisinden istisna yapılan lafız arasında nasih-mensuh ilişkisinin olması mümkün değildir. Zira bu durum Allah'ın kelimada ve delillerinde tenakuza götürmektedir. Çünkü istisnanın muaraza olarak ele alındığı durumda Allah Teâlâ aynı lafız içerisinde bir şeyin hem yapılmasını hem de yapılmamasını isteyen bir duruma düşmektedir ki bu durum Allah Teâlâ için mümkün değildir. Mukarin tahsis de bu zaruretten hareketle beyan olarak kabul edilmektedir. Bunun aksini söylemek ise bedâ¹⁵⁶ ve galat durumunu oluşturacaktır ki bunların da Allah Teâlâ için tasavvuru muhaldir.¹⁵⁷

Nasih-Mensuh ilişkisinin olması için nasslar arasında zamanın bulunması gerekmektedir. Zaman olarak birbirinin ardına birbirine tearuz eden şeylerin gelmesi Allah Teâlâ'nın aynı mesele özelinde bir zamanda farklı farklı şeyleri söylemesi anlamına gelecektir ki bu da sözü edilen tenakuzu doğuracaktır. Dolayısıyla nesih için bu zamanı şart koşturmak gerekmektedir. Mukarin olan bu deliller için de beyan demek dışında bir seçenek kalmamaktadır.¹⁵⁸

1.3.2. Munfasıl Deliller

Bir önceki başlığın ikinci bölümü mahiyetinde olan bu başlık munfasıl tahsis delillerini içermektedir. Munfasıl tahsis delilleri akli ve sem'i olmak üzere iki başlık altında Semerkandî tarafından ele alınmaktadır. Akli ve Sem'i kısımlarının her biri de kat'i olan ve kat'i olmayan şeklinde kendi içerisinde iki başlığa ayrılmaktadır. Akli içerisindeki kat'i olan kısım mücerred akilla bilinen şeyler, kat'i olmayanlar ise kıyası şer'idir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/52; Pezdevi, *Usulu'l-Pezdevi*, 1/428; Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 2/426.

¹⁵⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/476.

¹⁵⁶ Allah'ın belli bir şekilde vuku' bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi durumudur. Bkz: "BEDÂ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

¹⁵⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/481.

¹⁵⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/957.

¹⁵⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/483.

Akıl yoluyla tahsis, munfasıl tahsis türlerinin ilkidir. Semerkandî'nin ifadesiyle akli delil tahsis edici delil olmaya uygundur, fukaha ve usûlcülerin çoğunluğu da bu görüştedir.¹⁶⁰ Akılla tahsisin örneği olarak “Namazı kılın, zekâtı verin”¹⁶¹ ayeti verilmektedir. Bu ayetin hitabından çocuklar ve deliler akli deliller ile tahsis edilip çıkarılmışlardır. Buradaki akli delil ise aklın, anlamayan kişiye hitabı kabih görmesidir.¹⁶² Ayetteki emrin bu kişileri de kapsıyor olması emredilene yerine getiremeyecek kimselere bu işleri emretmek anlamına gelmektedir. Bu da aklın kabul etmeyeceği bir durumdur.

Buna karşılık olarak Semerkandî'nin aktardığına göre bazı kimseler, bu durumda tahsisin caiz olmayacağını ve bu durumun iki delilin tearuz etmesi durumu olmasından hareketle tevakkuf edilip söz konusu ayeti tahsis edecek sem'i bir delilin beklenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu kimselerin delili ise akli olan delilin söz konusu ayetten daha önce var oluyor olmasıdır. Çünkü tahsis lafza mukarin yahut müterahî bir delille yapılabilir ancak burada tahsis edici delilin lafızdan önce var olması durumu söz konusudur. Ayetten önce var olan bu akli delil kat'idir. Ayet de kat'idir. Bu durum, zikrettiğimiz nedenlerden ötürü lafızla alakalı bir mesele olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla burada âmm, hâss ya da tahsisten bahsetmek uygun olmayacaktır. Zira buralarda iki tane sem'i delil söz konusudur ve bunlar tek bir cümle olarak düşünülerek âmm zikredilip hâssın kastedildiği durum olarak ele alınabilmektedir ve bu da caizdir. Ancak burada iki adet sem'i delilden ve iki adet lafızdan bahsedilmediği için bunun yerine yapılması gereken bu noktada tevakkuf etmektir.¹⁶³

Semerkandî'ye göre söz konusu itirazlar isimlendirme tartışmasından ibarettir. Zira söz konusu ayetteki emrin delileri ve çocukları kapsadığını söylemek itiraz sahipleri için söz konusu olmayacaktır. Çünkü bu aciz kimseyi mükellef kılmak, anlamayan kimseyi mükellef tutmak anlamlarına gelmektedir ve bu da aklen muhal bir durumdur. Deliler ve çocukların söz konusu ayette kastedilmediği noktasında ittifak edildikten sonra bunun akli bir delille bilindiğini söylemek de zaruri bir durumdur. Bu da Semerkandî'ye göre tahsis tanımının içerisinde yer almaktadır. İtiraz sahipleri buna tahsis demese de Semerkandî'ye göre bu tahsis olarak ifade edilmektedir. Çünkü umum nass zikredilerek husus mana murad edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/483.

¹⁶¹ Bakara,43: (واقموا الصلاة وءاتوا الزكاة)

¹⁶² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/484.

¹⁶³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/484.

¹⁶⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/484,485.

İtirazdaki tevakkuf kısmına gelince bu Semerkandî'ye göre batıldır. Zira akıl, delilerin ve çocukların söz konusu ayetin kapsamına girmemesini gerektirmektedir. Bir delil olmadan bu noktada tevakkuf etmek caiz görülmemektedir.

Akli delilin ayetten önce gelmesi ve kat'î olması noktasındaki itiraz ele alındığında ise Semerkandî şöyle söylemektedir; Kastedilen hükmü beyan eden delilin âmm lafızdan önce, âmm lafza mukarin olarak ya da âmm lafızdan zamansal olarak sonra, yani müterahî olarak, gelmesi aynı durumdur ve tahsistir.¹⁶⁵ Çünkü yine Semerkandî'nin ifadesiyle âmm lafızdan önce var olan her delil aslında mukarin gibidir. Zira önceki varlığı lafızdan hemen sonraki zamana kadar da varlığının devam etmesi anlamına gelmektedir ki bu da mukarin olan tahsis delilinden farklı bir durum oluşturmamaktadır. Semerkandî'nin bu ifadeleri yukarıda da ifade edildiği gibi âmm lafzın kat'î olmayıp hususa ihtimalli olması ve tahsis delilinin de bu lafzı beyan edici olması kabulü üzerinden değerlendirilmektedir.

Munfasıl ve akli olan ancak kat'î olmayan tahsis delili ise kıyası şer'îdir. Semerkandî, bu bahis altında kendi görüşlerini zikretmeden önce ashâbü'l-hadîsin ve Mu'tezilenin kıyasla âmm lafzın tahsisini farklı yollarla olsa da ittifakla caiz gördüklerini belirtmektedir.¹⁶⁶

Mu'tezile'ye göre âmm lafzın hükmü kat'î olmakla beraber, her müçtehidin isabetli olması kaidesinden hareketle kıyas da kat'îdir. Dolayısıyla aynı değere sahip olan bu delilerin birbirini tahsis etmesinde bir sakınca yoktur. Mu'tezilenin söz konusu bu kabulleri dikkate alınarak kıyasla neshi de caiz görmeleri gerekmektedir. Ancak ümmetin bu konudaki icmandan hareketle bunu söylemekten imtina etmişlerdir.¹⁶⁷

Hadis Ashabı da âmm lafzı ihtimalli gördüğü yani zannî olarak kabul ettiği, kıyası da zannî olarak kabul ettiği için kıyasla âmm lafzın tahsisini caiz görmüşlerdir.¹⁶⁸ Irak meşayihî ise kıyasla âmm lafzın tahsisini caiz görmemektedir. Zira âmm lafız onlara göre kat'î iken kıyas hataya ihtimalli yani zannîdir. Malum bir tahsis delili ile tahsis edilmiş âmm lafız ile tahsise uğramamış âmm lafzın durumunu bu noktada eşit görmektedirler.¹⁶⁹ Semerkandî'nin Irak meşayihine nispet ettiği bu görüşün isabetli olduğu görülmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/484.

¹⁶⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/486.

¹⁶⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temedede fi Usuli'l-Fıkıh*, thk. Halil Almis (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 1982),2/276.

¹⁶⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487.

¹⁶⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487.

¹⁷⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/110.

Semerkindî, konuyla ilgili olarak Semerkand meşayihinden cevazına yahut ademi cevazına yönelik herhangi bir nakil olmadığını ifade etmekle beraber teorik olarak cevazına hükmetmenin abes olmayacağını ancak sahih olanın ademi cevazına hükmetmek olacağını dile getirmektedir.¹⁷¹ Teorik olarak cevazına götürebilecek olan unsur hem âmm lafzın hem de kıyasın Semerkandlılar tarafından ihtimalli yani zannî kabul edilmesidir. Bununla beraber tezin ilk bölümünde hâss lafız ile âmm lafız arasında da her ikisinin de zannî olmalarına rağmen bir kuvvet sıralamasının olduğu ifade edilmiştir. Bunun gibi burada da bu delillerin zannî olmalarına, hataya ihtimalli olmalarına rağmen aralarında zannîyyet bakımından derece farkının olduğunu söylemek ve buradan hareketle de kıyasla, âmm lafzın tahsisinin caiz olmayacağını söylemek yerinde olacaktır. Nitekim Semerkandî de haber-i vâhidin kıyasa mukaddem olduğunu ifade ederek ikisinin de zannî olmasına rağmen bu durumun varlığının âmm lafız ile kıyas arasında da vuku bulduğunu ve doğru olanın kıyasla âmm lafzın tahsisinin caiz olmayacağını söylemek olduğunu ifade etmektedir.¹⁷²

Semerkindîler tezin ilk bölümünde ele alındığı üzere ne kadar âmm lafzın hükmünü, hususa ihtimalli olmasına binaen, itikadî olarak ibhama itikad etmek ve kat'î olduğunu söylememek olarak kabul etseler de buradaki hata ihtimalinin kıyasta var olan hata ihtimalinden daha az olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira âmm lafızda sübut bakımından herhangi bir hata ihtimali söz konusu değildir. Yalnızca delalet bakımından hata ihtimallerinden bahsedilmektedir. Buna karşılık kıyas, bütün vecihleriyle bir beşer ürünü olduğu için hata ihtimali her durumda söz konusudur. Bu noktada Semerkandî'nin de ifade ettiği "ihtimal mertebe mertebedir, bazı ihtimaller bazılardan üstündür"¹⁷³ ifadesini genel bir kaide olarak kabul etmek konunun anlaşılması için yerinde olacaktır.

Munfasıl delillerden sem'î olanlara gelince, bunlar Semerkandî'ye göre Kitap yani Kur'an ve mütevatir haberdur. Bu iki delil aynı mesabede ele alındığı için bu ikisinin hem birbirlerini tahsisi hem de kendi içlerindeki tahsisi caizdir. Semerkandî bu dört durumun her birini birer örnekle de açıklamaktadır;

Kitabın kitapla tahsisi, kocası ölen kadınların dört ay on gün beklemelerini ifade eden ve umum sigayla varid olan ayetten,¹⁷⁴ Hamile kadınların çocuklarını doğurmalarıyla

¹⁷¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487.

¹⁷² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487.

¹⁷³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/487.

¹⁷⁴ Bakara,234: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا)

iddetlerinin sona ereceğini ifade eden ayetle,¹⁷⁵ hamile kadınların, kocası ölen kadınların içerisinden çıkarılmasıdır.¹⁷⁶

Kitabın mütevatir haberle tahsisi, erkek evlada iki kız evlada bir pay vermeyi içeren ayeti kerimeden,¹⁷⁷ Hz. Peygamberin katilin ve kafirin mirasçı olamayacağını ifade eden mütevatir haberleriyle kafir ve katilin tahsis edilerek çıkarılmasıdır. Semerkandî bu noktaya ek olarak Hz. Peygamberin fiili ile de tahsis yapılabileceğini ifade ederek, zina eden erkek ve kadına yüz sopa vurulmasını ifade eden ayetin içerisinden Hz. Peygamberin Maiz'i recmettirmesiyle beraber muhsan olanların çıkarılması ve sopa cezası altında ele alınmayarak ayetin muhsan olmayanlar için olduğunu ortaya koymasını örnek vermektedir.¹⁷⁸

Kitabın ve mütevatir haberin, ahad haberle tahsisine gelindiğinde ise bu noktada Semerkandlıların görüşü kıyasta olduğundan farklı değildir.¹⁷⁹ Zira gerek kitaptaki umum ifadeler gerekse mütevatir haberdeki umum ifadeler her ne kadar ihtimalli olsa da haber-i vâhiddeki ihtimal bu delillerde var olan ihtimalden çok daha fazladır. Zira ayetler ve söz konusu haberler sübut bakımından tevatüren nakledilmişler ve bu sübut bakımından kat'î oldukları anlamına gelmektedir. Delaletleri noktasında ise ihtimaller söz konusudur. Bunun yanında haber-i vâhid ise sübut bakımından da ihtimallidir. Dolayısıyla daha önce de ifade edildiği gibi ihtimalin mertebeleri burada da kendisini göstermektedir.

Irak meşayihinin bu meseledeki görüşü yine kıyas konusunda olduğu gibidir. Zira aynı şekilde âmm lafız onlar için kat'iyet ifade etmektedir. Haber-i vâhid ise zannîdir. Zannî olan delilin kat'î olan delili tahsis etmesi ise söz konusu değildir.¹⁸⁰ Iraklıları da içine alan hâkim Hanefî usûlcülerinin de bu görüşte olduklarını söylemek gerekmektedir.¹⁸¹ Zira onlar bu meselede umum, husus gibi birçok meselede de olduğu gibi Irak meşayihini takip etmektedirler.

Semerkand meşayihî'nin, hâkim Hanefî usûlünden farklı olarak âmm lafızla ilgili ortaya koyduğu görüşlerdeki farklılıkların arkasında her ne kadar itikadî konular yatsa da, Semerkandlılar diğer Hanefî mezhebi mensupları ile çok büyük ölçüde aynı fûruu külliyatını kabul etmektedirler. Buradan hareketle umum görüşünün bir uzantısı olarak, umumun özellikle haber-i vâhidle yapılması muhtemel tahsisi gündeme gelmektedir. Zira Cessâs'la başlamak

¹⁷⁵ Talak,4: (وَأُولَاتِ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ)

¹⁷⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/488.

¹⁷⁷ Nisa,11: (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ)

¹⁷⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/489.

¹⁷⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/490.

¹⁸⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/490; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/75,76.

¹⁸¹ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkah*, 100-102; Pezdevi, *Usûlu'l-Pezdevi*, 1/188-190; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2021, 1/120-122.

üzere Hanefî mezhebi içerisinde umumun kat'iyetine bağlı olarak haber-i vâhidin tahsisi, fûruu meselelerin çözümlenmelerinde sıkça kullanılarak özellikle Şâfiî mezhebinin iddialarına cevap verilmektedir.¹⁸²

Umum görüşünün kelimî boyutları tezin birinci bölümünde de ifade edildiği gibi umumla ilgili kabullere etki eden önemli gerekçelerden biri olsa da özellikle hâkim Hanefî usûlü için en az itikadî etkenler kadar belki de itikadî etkenlerden daha fazla fer'i çözümlenmeler üzerinden gerçekleşen etkenler ön plana çıkmaktadır. Söz konusu durumdan hareketle âmm lafzın kat'iyetini kabul edilmediği noktada hâkim Hanefî usûlü için itikadî meselelerden çok akla gelecek olan ilk problem umum lafzın kat'iyeti üzerinde yapılan fûruu çözümlenmelerdir. Zira âmm lafızdan zannî olarak bahsedildiğinde bu haber-i vâhidle tahsis yapılabileceği anlamına gelecektir. Bu da İmam Şâfiî'nin haber-i vâhid üzerinden yaptığı itirazlarda çıkış kapısı olan âmm lafzın kat'iyetine dayalı argümanın kaybedilmesine götüren bir durumdur. Ancak yukarıda açıklandığı gibi Semerkandlılar âmm lafzı kat'i görmeyerek onu haber-i vâhid seviyesine indirmemişler, ihtimalli olmasına binaen ihtimaller arasında bir derecelendirme yapmak suretiyle haber-i vâhid ile tahsisi de caiz görmemişlerdir. Buradan hareketle umum görüşündeki muhalefetin en önemli neticelerinden olan ve ortak kabul olan fûruu külliyatına direkt tesiri olan haber-i vâhid ile tahsis meselesi de herhangi bir problem teşkil etmeden âmm lafızdaki muhalefetle beraber sürdürülebilmektedir.

Söz konusu bahislerle bağlantılı olarak ele alınacak olan bir diğer mesele ise hâss lafızdan sonra gelen âmm lafzın durumuyla ilgilidir. Böyle bir durumda âmm lafız, hâss lafız üzerinde nesh edici durumda mı olacaktır yoksa âmm lafız hâss lafız da dikkate alınarak onun üzerine mi bina¹⁸³ edilecektir.

Semerkandî'nin aktardığına göre Irak meşayihî hâss lafızdan sonra gelen âmm lafzın, hâss lafız üzerinde nesh edici olacağını söylemektedir.¹⁸⁴ Irak meşayihine göre önce hâss gelir sonra da âmm gelirse, âmm lafız, hâss lafzı nesheder. Önce âmm lafzın gelmesi durumunda ise daha sonra gelen hâss lafız arada nesih için uygun bir zaman söz konusu olduğundan dolayı âmm lafızdan içerdiği kadar bir kısmı neshetmiş olur.¹⁸⁵ Beraber gelen bu iki nas arasında nesih için uygun vakit yoksa bu durumda âmm lafız hâss lafız üzerine beyan kabilinden bina edilir ve beraber değerlendirilerek hüküm ortaya konur. Bu durumdaki umum lafzın içerdiği fertler

¹⁸² Cessâs, *Şerhu Muhtasar et-Tahavi*, 2/291-294.

¹⁸³ Bina edilme ifadesi hâss lafzın âmm lafzı tahsis edip, âmm lafızdan geriye kalan fertlerle amel edilmesi anlamına gelmektedir.

¹⁸⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/490; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010.

¹⁸⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/491.

ise söz konusu hâss lafzın tahsis ettiği fertlerden geriye kalanlardır. Semerkandî'nin ifade ettiğine göre bu görüş aynı zamanda Debusî, Serahsî ve Pezdevî'nin de görüşüdür.¹⁸⁶

Şâfiî ashabına göre her iki durumda da âmm lafzın hâss lafız üzerine bina edilmesi ve onunla beraber değerlendirilerek hâss lafzı beyan edici olarak görülmesi gerekmektedir. Bu durumda âmm lafızla murad edilenler hâss lafızla tahsis edildikten sonra geriye kalanlardır. Şâfiî ashabına göre Iraklıların dediği gibi müteahhir olarak gelen âmm lafzın hâss lafzı neshetmesi gibi bir durum söz konusu değildir.¹⁸⁷

Semerkand meşayihine göreyse yukarıdaki durum iki nassın arasında nesih için zaman bulunmayan durumlarda geçerlidir. Aralarında nesih için uygun zaman bulunan iki nassın durumu ise itikad bakımından tevakkuf edilmesi ve umumuyla amel edilmesidir. Şâfiîlerin dediği gibi âmm lafzın, hâss lafız üzerine bina edilmesi gerekmemektedir. Zira âmm lafız da hâss lafız da ihtimalli oldukları için Semerkandlılara göre kat'î hüküm ifade etmezler. Buradan hareketle tevakkuf edilip ihtiyaten umumuyla amel edilmesi gerekmektedir.¹⁸⁸ Âmm lafzın, daha sonra gelen bir delille tahsis edilmesi, hâss lafzın sonra gelen bir delille mecaz oluşunun beyan edilmesi gibi muhtemel durumların, bu meselede de başka bir delilin gelip hâss olan hükmü neshetmesi şekliyle olabilme ihtimali vardır. Dolayısıyla bu noktada kesin hüküm vermekten kaçınarak ne nesih yoluna ne de bina etme yoluna gidilmelidir.¹⁸⁹

Şâfiî ashabının yukarıdaki kabulünün gerekçesi Semerkandî'nin ifade ettiğine göre, âmm ve hâss lafızların aynı mesabede görülmesiyle beraber hâss lafzın, âmm lafızdan daha kuvvetli görülmesiyle alakalıdır. Zira Şâfiî ashabına göre umum lafız hem hususa hem mecaza ihtimalliyken hâss lafız yalnızca mecaza ihtimallidir. Buradan hareket âmm lafız ile hâss lafız arasında söz konusu münafî durum cereyan ettiğinde daha kuvvetli olan hâss lafızla amel edilmesi gerekmektedir.¹⁹⁰

Irak meşayihine göre ise hâss lafızdan zamansal olarak sonra gelen müteahhir âmm lafız kat'idir. Hâss lafız da kat'î olduğu için aralarında ihtilaf söz konusu olmaktadır. Buradan

---

¹⁸⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/491; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, 103,104; Ahmet b. Ebu Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ Efğânî (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2021), 2/21-24; Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, 1/453.

¹⁸⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/491.

¹⁸⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/492.

¹⁸⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/492.

¹⁹⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/492; Fahu'd-Dîn er-Râzî, *el-Mahsul*, thk. Taha Cebir Feyyaz el-'Alvani (Kahire: Müessesetü'r-Risale, 1997), 5/400-410.

hareketle sonra gelenin önce geleni neshetmesine hükmedilmektedir zira deliller arasında tenakuz söz konusu değildir.¹⁹¹

Semerkandî konuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede Irak meşayihinin mezkûr görüşünde her iki delille de amel ettiğini, hasım olarak nitelendirdiği Şafi ashabının ise âmm lafzı bırakarak yalnızca hâss lafızla amel ettiğini ifade etmektedir. İki nas arasında neshe müsait vakit olduğu durumlar içinse şüphesiz her iki delille birlikte amel etmenin, delillerden birini iptal ederek yalnızca biriyle amel etmekten daha evla olduğunu ifade etmektedir.¹⁹²

Yukarıda anlatılanlar nasslar arasında neshe uygun bir vaktin olduğu durumlar hakkındaki değerlendirmelerdir. Naslar aynı anda yahut mukarin şekilde geldiklerinde ise durum farklıdır. Burada daha önce istisna meselesinde ele alındığı gibi nasların, ikisini de ayrı ayrı kabul etmek ve ikisiyle beraber amel etmek mümkün değildir. Çünkü nesih durumu burada söz konu olmamaktadır. Allah Teâlâ'nın aynı anda birbirine muhalefet eden iki nassı göndermesi tezatlık ve tenakuz oluşturacağı için istisnada olduğu gibi hâss olan lafzı âmm lafzın bir karinesi gibi kabul ederek onunla beraber ele almak isabetli olmaktadır.¹⁹³

Söz konusu iki nassın tarihleri bilindiğinde oluşacak durumlar ve bunlara getirilen çözümler yukarıda belirtildiği gibidir. Nasların tarihleri bilinmediğinde ise Semerkandî'nin ifade ettiğine göre nasların aynı anda varid olduklarını söylemek de birinin daha sonra geldiğini söylemek de aralarında neshe uygun bir zaman olduğunu söylemek de caiz olacaktır ancak son iki durum için hangisinin önce hangisinin sonra olacağı bilinmemektedir.¹⁹⁴ Şâfiî ashâbı bir önceki meselede olduğu gibi aynı nedenlerle hâss lafızla amel edilmesini uygun görmektedir.¹⁹⁵ Irak meşayihî ise delillerden birini tercih ettirecek yeni bir delil buluncaya kadar tevakkuf etmeyi uygun görmektedir. Irak meşayihinden bazıları ise Semerkandî'nin aktardığına göre önceliği ve sonralığı bilinmeyen bu iki nassı beraber gelmiş gibi kabul etmektedir. Bu hükme varırken boğulan yahut yanan kişilerin beraber öldüklerinin kabul edilmesini ve birbirine mirasçı olmamalarını örnek göstermektedirler. Bu durumda da tarihler tam bilinmediği için bu iki nassın beraber geldiğini varsayma yoluna gidilmektedir.¹⁹⁶

Irak meşayihinden bazılarına nispet ettiği bu görüşü değerlendiren Semerkandî, bunun Irak meşayihinin âmm lafızla ilgili ortaya koyduğu görüşe kıyasla fasid bir tavır olduğunu ifade

¹⁹¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/493.

¹⁹² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/493.

¹⁹³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/493.

¹⁹⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/493.

¹⁹⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/493; er-Râzî, *el-Mahsul*, 5/400-410.

¹⁹⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/494; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 2/389.

etmektedir. Zira bu iki nassın tarihleri bilinmediği için birinin sonra gelme ihtimali söz konusudur. Bunun olduğu durumda sonra gelenin öncekini tahsis ediyormuş gibi beraber değerlendirilmesi söz konusu değildir. Zira Iraklılar, âmm lafız için, her ferde teker teker mansus olmuş lafız tanımlamasını yapmaktadırlar. Bunun bir gereği olarak da her ferd ayrı ayrı değerlendirilip sonra gelme durumunda da nesihden bahsedilmesi söz konusu olabilmektedir. Müteahhir olarak gelen lafzın tahsis edilmesi Iraklılara göre caiz olmadığı için bu şekilde beraber gelmelerini kabul etmek de söz konusu olmamalıdır. Zira bu iki nasstan birinin nasih olma ihtimali de vardır. Birinin nasih olduğu diğerinin mensuh olduğu durumda ise beraber geldiklerine hükmetmek ve birinin diğerini tahsis ettiğini söylemek uygun olmamaktadır.¹⁹⁷

Semerkindîler ise mezkûr durumda diğer yerlerde olduğu gibi tahsis ve nesih ihtimalini göz önünde bulundurarak itikad bakımından tevakkuf edilmesi gerektiğini amel bakımından ise umumla amel edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹⁸

2. TAHSİSLE BAĞLANTILI DİĞER USÛLÎ KAVRAMLAR

Semerkindî, tahsisle ilişkili görüşleri toplu olarak ele almanın yanında farklı konular altında da tahsise sıkça temas etmektedir. Tahsisle ilgili ortaya konulan kabullerden sonra tahsisin birçok kavramla olan ilişkisi de akla gelmektedir. Tahsisin bir beyan olduğunun devamlı zikredilmesi beyan konusunu ele almayı, tearuz olup olmadığının tartışılması tearuz kavramını ele almayı ve tahsisle ilgili ortaya konan kabullerden sonra nesihle olan ilişkisi ve farkı gibi akla ilk gelen konular da nesih konusunu ele almayı gerektirmektedir. Bunlara ek olarak bu başlık altında illetin tahsisi meselesi de ele alınmakta ve böylece tahsisin ilişkili olduğu kavramlara ve konulara temas edilerek tahsise yönelik bütüncül bir bakış oluşturulmaya çalışılmaktadır.

2.1. BEYAN

Beyan konusu Semerkindî tarafından müstakil bir başlık altında kısa da olsa ele alınmaktadır. Semerkindî'nin tahsis, nesih, mücmel gibi birçok konuda beyan ifadesini kullandığı, ele aldığımız meselelerde de görülmektedir. Bu ifadelerin birbirinden ayrılması ve aralarındaki farklılıkların ortaya konabilmesi için beyan başlığı altında bu meselelere müstakil olarak yer vermek gerekmektedir. Buradan hareketle tahsisle ilişkili bir konu kapsamında beyan

¹⁹⁷ Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/494.

¹⁹⁸ Semerkindî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/494.

bahsini ele almak ve tahsisin özellikle nesihten hangi yönüyle ayrıldığını ortaya koymak adına oldukça önemlidir.

Lügatte ortaya çıkma, açığa çıkma anlamlarına gelen beyan kelimesi şer'-i şerifte ise umumi ve hususi anlamlara gelmektedir. Hususi başlıkları konumuzla bağlantılı olarak ele alınacak olup bunlar mücmel, müşkil ve müşterek lafızların beyanı, umum lafzın beyanı ve nesih olarak Semerkandî tarafından ifade edilmektedir.¹⁹⁹

Müşkil, mücmel ve müşterek lafızlar, kendileri hakkında farklı tanımlar ortaya konya da manalarındaki kapalılık noktasında birleşerek, beyana muhtaç olmaları bakımından aynı durum altında ele alınmaktadır. Söz konusu bu lafızlar kendileriyle amel edilebilmesi için beyana ihtiyaç duyar ve bu bakımdan umumun tahsisinden ayrılmaktadırlar. Zira umumun tahsisinde, tahsis gelmeden önce var olan âmm lafızla da amel etmek mümkündür. Mezkûr lafızların beyana ihtiyacı varken umum lafız sadece beyana ihtimallidir dolayısıyla aradaki fark bu şekilde ortaya koyulmaktadır.

Umumun tahsisi ile neshin farkına gelince bölümün girişinde de zikredildiği gibi Semerkandî, umumun tahsisi için ayları umumun içerisinden çıkararak beyan delili, nesih için ise zamanının bir kısmını tahsis eden beyan delili ifadesini kullanmaktadır.²⁰⁰

Semerkandî tahsis ve neshin farkı için yukarıdaki gibi bir ayırmadan söz etse de bu ayırımın daha etraflıca ifade edilmesi gerekmektedir. Zira nesih babı altında nesih örneği olarak varislere vasiyet yapılmasını yasaklayan hadisin, vasiyet ayetlerindeki mirasçıları nesh ettiğini ifade etmektedir.²⁰¹ Söz konusu örnekte de aslında bazı ayların yani fertlerin tahsis edildiği görülmektedir. Zira vasiyet edilebilecek kişiler içerisinden varis olanlar çıkarılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu durumun tahsis olduğunu söylemek gerekmektedir. Buna mukabil olarak Semerkandî, söz konusu varislere vasiyet etme hükmünün, varislere vasiyet verilmemesini emreden hadisle bittiğini söyleyerek bunun tahsis değil nesih olduğu ifade etmektedir. Bu da yukarıdaki tanımların her ikisine de uyan bir örnek olarak gözükmektedir. Ancak bu örnek nesih bağlamında ele alındığında müterahî olarak gelen tahsisi kabul etmeyen ve bunu kısmi nesih olarak kabul eden Irak meşayihinin tahsisi tanımıyla bir farklılık ortaya koyulamamaktadır. Halbuki daha önce de ifade edildiği gibi tahsisin tanımı noktasında Irak meşayihî ve Semerkand meşayihî arasında özellikle âmm lafızdan zamansal olarak sonra

¹⁹⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/524.

²⁰⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/524.

²⁰¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/985.

gelmesi konusunda ciddi görüş farklılığı olduğu görülmektedir. Buralardan hareketle tahsis ile nesih arasındaki farkın daha açık bir şekilde ortaya koyulması gerekmektedir.

Tahsis ile nesih arasındaki farkı Hz. Peygamber Aleyhisselam'ın amelînin gerçekleşmesinden önce yahut sonra söz konusu delilin varid olmasıyla ortaya koymak yerinde olacaktır. Zira ilk bölümde bahsedildiği üzere tahsis gelme ihtimalinden hareketle âmm lafzın hükmüyle ilgili olarak itikadî konuda tevakkuf edilmesi Hz. Peygamberin söz konusu hükümle amel edeceği zamana kadar olmalıdır. Eğer Hz. Peygamber söz konusu ayetin umumuyla amel ederse bu, o ayetin tahsis deliline kapandığının beyan edilmesi anlamına gelmektedir ve bu noktadan sonra âmm ifadenin gerek fertlerinin bir kısmının gerekse fertlerinin tamamının hükmünün kaldırılması nesih olarak ifade edilmelidir. Eğer umum ifade eden ayetin Hz. Peygamber tarafında husus manasıyla amel edilirse bu durum, âmm lafızla ilk muhatap olduğunda itikadî anlamda yapılan tevakkufun bir neticesi olarak umumun tahsis edildiğini ve zikredilen bu umum lafızdan muradın husus olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamberin bu uygulaması yahut sözü ise tahsis delili olarak nitelendirilmektedir.

Tahsis ve nesih ile ilgili olarak bu açıklama baz alındığında yukarıda ifade edilen varislerin vasiyet ayetinden çıkarılması örneği de açıklanmış olacaktır. Hz. Peygamber söz konusu ayetin önce umumuyla amel ettiği için bu ayetin umum manasında olduğu anlaşılmış daha sonra ise varisler buradan çıkarıldığı için bu durum nesih olarak ifade edilmiştir.

Söz konusu bu ayırım ortaya konmasına rağmen Hz. Peygamberin ayetle ilgili amellerinin bilinmediği durumlarda karşılaşılan örneklerin hem tahsise hem neshe uygun olduğu gözlemlenebilir. Bu konuda tearuz başlığı altında genişçe ele alınacağı üzere Semerkandlılar, ümmetin söz konusu örneklerle ilgili amelîni dikkate alarak nesih yahut tahsis hakkında hüküm vermektedirler.

Bu başlık altında ele alınması gereken son konu ise umum lafzın meçhul bir tahsis deliliyle tahsis edilmesinin ardından bu delilin meçhuliyetinden dolayı Semerkandî tarafından mücmel lafız içerisinde zikredilip beyana ihtiyacı olduğunun ifade edilmesidir.²⁰² Semerkandî daha önce de olduğu gibi tahsis delilinin âmm lafza muttasıl olarak da munfasıl olarak da gelebildiğini ifade etmektedir.²⁰³ Munfasıl ifadesi müterahî yani zamansal olarak geç gelmeyi ifade ettiği için Irak meşayihinin aksine bir görüşü olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu sonra gelebilirliğin doğurduğu bir sonuç olarak da ilk bölümde ele alındığı gibi âmm lafzın itikad

²⁰² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/528.

²⁰³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/528.

bakımından katiyyet bildirmemesi gerekmektedir. Semerkandî “Müşrikleri öldürün” ayetinden zaman olarak sonra gelen “Bazı müşrikleri öldürmeyin” ifadesinin meçhuliyet ifade etmesinden hareketle beyana ihtiyaç duyduğunu ve bu nedenle de mücmel olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁴ Zira öldürülmemesi gereken müşriklerin kimler olduğu bilinmemektedir ve amel edilebilmesi için bunların açıklanması gerekmektedir.

Beyan konusuna bağlı olarak ele alınması gereken bir başka mesele söz konusu beyanın hangi vakte kadar gecikebileceğidir. Mücmel lafzın beyanı, âmm lafzın tahsis deliliyle olan beyanı, mutlak lafzın takyidi ile olan beyanı, hâss lafzın ise mecaz olduğunun beyanı ve son olarak nesih delilinin beyanı ve bu beyanların zamansal olarak ne kadar gecikebileceği birbirinden farklı değerlendirmelerle ele alınmaktadır.

Mücmel lafzın beyanının lafızla amel edecek vakitten sonraya kadar gecikmesi Semerkandî’ye göre ittifakla caiz değildir. Zira bu emre muhatap olan kişiye yapabileceğinden fazlasını yüklemek anlamına gelmektedir.²⁰⁵ Burada tartışmalara konu olan durum mücmel lafzın beyanının, amelîn vacib olacağı zamana kadar gecikip gecikemeyeceğidir. Semerkandî’nin aktardığına göre ulemanın çoğunluğu bunun caiz olacağını ifade ederken müteahhir Mu’tezile mensupları bunu caiz görmemektedirler.²⁰⁶ Mücmel gibi müşkil ve müşterek lafzın beyanı için de amel edilecek vakte kadar gecikmenin caiz olacağını söylemek ilk halleriyle amel etme durumunun söz konusu olamayacağından ötürü caiz görülmektedir.²⁰⁷

Beyan gelmeden söz konusu lafızla amel edilip edilememe durumu mezkûr lafızların beyanlarının gecikmesi noktasında farklılığa yol açan ana unsur olarak görülmektedir. Nitekim mezkûr lafızların beyan gelmeden önceki haliyle amel etmek mümkün değilken âmm lafzın beyan (tahsis) gelmeden önceki haliyle, mutlak lafzın takyid edilmeden önceki haliyle, hâss lafzın ise mecaz olduğu beyan edilmeden önceki haliyle amel edebilmek mümkündür. Dolayısıyla Semerkandî mücmel, müşkil ve müşterek lafızlarda beyanın ancak amel vaktine kadar gecikebileceğini ifade ederken âmm, mutlak ve hâss lafızlarda da beyanın amel vaktinden daha sonraya kadar da gecikebileceğini ifade etmektedir. Âmm, mutlak ve hâss lafızların beyana muhtaç olmadan amel edilebilir olmaları bu lafızlarla hükme muhatap olan kişileri de yerine getiremeyeceği bir yük yükleme durumunu ortaya çıkarmamaktadır.²⁰⁸

²⁰⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/529.

²⁰⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/535.

²⁰⁶ el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usuli'-Fıkh*, 1/315-325.

²⁰⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/536.

²⁰⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/537.

Söz konusu bu açıklamalar da tahsis delilinin ittifakla ancak amel vaktine kadar gecikebileceğini ifade eden son dönem çalışmalarının bu ifadelerinin yanlışlığını ortaya koymaktadır.²⁰⁹ Tahsis delili ile ilgili olarak amelin vacip olduğu zamana kadar gecikebileceğini söylemek, umum meselesinde genişçe bahsedildiği üzere beyan gelene kadar zahiriyle amel edilme ifadelerini boşa çıkararak bir durum olacaktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi tahsis delili için son vaktin Hz. Peygamberin ameli olduğunu söylemek daha isabetli görülmektedir. Yine aynı eserde beyanın tehirinin caiz olmadığı görüşünün bütün Hanefilere nispet edilmesi de zikredildiği üzere doğru gözükmemektedir zira Semerkandlılar, bunun caiz olacağını defaatle ifade etmişlerdir.²¹⁰

Buna mukabil olarak Semerkandî'nin ifadelerine göre Irak meşayihinden Cessâs, Kerhî, Debusî ve ona tabi olan Serahsî ve Pezdevî, âmm, mutlak ve hâss lafzın yukarıda ifade edildiği şekildeki müterahî olan beyanını caiz görmemektedirler.²¹¹ Bu görüşlerinin temelinde âmm lafzın, mutlak lafzın ve hâss lafzın delaletlerini kat'î olarak kabul etmeleri ve söz konusu bu lafızlarda tahsis, takyid gibi beyan ihtimalinin olmadığını ifade etmeleri yatmaktadır. Kat'iyet içeren bu lafızlar hakkında beyan söz konusu olmayacağı için bu lafızların ancak neshe ihtimali olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu lafızlara müteahhir olarak gelen tahsis takyid gibi deliller Iraklılara göre nesih olarak kabul edilmektedir.²¹² Mezkûr bu lafızların tahsisine yahut takyidine dair bir karinenin bulunması durumunda ise âmm ve mutlak lafzın kat'iyet ifade etmeyeceğini söylemektedirler. Tahsis ve takyid konularındaki bu ihtilafın yanında neshin müterahî olarak gelebilmesi noktasında ise muhalefetsiz icma söz konusudur hatta nesih delilinin müterahî şekilde gelmesi zaruri olarak değerlendirilmektedir.²¹³

Semerkandî yukarıda bahsedildiği gibi Irak meşayihine bu meselede muhalefet ederek yukarıdaki ifadelere cevap vermektedir. Semerkandî'ye göre karinelere hali olan âmm lafız husus ihtimalini, mutlak lafız kayıd ihtimalini, hâss lafız ise mecaz ihtimalini barındırmaktadır. Söz konusu ihtimaller bu lafızlar için mevcutsa bu lafızlar hakkında kat'iyet sabit olmamaktadır. Eğer ihtimal mevcut ise bu ihtimalin beyan ile kaldırılması da mücmelde olduğu gibi caizdir. Bu durum nesih beyanının gecikmesi halinde de böyledir. Zira orada da sabit olan lafız herhangi bir vakitle kayıtlanmayarak mutlak olarak sabit olmaktadır. Ancak vaktinin

---

²⁰⁹ Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 186,187.

²¹⁰ Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 189.

²¹¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/52; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, 222; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2021, 2/35; Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, 1/428.

²¹² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 1/52,53.

²¹³ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/537.

bitmesi ihtimali söz konusu olduğu için nesih şeklindeki beyanı da bu sebeple caiz olmaktadır. Tahsis, takyid ve mecaz beyanında da durum böyledir.²¹⁴

Meşayihin görüşleri arasındaki farkı ortaya koyan en önemli durum karinelere uzak olarak varid olan âmm lafzın, mutlak lafzın ve hâss lafzın beyan ihtimallerinin olup olmamasıdır. Semerkandlılar bu noktada ihtimali kabul ettikleri için gerek bu lafızların delaletleriyle ilgili verdikleri hükümler, gerekse tahsis ve takyidle ilgili verdikleri hükümler, bu noktadan hareketle şekillenmektedir. Hâkim Hanefî usûlcüleri ise Semerkandlıların aksine âmm lafzın delaletiyle ilgili ortaya koydukları kabuller nedeniyle söz konusu ihtimalleri kabul etmemekte ve tahsisle ilgili konulara da bu çerçevede yaklaşmaktadırlar.

Dile getirilen bu ayrışma için Semerkandî beyan ihtimalinin varlığının çok açık olduğunu ifade etmektedir. Zira gerek lügatçilerin kullanımında gerekse Allah'ın kitabında ve sünnette umum ifadelerin kullanılıp husus manaların murad edildiği, mutlak ifadelerin kullanılıp kayıd manalarının murad edildiği durumlar çok fazladır.²¹⁵ Bunların mevcut olması umum bir ifadeyle karşılaşıldığında birçok yerde olduğu gibi tahsise uğrama ihtimalinin var olduğunu göstermektedir. Semerkandî lügat bakımından âmm lafzın şümül ve istiğrak manalarının olduğunu keza mutlak lafzın da ıtlak manasının olduğunu kabul etmekle beraber kullanımda ve örfte bunların husus ve kayd manalarına ihtimalli olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Allah'ın kitabı anlaşılabilsin diye Arap diliyle nazil olduğunu ifade eden Semerkandî, aynı şekilde Hz. Peygamber Aleyhisselam'ın da sözünü, aralarında meşhur olan kelamla anlayabilinler diye Araplardan gönderildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Arapların kullanımında ve örfünde var olan bu durumun vahyin nüzulü sırasında da var olduğu sabit olduktan sonra Semerkandî, söz konusu lafızların beyana ihtimalli oluşlarının açık bir durum olduğunu söylemektedir.²¹⁶

Bu bahis altında ele alınması gereken son konu ise hâkim Hanefî usûlcülerinin karine olmadığı durumlarda söz konusu lafızlar için kat'iyet görüşüdür. Semerkandî ise bu noktada karinenin yokluğunun bilinemeyeceğini ifade etmektedir. Buradaki farklılaşmaya götüren asıl mesele ise yukarı ifade edildiği gibi tahsisin bir şartı olarak hâkim Hanefî usûlcülerinin tahsis delilinin mukarin olma şartını sunmasıdır. Onlara göre âmm lafızdan sonra mukarin olarak gelen bir tahsis delili yoksa bu durum âmm lafzın karinelere uzak olduğuna ve kat'i olduğuna delalet etmektedir. Ancak Semerkandî bu noktada tahsis delilinin daha sonra da gelebileceğini

---

²¹⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/538.

²¹⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/538.

²¹⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 1/539.

kabul ettiği için, karinenin olup olmadığının âmm lafızla muhatap olunduğu esnada bilinmeyeceğini ifade etmektedir. Buradaki bilinmeme ifadesinin mutlak anlamda bir bilinmeme olmadığını da söylemek gerekmektedir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi tahsis delilinin gelme ihtimali Hz. Peygamberin söz konusu ayetle ilgili amelî sabit oluncaya dek geçerli bir durumdur. Bundan sonra Hz. Peygamberin amelîne göre beyan gerçekleşmiş olacaktır.

2.2.TEARUZ

İki delilden her birinin diğerinin gerektirdiği hükmü engelleyecek biçimde varid olması şeklinde tanımlanan²¹⁷ tearuz konusuna tezde yer verilmesinin nedeni, tahsisin söz konusu bu tearuzdan kurtulma yollarından biri olarak zikredilmesidir. Semerkandî, iki delil arasında, hüküm noktasındaki karşılıklı maniyi ve zıtlığı ifade eden bir kavram olarak tanımladığı tearuzun rükün ve şart olmak üzere iki noktadan ele alınması gerektiğini ifade etmektedir.²¹⁸Tearuzun söz konusu olması için deliller arasında sübut ve kuvvet bakımından eşitlik olması gerektiğini ifade eden Semerkandî, bunun tearuzun rüknü olduğunu, söz konusu bu delillerin birinin helal birinin haram gibi birbirinin zıddı hükümler ifade etmesinin, bu hükümlerin aynı zamanlarda, aynı mahaller üzerinde varid olmasının ise tearuzun şartı olduğunu ifade etmektedir.²¹⁹

Tearuz meselesiyle alakalı olarak ele alınacak asıl konu tearuzdan kurtulma ve tearuzu def' etmenin yollarıdır. Tearuzun rüknüne yönelik olarak tearuzu def' etmek iki delilden hangisinin daha açık bir ifade ortaya koyduğuna bakarak çözülmektedir. Örneğin muhkem yahut müfesser olan lafızlar tearuz durumunda kapalı olan lafızlara tercih edilmektedir.²²⁰

Tearuzun şartlarına bakıldığında ise tearuzun oluşması için söz konusu delillerin aynı zamanda, aynı mahalde ve farklı hükümler ifade edecek şekilde varid olması gerekmektedir. Mesele bu noktadan ele alınınca esas itibariyle iki durum ortaya çıkmaktadır; eğer iki nass tearuz ederse burada öncelikli olarak aralarında nesihten bahsedebilmek için uygun zamanın olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Araların nesih için uygun zaman bulunamaması durumunda; eğer iki nass hâss ise biri mukayyed olmaya ya da mecaz olmaya hamledilir. Eğer iki nass âmm ise ya biri bazı fertlerine diğer bazı fertlerine hamledilir ya da hâss lafızda olduğu

²¹⁷ "TEÂRUZ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

²¹⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/941.

²¹⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/942.

²²⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/943.

gibi mukayyed ve mecaz olmakla hamledilir. Eger nasslardan biri hâss biri âmm ise âmm lafız hâss üzerine bina edilmek suretiyle tahsise uğramış şekilde anlaşılır.²²¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Semerkandî, âmm ve hâss lafzın tearuz etmeleri durumunda tahsisi bu tearuzu gidermenin bir yolu olarak görmektedir. Tearuz eden iki nassın haber ifade ediyor olması durumunda ise aralarında zaman olsa dahi haberlerde neshin caiz olmamasından hareketle nassın birinin mutlak birinin mukayyed şekilde anlaşılıp hamledilmesi gerekmektedir.²²²

Semerkandî'nin yukarıdaki ifadelerde mutlak-mukayyed lafızlarını kullanması, umumun tahsisinden farklı bir durum değildir zira birçok meselede bu iki durumun aynı olduğu ve aynı hüküm altında ele alındığı ifade edilmiştir. Semerkandî'nin tearuz eden nassların haber ihtiva eden lafızlar olmasıyla ilgili olarak verdiği örnekte Hz. Adem'in cennette üryan ve aç kalmayacağını ifade eden ayetteki lafızlar âmm olarak geçmekte, daha sonra gelen üryan kalma durumu ise bu âmm lafzı tahsis etmektedir. Ancak bu örnek umumun tahsisi olarak değil mutlak lafzın takyidi şeklinde ifade edilmektedir.²²³ Bu durum Semerkandî'ye göre mutlak-mukayyed ile umumun tahsisi arasında durum ve hüküm açısından bir fark bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Tearuz eden iki delilin arasında nesih için zaman olması durumunda ise gerek nesihle gerek tahsisle gerek takyidle gerekse mecaza hamletmek suretiyle tearuzun defedilmesi mümkündür ancak usûlcüler iki nassın arasında böyle bir zamanın bulunması durumunda nesihle yahut tahsisle amel edilme yollarının hangisinin evla olduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir.²²⁴

Semerkandî'nin ifade ettiğine göre ashâb-ı hadîs tahsisle amel etmeyi Mu'tezile ise nesihle amel etmeyi evla görmektedir.²²⁵ Semerkand meşayihî ise İmam Mâturîdî'nin de tercihi olan ümmetin ameline başvurma yolunu tercih etmektedir. Mâturîdî'ye göre söz konusu durumlarda ümmetin ameli dikkate alınmalıdır. Eger iki nassın arasındaki tearuzun, nesih ile giderileceğine ümmet durumu hamletmişse bununla amel etmek gerekmektedir. Eger takyid ve

²²¹ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/943,944.

²²² Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/944.

²²³ Taha, 118: (فَاكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا وَطِيقًا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ) (إنَّ لَكَ أَلَا تَجُوعُ فِيهَا وَلَا تَعْرِى) (رَبِّهِ فَغَوَىٰ)

²²⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/945.

²²⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/945.

tahsise göre ümmet meseleyi çözdüyse bu noktada tahsis ve takyidle amel etmek gerekmektedir.²²⁶

Semerkandî, ümmetin amelinin bilinmediği noktalarda ise şevâhid-i usûle başvurarak oraya uygun şekilde amel edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²²⁷ Şevâhid-i usûl ile anlaşılan, tearuzun gerçekleştiği meselenin içinde bulunduğu yahut benzer olduğu diğer meselelere kıyas edilmek suretiyle aslının ortaya konulması ve söz konusu meselenin ona göre çözülmesi olmalıdır.

Nasslardan birinin âmm birinin hâss olduğu durumlarda ise Mâturîdî, Semerkandî'nin ifade ettiğine göre ne âmm lafzın umumunun ne de hâss lafzın hususunun tercih edilmesini uygun görmektedir. Yine bu durumda neshe, tahsise, takyide ya da mecaza nasların hamledilmesi de bir delil olmaksızın uygun değildir. Mâturîdî'ye göre beyanın gecikmesi, zahiriyle amel etmenin mümkün olduğu lafızlarda caiz olduğu için burada da bu yola gidilmesi, herhangi bir itikadî problem oluşmaması için gerekli bir durumdur.²²⁸

Tearuz meselesiyle ilişkili olarak tahsisin önemi hem nasslar arasında nesih için uygun zamanın olmadığı durumlar da hem de uygun zamanın olduğu durumlarda gözükmektedir. Usûlcüler arasındaki mezkûr ihtilaf ise müterahî şeklinde gelen tahsisin imkanıyla ve bununla bağlantılı olarak da âmm lafzın hükmüyle doğrudan alakalı olarak ele alınmaktadır. Zira Semerkandî'nin hadis ashabı olarak nitelendirdiği Eş'ari usûlcüleri umum lafzın hükmünü ihtimalli yani zannî gördükleri için iki nassın arasında zaman olsa da tahsisin daha evla olacağını ifade etmektedirler. Iraklı Hanefî usûlcüleri ise umum lafzın hükmünü kat'î olarak kabul ettikleri için zaman bakımından daha sonra gelecek olan delilin tahsis olarak kabul edilmesi caiz olmayacaktır. Bu nedenle Iraklılar söz konusu tearuz durumunda nesihle tearuzun giderilmesini doğru ve gerekli görmektedirler.

Semerkandî ve Semerkandlılar ise sair meselelerde görülen tevakkuf görüşünü burada da devam ettirmektedirler. Zira onlara göre aralarında zaman da olsa iki nass arasında tahsisin vuku bulması mümkündür. Çünkü detaylıca açıklandığı üzere umumun kat'î şekilde hükmü içermediğini savunmaktadırlar. Ancak ümmetten iki nass arasındaki tearuzun icma edilmiş şekilde nesih olarak çözüldüğünün aktarıldığı durumlarda ise bunun aksine tahsisin vuku bulunduğunu söyleme yoluna da gitmemektedirler.

²²⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/945.

²²⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/946.

²²⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/946.

Böyle bir durum tahsis ile nesih arasındaki farkın hüküm üzerindeki etkisiyle alakalı olarak ele alınmalıdır. Tahsis bir beyan olarak görülüp söz konusu nasstan Allah Teâlâ'nın muradını ortaya çıkarırken nesih, nastaki ifade edilen hükmün ne olduğuna yönelik değil zamanının ne kadar olduğuna yönelik bir beyandır. Dolayısıyla ümmetin nesih dediği noktalarda tahsis olduğunu söylemek Semerkand meşayihî adına yanlış bir tutum ortaya koymak olacaktır. Nitekim Semerkandî de ümmetin tahsis imkânı varken nesih ile açıkladığı meseleleri örnek olarak vermektedir. Buna göre ayeti kerimede kocaları vefat eden kadınlar için önce bir yıl kocalarının evlerinde kalıp onun malından faydalanma hususunda imkân verilmiş ve kocalarına bu şekilde vasiyet etmeleri istenmiştir.²²⁹ Daha sonra ise kocası vefat eden kadınların dört ay on gün iddet bekleyecekleri ifade edilmiştir.²³⁰ Semerkandî, söz konusu bu iki nass ile amel etmenin, ikinci ayetin ilk ayetin hükmünü takrir ettiğinin düşünmek yoluyla yahut ikinci ayetin ilk ayete ziyade yaptığını düşünmek yoluyla mümkün olduğunu ifade etmekle beraber ümmetin bu iki nass arasında nesih ilişkisi olduğunu kabul etmesi üzerine bu iki nassın arasında nesih ilişkisi olduğunu kabul ettiklerini ifade etmektedir.²³¹

Semerkandî tarafından aktarılan bu ifadeler nesih ve tahsisin birbirinden nasıl ayrılacağı noktasında önemli bir argüman daha ortaya koymaktadır. Nitekim umum lafza mukarin bir şekilde neshin gelmesi mümkün değilken tahsisin gelmesi mümkündür. Lafza mukarin olarak gelen delil için ise hem tahsis hem de nesih imkânı söz konudur bunlardan hangisinin tercih edeceği her durum için farklı olmakla beraber bu mesele altında ortaya koyulan kabuller neticesinde ümmetin kabulünün bilindiği noktalarda onunla amel edilmesi önemli çözüm yollarından biri olarak gözükmektedir.

2.3.NESİH

Semerkandî'ye göre nesih bizim vehmimizde devam edeceğine düşündüğümüz şer'i hükmün müterahî bir delille sona erdiğinin beyan edilmesi anlamına gelmektedir.²³² Semerkandî söz konusu tanımını ortaya koymak suretiyle içerisinde tahsisi de ilgilendiren birçok mesele hakkında belli kabuller de ortaya koymaktadır. Nitekim tanımda neshin müterahî bir delille olma şartı ifade edilmektedir. Zira mukarin olan delil tahsis veya istisna olmalıdır, ki bu ikisi de daha önce ifade edildiği üzere Semerkandî için aynı durumda değerlendirilmektedir,

²²⁹ Bakara,240: (وَالَّذِينَ يَتُوفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ الْخُرَاجِ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي (الْأَنْفُسِ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)

²³⁰ Bakara,234: (الَّذِينَ يَتُوفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ (بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ)

²³¹ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/947.

²³² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/960.

çünkü tahsis ve istisna hüküm daha ortaya konulmadan hükmün sabit oluş sürecindeki delillerdir. Nesih ise hüküm sabit olduktan sonra gelerek yine tanımda ifade edildiği gibi sabit olan hükmün süresinin bittiğinin beyan edilmesi durumudur.²³³

Semerkindî'ye göre nassa mukarin olarak gelen delilin nassı değiştirici değil beyan edici delil olarak kabul edilip tahsis olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Nassa müterahî olarak gelen delil ise tearuz meselesinde belirtildiği gibi hem nesih olmaya hem de tahsis olmaya müsait bir delil olmaktadır. Başka bir ifadeyle neshin tanımında da ifade edildiği gibi nesih müterahî bir delille olmak zorundayken tahsisin hem müterahî hem de mukarin olması mümkündür.

Semerkindî'nin aktardığına göre İmam Mâturîdî neshin tanımını, “Allah Teâlâ'nın ilk hükmün sonu hakkındaki muradının beyanı” olarak yapmaktadır.²³⁴ Nitekim ifade edilen bu nesih tanımı, beyan bakımından ele alındığında en baştan itibaren süresi belirli olan bir hükmün durumuyla, mukarin bir şekilde gelen tahsisin, umumun içerisindeki bazı fertlerin umumun altında olmadığını beyan etmesi durumunu aynı olarak içine alabilmektedir.²³⁵ Mezkûr durumların hepsi ilk nass ile ilgili ya fertleri bakımından ya da zamanı bakımından bir beyan ortaya koymaktadır. Dolayısıyla neshin de beyan bakımından bunlara benzediğini söylemek gerekmektedir.

Semerkindî Mâturîdî'nin bu görüşüne ek olarak ilk nassa müterahî ve müstakil olarak gelen ve o nassı hüküm bakımından sabit kılacak durumda olan beyan edici delile nesih denilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.²³⁶ Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi bu delil hükmü sabit kılma durumunda olduğu için tahsis olarak kabul edilmektedir. Yalnızca müterahî oluşu ise tahsise de neshe de ihtimalli olduğunu göstermektedir. Süresi belirli olan ibadetlerin ve hükümlerin sürelerinin bitmesi durumu da Semerkindî'nin ifade ettiğine göre nesih olarak isimlendirilmemelidir.²³⁷ Zira bunların devam edeceğine dair bir vehmimiz söz konusu olmamaktadır. Bu tür hükümler en baştan itibaren süreli olarak ortaya koyulmaktadır.

Neshin tahsise benzediği bir başka durum ise Semerkindî'nin neshin mahalli bahsi içerisinde ele aldığı üzere müebbed olarak gelmiş olan hükümlerin neshedilmesi konusudur. Semerkindî burada tahsisin tüm fertlerden bir kısmını çıkarmak olduğunu ve bu mananın

---

²³³ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/960.

²³⁴ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/959.

²³⁵ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/959.

²³⁶ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/959.

²³⁷ Semerkindî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/960.

aynısının nesih için de söz konusu olduğunu aktararak tüm zamanları kapsayan ifadenin içerisinden bir kısım zamanın tahsis edildiğini ifade etmektedir.²³⁸

Nesih konusu içerisinde tahsisi ilgilendiren en önemli konu hiç şüphe yok ki haber ifade eden nassların neshi meselesidir. Tezin ilk bölümünde genişçe yer verildiği gibi âmm lafız karinelerden uzak bir şekilde varid olduğunda Semerkandî bunun kat'î bir hüküm ifade etmediğini, bu kabulün ise daha sonra gelmesi muhtemel olan husus delili için söylenmesi gereken şey olduğunu ifade etmekteydi. Buna mukabil hâkim Hanefî usûlcüleri ise tahsisin ancak mukarin olarak gelebilecek olduğunu söylemelerinden hareketle daha sonra gelecek bir tahsis delilinin olmadığını dolayısıyla bu noktadaki umumun kat'iyet ifade edeceğini söylemekteydi. Semerkandîlere göre tahsis delilinin zamansal olarak daha sonra gelebilmesinin en önemli gerekçesi hiç şüphe yok ki haber ifade eden nassların nesih edilemeyecek olmasıdır. Haber ifade eden umum lafızlara zamansal olarak daha sonra gelen bir delil söz konusu olduğunda buna nesih denilemeyeceği için tahsis yahut takyid denmesi Semerkandî için zorunlu hale gelmektedir. Zira bildirilen haberin olmayacağını söylenmesi Allah Teâlâ hakkında bedâ ve yalan ithamında bulunma anlamına gelmektedir ki bu da muhaldir.

Semerkand meşayihinin öncüsü konumunda yer alan İmam Mâtürîdî, müterahî olarak gelen tahsisin kabul edilmemesi durumunda bedâ gibi bir problemin ortaya çıkacağını dolayısıyla müterahî şeklinde gelen tahsisin itikadî bir zorunluluk olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.²³⁹ Bu durumla ilgili örneklere bahsin sonunda yer verilecektir.

Semerkandî'ye göre Allah Teâlâ peygamberlerin hepsinin ve müminlerin cennete gireceğini, kafirlerin ise cehenneme sokulacağını haber vermiştir. Bu haberler için nesih ihtimali söz konusu değildir.²⁴⁰ Bu görüşün usûlcülerin çoğunluğunun görüşü olduğunu ifade eden Semerkandî, bazı usûlcülerin ise vaad konusunda neshi caiz görmezlerken va'id konusunda caiz gördüklerini söylemektedir. Bu kimselere göre Allah Teâlâ'nın cehenneme atacağını haber ettiği kişiyi atmayıp bu sözünden dönmesi kerem ve lütuf olarak kabul edildiği için bu noktada neshi caiz görmektedirler. Ancak cennete gireceğini haber verdiği kimseler

---

²³⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/971.

²³⁹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2005), 1/67; Ebu'l-Mu'in Neseî, *Tebîrâtü'l-Edille*, thk. Enver Hamid İsa (Mısır: Mektebetü'l-Ezher, 2011), 2/1062,1063.

²⁴⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/972.

hakkında ise bu durum geçerli değildir. Çünkü onlar için bu kötülük ve ceza anlamına gelmektedir.²⁴¹

Semerkandî'nin bazı usûlcüler diyerek nispet ettiği bu söz Eş'arı mezhebinin kabul ettiği görüştür.²⁴² Bu mesele tezin ilk bölümünde de bahsedildiği gibi büyük günah işleyen kimsenin durumuyla alakalı olarak ele alınmaktadır. Bu kimseler hakkında tearuz içerisinde varid olan ayetler haber ifade eden umum lafızlar şeklinde varid olmakta ve aralarında da zaman olarak vakit bulunmaktadır. Burada haberlerin neshini kabul etmeyenlerin, müterahî olarak gelen tahsisi kabul edip, Allah'ın dilediği kimseleri umum ifadeyle gelen va'id lafızlarından tahsis ettiğini kabul etmesi gerekmektedir. Aksi halde büyük günah işleyen kimsenin ebedi olarak cehennemde kalacağını söylemek gerekecektir. Mâturîdî kelamının öncü isimlerinden olan Nesefî, vaad durumunda da va'id durumunda da söz konusu haberlerden dönülemeyeceğini net bir şekilde ifade etmektedir.²⁴³

Hâkim Hanefî usûlcüleri de aynı şekilde haberlerin neshini kabul etmemektedirler. Buna mukabil müterahî olarak gelen tahsisi de caiz görmeyerek bunun nesih olduğunu ifade etmektedirler. Bu noktada bazı örneklerin ele alınması gerekmektedir. Zira bu örnekler haberlerin daha sonra gelen bir delille tahsisinin yapılmasını gerektirmektedir ve böyle olmadığı takdirde haber ifade eden nasslarda nesih yapıldığından bahsedilmesi gerekecektir ki bu da muhaldir.

Bu konu hakkındaki örneklerden ilki, konu bağlamında hem Semerkandî'nin hem de Nesefî'nin ele aldığı Hz. Adem'in cennette üryan kalması durumudur. İlk olarak ayeti kerimede Hz. Âdem'e kendisi için cennette herhangi bir açlık yahut bir üryanlık olmadığı haber verilmekte, zamansal olarak sonra gelen ayetlerde ise Hz. Âdem ve eşinin cennet yapraklarıyla çıplaklıklarını örtmeye çalıştıkları ifade edilmektedir. Söz konusu bu durum için haber ifade eden umum lafızların müterahî olarak tahsisi kabul edilmediği takdirde, Allah Teâlâ için yalandan ve bedâ'dan bahsedilmesi gerekecektir ki Allah Teâlâ bundan beridir.

Temas edilmesi gereken bir diğer örnek Hz. Nuh'a ayeti kerimede bütün ehlini gemiye bindirmesi emredildikten²⁴⁴ sonra bu umum ifade içerisinde zamansal olarak daha sonra gelen bir delil ile oğlunun boğulanlardan olması suretiyle çıkarılmasıdır.²⁴⁵ Bu örneğe itiraz olarak

²⁴¹ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/972.

²⁴² Nesefî, *Tebîrâtü'l-Edille*, 2/1056.

²⁴³ Nesefî, *Tebîrâtü'l-Edille*, 2/1056.

²⁴⁴ Hud,40, Mûminun,2: (حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَذُنُّوا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا (آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ)

²⁴⁵ Hud43: (قَالَ سَأَوِّي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجَمَ وَحَالٍ يُبَيِّنُهَا لِمَنْ عَرَفَ فَمَنْ مِّنَ الْمُعْرَفِينَ)

Ebu'l-Bekkat Nesefî, söz konusu ehil (أهل) lafzının, mecaz anlamda kullanıldığını, dolayısıyla nesep bakımından Hz. Nuh'un ehlini değil, ona iman edenleri kapsadığını ifade etmektedir.²⁴⁶ Ancak söz konusu ayetin peşine gelen “hakkında karar verilmiş olanların” istisnası, ehil kelimesiyle Hz. Nuh'a iman edenlerin kastedilmediğini göstermektedir ki zira ona iman edenlerin içerisinden istisna yapılması makul olmayacaktır. Bununla beraber Hz. Nuh'un Allah Teâlâ'ya hitaben, “oğlunun ehlinden olduğunu ve Allah Teâlâ'nın da vaadinin hak olduğunu”²⁴⁷ söylemesi Hz. Nuh'un da ehil kelimesiyle nesep bakımından ehlinin kastedildiğini düşündüğünü göstermektedir. Allah Teâlâ'nın, Hz. Nuh'a hitaben “oğlunun ehlinden olmadığını ve salih olmayan bir amel işlediğini”²⁴⁸ ifade eden ayeti kerimeler ise ehil kelimesinin mecaz oluşunun beyan edilmesi olarak kabul edilse dahi bu beyanın, lafza müterahî olarak gelmesi söz konusu olduğu için yine itikadî olarak problemlî bir durum ortaya çıkacaktır. Netice olarak Allah Teâlâ hakkında yalan ve bedâ'dan bahsetmemek adına söz konusu ayetlerin, haberin müterahî olarak gelen bir delille tahsis edilmesi yoluyla çözümlenmesi, itikadî olarak elzem gözükmektedir.

2.4.İLLETİN TAHSİSİ

İlletin tahsisi, kıyas yapılmak üzere belirlenen asıldaki vasfın, fer'de bulunmasına rağmen bir engel sebebiyle asıldaki hükmün fer'de bulunmamasıdır.²⁴⁹ İlletin tahsisine müsaade edilmesi, illet olarak belirlenmek amacıyla ele alınan vasfın, birkaç yerde hükmü gerektirmesinin, söz konusu vasfın illet oluşu için yeterli bir durum olması anlamına gelmektedir. Örneğin illet olarak belirlenmiş bir vasfın on yerde hükmü gerektirmesinin yanında bir yahut daha fazla yerde hilafına nas bulunmasından yahut daha güçlü bir illetle engellenmesinden dolayı hükmü gerektirmemesi durumudur. Söz konusu illetin birkaç yerde hükmü gerektirmemesi onu illet olmaktan çıkaracak bir durum olarak mı ele alınmalıdır yoksa illetin tahsisi yoluna gidilerek hükmü gerektirmediği meseleler istisna edilip onun dışındaki durumlarda illet olmaya devam etmesi kabul mu edilmelidir? Irak meşayihine göre illetin olup da hükmün olmadığı yukarıdaki gibi bir durum illetin tahsisi olarak değerlendirilmelidir. Semerkandî'ye göre ise bu durumda illetin tahsisinden değil illetin yokluğundan söz edilmelidir.²⁵⁰

²⁴⁶ Civen, *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*, 2018, 2/268.

²⁴⁷ Hud,45: (وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ)

²⁴⁸ Hud,46: (قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ)

²⁴⁹ “İLLET”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

²⁵⁰ Zuhâl Dağ, “Alâeddîn Semerkandî'nin Kıyas Anlayışı”, *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* XIII/1 (2021), 462.

Semerkandî, Irak meşayihinin, Mu'tezile'nin ve Debusî'nin illetin tahsisine cevaz verdiklerini, Semerkand meşayihinin ve üstadları Ebu Mansur el-Mâtûrîdî'nin ise bunu caiz görmediğini ifade etmektedir.²⁵¹ Buhara meşayihinden olan usûlcülerin ise illetin tahsisine cevaz vermediği görülmektedir.²⁵² Özellikle Serahsî'nin illetin tahsisi meselesini kelâmî konularla ilişkilendirmek suretiyle kabul etmemesi önemli bir noktadır.²⁵³

Usûlcülerin ihtilaf ettiği bu meselenin müstenbat olan illet hakkında olduğunu söyleyen Semerkandî, mansus olan illet ile ilgili olarak ise müstenbat illetin tahsisine cevaz vermeyenlerin bir kısmının mansus illetin tahsisine cevaz verdiğini ifade etmektedir.²⁵⁴

İlletin tahsisini kabul edenlerin delillerini aktaran Semerkandî, bu görüş sahiplerinin illetin tahsisini, âmm lafzın tahsisine, istihsan ve kıyas arasındaki münasebete ve zaruret halinde bazı ahkâmın değişmesine benzeterek caiz gördüklerini ifade etmektedir.²⁵⁵ Onlara göre âmm lafız da öncelikli olarak kapsamına giren bütün isimleri kapsamakta ve daha sonra gelen bir delille âmm lafzın kapsadığı bazı fertler bunun dışında bırakılmaktadır. Her ne kadar illet mana olması bakımından âmm lafızdan ayrılrsa da şer'-i şerifte hükümler bazen isimlerle bazen de manalarla sabit olur. Bu cihetle illetin umumluğu ile lafzın umumluğunun birbirine benzetilmesi herhangi bir problem oluşturmamaktadır. Dolayısıyla âmm lafzın tahsisine cevaz verildiği gibi illetin tahsisine de cevaz verilmesi gerekmektedir.²⁵⁶

İlletin tahsisine cevaz verenlerin bu cevaza delil olması açısından alaka kurdukları bir başka mesele ise bütün zamanı kapsayıcı şekilde sabit olmuş hükümlerin zaruret ve zorluk halinde geçerli olmaması durumudur. Örneğin yemesi haram kılınmış olan meyte gibi yiyeceklerin zaruret halinde helal olması söz konusu haramlık hükmünün bazı noktalarda olmaması anlamına gelmektedir ve bu durum söz konusu haramlık hükmüne zarar vermemektedir.²⁵⁷

Bu kimselere göre kıyas ve istihsan arasındaki durum da illetin tahsisindeki durum gibidir. Zira kıyas her mahalde bulunmakta ve bulunduğu her noktada bir hüküm ortaya koymaktadır. İstihsan ise bazı noktalarda söz konusu kıyastan gerek bir nas ile gerek bir zaruret

---

²⁵¹ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/879; Ebu Bekir Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2010), 2/356,357; Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fi Usuli'l-Fıkıh*, 313; el-Basrî, *el-Mu'temede fi Usuli'l-Fıkıh*, 2/289-292.

²⁵² Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2021, 2/208; Pezdevî, *Usulu'l-Pezdevî*, 1/622.

²⁵³ Şükrü Özen, "Ebû Hanîfe'nin Usûl ve Furû Anlayışının Kelâmî Temelleri", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozyum) II* (2005), 127.

²⁵⁴ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/880.

²⁵⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/880,881; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 2010, 2/356,357.

²⁵⁶ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/880.

²⁵⁷ Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/880.

ile gerekse bir başka kıyas ile ayrılarak ve bu kıyasın tam tersi bir hükmü tercih etmek anlamına gelmektedir. Bu da kıyasın bazı hükümlerde geçerli olmaması anlamına gelmektedir ki bu da illetin tahsisıyla aynı durumu ortaya çıkarmaktadır.²⁵⁸

Yukarıdaki ifadelerin ardından Semerkandî, kendisinin de içinde bulunduğu illetin tahsisini caiz görmeyenlerin delillerine yer vermektedir. Buna göre illetin tahsisinin caiz olduğunu söylemek şer’-i şerife tenakuz nispet etmek anlamına gelmektedir. Çünkü eğer bir illet çeşitli tespit yollarından herhangi biriyle tespit edildikten sonra bulunduğu yerde hükmü gerektirmiyorsa bu durum iki farklı şekilde ele alınabilir. Ya bu illet şer’i olarak bir illet olmasına rağmen bulunduğu yerde herhangi bir maniden ötürü hükmü gerektirmemektedir. Yahut bu illet şer’i bir maniden ötürü illet olma özelliğini kaybederek illet olmaktan çıkmaktadır. Eğer birinci durum ele alınırsa bu tenakuz anlamına gelmektedir. Zira şer’-i şerifte illetler Allah Teâlâ’nın hükümlerinin delilleri ve alametleridir. Delil ise kendisiyle medlulün ortaya çıktığı şeydir. Yani illeti belirlemek, sanki şer’-i şerif, “bu vasıf her nerede bulunursa bu hükmün delilidir” şeklinde bir nass ile bunu tayin etmiş demektir. Bundan sonra ne zaman delil olur da medlul olmazsa bu tenakuz anlamına gelmektedir.²⁵⁹ İkinci durum ise belirlenen illetin illet olmaktan çıkmasıdır. Aynı şekilde bu durum da tenakuz anlamına gelmektedir. Zira önce bir illet belirlenmekte sonra bunun illet olmadığı ifade edilmektedir. Bu da illetin tanımı noktasında bir tenakuza düşüldüğü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu durumun kabulü de mümkün gözükmemektedir.²⁶⁰

Semerkandî, illetin belirlenmesini şer’-i şerife bir nispet olarak değerlendirdiği için illet belirlendikten sonra oluşacak durumları, bir nassın varid olmasından sonraki durumlar gibi ele alarak herhangi bir tenakuzun olmamasını öncelemektedir. Zira ona göre her tenakuz cehaletin ve sefahliğin göstergesidir ve şer’-i şerif bundan beridir.²⁶¹

Semerkandî’nin illeti tayin etmeyi nassa benzetmesi, illetin tahsisini caiz görenler tarafından getirilen âmm lafzın tahsisi meselesini akla getirmektedir. Zira illetin tahsisini kabul edenler illeti bir nass gibi kabul ederek umum lafzın tahsis edilmesiyle illetin tahsis edilmesini birbirinin aynı durumlar olarak görmekteydiler. Daha önce de temas edildiği üzer Semerkandî âmm lafzın tahsisini, âmm lafız sabit olduktan sonradan gelen ve onun aksi bir hüküm ifade eden bir delil olarak görmemekte aksine âmm lafzın sabit olma aşamasındaki beyan edici bir

---

²⁵⁸ Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*, 2017, 2/881.

²⁵⁹ Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*, 2017, 2/881,882.

²⁶⁰ Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*, 2017, 2/882.

²⁶¹ Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl fi Netâici’l-Ukûl*, 2017, 2/882.

delil olarak tahsisi değerlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında illette aradığı tenakuzdan uzak olma gerekliliğini burada da aramaktadır. Zira daha önce de zikredildiği gibi âmm lafza gelen tahsis delilinin âmm lafzın hilafına bir hükmü sabit kılar şekilde geldiğini ve onu değiştirdiğini düşünmek de tenakuza yol açan bir durumdur. Zira böyle bir kabule göre Alla Teâlâ aynı anda hem bir şeyin yapılmasını hem de bunun zıddı olacak şekilde aynı şeyin yapılmamasını istemektedir. Dolayısıyla tahsis bir beyan gibi ele alındığı için illetin tahsisini caiz görenlerin benzetmesi de doğru bir benzetme olmamaktadır.

Semerkandî'nin ifadelerine göre “Müşrikleri öldürün” ayetinden daha sonra gelen zimmileri öldürme yasağı, ayette mutlak olarak ifade edilen müşriklerin, muharip müşrikler olduğunu beyan eden bir delil olarak ele alınmaktadır ve dolayısıyla en baştan itibaren “Muharip olan müşrikleri öldürün” şeklinde bir muradın olduğu ve muharip olmayan müşriklerin ayetteki murad olmadığı anlaşılmaktadır. Mezkûr bu durum mutlak ifadenin zikredilip mukayyedin kastedilmesi anlamına gelmektedir. Bu da Arap dilinde var olan bir durumdur ve tenakuz içermemektedir. Buna mukabil olarak bir vasfın mutlak bir şekilde illet olarak zikredilmesi ancak tahsis söz konusu olduktan sonra da bir maniden ötürü hükmü gerektirmemesi tenakuz anlamına gelmektedir. Çünkü illet için mutlak zikredilip mukayyedin kastedilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ancak şer'-i şerif bir illeti en baştan itibaren kayıtlı bir şekilde gönderse bu durum Semerkandî'ye göre sahih olmaktadır. Zira bu mansus olan bir illettir ve daha sonra tahsise uğrama gibi bir durumu da söz konusu değildir.²⁶²

Son olarak ele alınması gereken konu ise illetin tahsisinin kıyas ve istihsan ile ilişkilendirilmesidir. Semerkandî, söz konusu bu benzetmenin de doğru olmadığını ifade etmektedir. Zira Semerkandî, istihsana gidildiği yerde “kıyas vardır ancak hükmü yoktur” denilmediğini ifade etmektedir. İstihsana gidilen yerlerde kıyasın hiç olmadığını söyleyen Semerkandî, illetin bulunup hükmün bulunmamasıyla bu durumun birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir.²⁶³

Buna ek olarak Semerkandî'nin temas etmediği bir durum ise kıyas ile yapılan istihsanda kıyas ihtimalinin varlığını devam ettiriyor oluşudur. Ancak bu mesele de incelendiğinde kişi hem istihsanın hem de kıyasın olduğu durumda ikisinden birini tercih edebilmektedir. Bu durumda da illetin tahsisinden yine farklı bir durum ortaya çıkmaktadır.

---

²⁶² Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/883.

²⁶³ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, 2017, 2/883.

Semerkindî, illetin tahsisini kabul edenlerin yaptığı zaruret halinde bazı yasakların ortadan kalkmasının, illetin tahsisine benzetilmesi itirazını ele almamaktadır. Buna mukabil genel anlatısından ve meseleye yaklaşımından hareketle söz konusu zaruret hallerinin insan yaşamı vs. gibi durumlar olduğunu illetin tahsisinde ise buna benzetilecek bir zaruret halinin olmadığını kabul etmesini söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Semerkindî'nin tahsis anlayışının temelinde hiç şüphe yok ki belirgin bir biçimde kelimî düşünce sistemi yatmaktadır. Semerkindî, tahsisle ilgili konuları ele alırken birinci önceliği kelimî anlamda tutarlı bir tavır ortaya koymaktır. Bu noktadan hareketle hâkim Hanefî usûlcülerinin tahsis için şart koştukları nassa mukarin olma vasfını, kelimî sahada probleme yol açacağı gerekçesiyle reddetmektedir. Ona göre tahsis delilinin nassa müterahî olarak gelmesi kelimî bir zorunluluktur. Zira böyle olmadığı ve müterahî olarak gelen tahsis edici her delilin nesih olarak kabul edildiği durumda vaid-i fussâk, Hz. Adem'in cennette üryan kalması, Hz. Nuh'un oğlunun boğulması gibi örneklerde haberlerin nesh edilmesi sonucu ortaya çıkacaktır ki bu da Allah Teâlâ hakkında yalan isnadı ve bedâ görüşüne kapı aralayacaktır. Bu durum da hiç şüphe yok ki kelimî olarak büyük bir problem ortaya çıkarmaktadır.

Tahsisin müterahî olarak geleceği Semerkindî tarafından bir asıl olarak görüldükten sonra bu kabul diğer Usûl konularında da yine hâkim Hanefî usûlcülerinden farklı görüşlerin benimsenmesini gerektirmektedir. Bu konuların başında hiç şüphe yok ki umum-husus meselesi gelmektedir. Müterahî olarak tahsis edilebileceği kabul edildikten sonra âmm lafzın kat'iyetinden bahsetmek söz konusu olmamaktadır. Zira âmm lafızla muhatap olunduğu anda ona kat'i hükmünün verilmesi müterahî olarak gelen delilin, tahsis edici değil, nesih edici olmasını gerektirecektir. Buradan hareketle Semerkindî, müterahî olarak tahsise uğrama imkanının söz konusu olabilmesi için âmm lafzın delâletini itikadî ve amelî olmak suretiyle ikiye ayırmaktadır. Âmm lafzın itikadî olarak durumu, müterahî olarak tahsis alabilmesi için, hakkında tevakkuf edilerek, Allah'ın söz konusu lafızla muradı ne ise ona iman edilmesidir. Amelî olarak durumu ise ifade ettiği hükümlerle kat'iymiş gibi amel edilmesidir. Semerkindî bu noktada itikadî problemi gidermeye çalışırken aynı zamanda nassların âtil kalmasının da önüne geçerek amel bakımından nassların işlevinin devam etmesini gerekli görmektedir.

İtikadî problemden kaçınmak için hâss lafız da Semerkindî tarafından ele alınmaktadır. Hâss lafız daha sonra gelecek herhangi bir tahsis deliline açık olmasa da mecaz beyanına açıktır. Hâss lafzın hakikat manası düşünülürken daha sonra mecaz manasının söz konusu lafızla murad edildiği açıklandığında, lafızla ilk muhatap olduğunda kat'i denilerek oluşturulacak itikad yine problemlili hale gelecektir. Bu noktadan hareketle Semerkindî hâss lafzın delâletini de mecaza ihtimalli gördüğü için kat'i kabul etmemekte ve âmm lafızda olduğu gibi lafzın itikadî boyutuyla ilgili tevakkuf ederek Allah'ın muradına iman etmeyi gerekli

görmektedir. Lafzın amel boyutuyla ise yine âmm lafızda olduğu gibi kat'iymiş gibi amel edilmesi gerekmektedir.

Lafızların itikadî boyutu ile Semerkandî'nin kastettiği, ayeti kerimenin manasıyla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın söz konusu lafızlarla muradı budur şeklinde bir anlam yüklemesiyle Allah Teâlâ'ya nispet edilmesidir. Bu durum yalnızca haber ifade eden ayetlerde değil, emir ve nehiy ifade eden ayetlerde de mevcuttur zira burada vurgulanan şey ayetin muhtevasından ziyade söz konusu ayetin Allah Teâlâ'ya nispetidir. Bu nokta itibariyle Allah Teâlâ'ya bir haber nispeti söz konusudur. Dolayısıyla Semerkandî, Allah Teâlâ'ya nispet edilecek manaların ihtimalden uzak olması gerektiğini, ihtimal söz konusu olduğunda ise kesin bir nispetten kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir.

Semerkandî'nin âmm ve hâss lafızları kat'î olarak görmemesi farklı soruları da beraberinde getirmektedir. Zira hâkim Hanefî usûlcülerine göre her iki lafız da kat'idir ve bu kat'iyet üzerine çeşitli fer'i meseleler çözümlenmektedir. Burada gündeme gelen usûli meseleler, haber-i vâhid ve kıyasla âmm lafzın tahsisi bir de hâss lafzın üzerine yapılan ziyadelerdir. Zira hâkim Hanefî usûlünde kıyas ve haber-i vahidle tahsis, âmm lafzın delâletinin kat'î, bu delillerin ise zannî olmalarından hareketle caiz görülmemektedir. Keza nassa ziyade de müterahî bir tahsis olarak değerlendirilerek nesih başlığı altında ele alınmakta ve haber-i vahidle yapılması caiz görülmemektedir. Bu kabul mezhebin asıllarından biri olarak kabul edilmekte ve Şâfiî mezhebine bu asıllar üzerinden çeşitli cevaplar verilerek mezhep savunusu yapılmaktadır. Semerkandî'nin âmm ve hâss lafızlarla ilgili olarak ortaya koyduğu kabullerin söz konusu asıllara zarar vereceği fikrini akla getirmektedir. Zira âmm ve hâss lafızların kat'î olmayışı, kıyas ve haber-i vâhidle tahsis yapılabileceğini, yine haber-i vâhidle nassa ziyade yapılabileceğini düşündürmektedir. Ancak Semerkandî'ye göre durum böyle değildir. Zira âmm ve hâss lafızlar zannî olsalar da bu zannîlik haber-i vâhid ve kıyastaki zannîlikten farklıdır.

Âmm ve hâss lafızlar sübut bakımından kat'î, delâlet bakımından zannîdirler. Ancak haber-i vâhid ve kıyas hem asılları hem vasıfları itibariyle zannîyyet bulundurmaktadırlar. Dolayısıyla âmm lafzın haber-i vâhid ve kıyasla tahsisi, hâss lafzın ise haber-i vâhid ile ziyadesi Semerkandî'ye göre de caiz olmamaktadır. Semerkandî bu bağlamda zannî olan deliller arasında zannîliğin derecesi bakımından bir hiyerarşi bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre; hâss lafız deliller arasında kuvveti yüksek olandır. Zira sadece mecaza ihtimallidir. Daha sonra âmm lafız gelmektedir ve o hem hususa hem mecaza ihtimallidir. Ardından haber-i vâhid onun ardından ise kıyas gelmektedir. Haber-i vâhid kaynak bakımından kıyastan daha kuvvetlidir zira

bize intikali problemlili olsa da kaynağı Hz. Peygamberdir. Kıyas ise tamamı ile bir beşer ürünü olması hasebiyle haber-i vâhiden sonra gelmektedir.

Tahsisin müterahî gelebileceği ifade edildikten sonra akla gelen bir diğer soru, tahsis ile neshin birbirinden nasıl ayrışacağıdır. Semerkandî bu noktada tahsisi, âmm lafzın kapsadığı fertlerin bir kısmını çıkartmak, neshi ise hükmün kapsadığı zamanın bir kısmını çıkarmak olarak ifade etse de varislerin, vasiyet edilecek kişiler arasında çıkarılması gibi hem neshe hem de tahsise ihtimalli olan örnekler akıllara gelmektedir. Semerkandî bu noktayı tearuz meselesi altında değerlendirip tahsis ve neshi bu tearuzdan çıkış yollarından biri olarak görmekle beraber varislerin vasiyet edilecek kişilerin içerisinde çıkarılmasında olduğu gibi iki duruma da müsait örneklerde hangisinin benimseneceği noktasında bir öncelik belirtmemektedir. İmam Mâturîdî'den yaptığı nakilde hem tahsise hem de neshe uygun durumlarda ümmetin amelini bakılmasını gerekli görmektedir. Bütün bu ifadelerin yanında tahsis ve neshin arasını ayırmak için Hz. Peygamberin amelini ön plana çıkarmanın daha doğru bir tavır olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira umum ifade eden bir lafız nazil olduğunda hususa ihtimalli olmasına binaen lafza kat'î hükmünü vermeden umumuyla amel edilmesi, itikadî noktada ise tevakkuf edilmesi gerekmektedir. Âmm lafzın içerdiği hükmün amel vakti gelse de itikad bakımından olan tevakkuf tavrının devam ettirilmesi gerekmektedir. Amelin gerçekleşiyor olması itikadi olarak kesin bir yargıda bulunulmasını gerektirmez. Bunun ardından söz konusu âmm lafızla ilgili olarak Hz. Peygamber'in bir amel ortaya koymasıyla beraber tevakkuf tavrı bırakılır ve itikadî olarak Hz. Peygamberin uyguladığının ayetin muradı olduğuna itikad edilir. Hz. Peygamber âmm lafzın içerdiği hükmün umumuyla amel ettiyse o lafzın umum ifade ettiğine itikad edilir ve bundan sonra ortaya çıkacak herhangi bir tahsis işlemi nesih olarak isimlendirilir. Kanaatimizce tahsis ve nesih arasındaki farkın bu şekilde ortaya konulması gerekmektedir.

Semerkandî'nin tahsisle ilgili zikrettiği bir başka itikadî problem, tahsis delilinin kendisinden önceki delili beyan edici değil değiştirici şekilde varid olduğunu düşünmektir. Hâkim Hanefî usûlcüleri tahsisin hem nassa mukarin hem de tek başına faydalı olabilecek şekilde müstakil bir cümle olması gerektiğini ifade etmektedirler. Buna ek olarak da tahsis kendinden önceki lafzın hükmünü değiştirici şekilde varid olmalı ve tahsis ettiği âmm lafızdan geriye kalan fertlerle amel edilebilmelidir. Semerkandî'ye göre ise âmm lafza mukarin olan ve onun hilafına varid olan bir tahsis delili, itikadî problem anlamına gelmektedir. Zira bu kabul edildiğinde Allah Teâlâ, aynı anda bir şeyin hem olmasını hem de olmamasını istemiş olacaktır ki bu tenakuz anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ ise bundan beridir. Semerkandî'ye göre bunun

yerine tahsis delilinin kendinden önce hakkında kesin hüküm verilemeyen lafzı beyan edici bir şekilde varid olduğunu kabul etmek itikadî bir gerekliliktir.

Tahsisin beyan olarak kabul edilmesi, mücmel ve müşterek lafızların beyanı ile olan farkını da ortaya koymayı gerektirmektedir. Semerkandî'ye göre mücmel ve müşterek lafızların beyan gelmeden önceki halleriyle amel etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu lafızların amel edilecek vakte kadar beyan edilmesi gerekmektedir. Âmm lafza gelen tahsis beyanı ise böyle değildir. Zira tahsis gelmeden önce de âmm lafzın zahiriyle amel etmek mümkündür ve Semerkandî de zaten bunu gerekli görmektedir.

Son olarak tahsisi ilgilendiren konu ise illetin tahsisi meselesidir. Semerkandî illetin tahsisini de itikadî gerekliliklerden ötürü caiz görmemektedir. Zira illetin tahsisini kabul etmek ona göre bir şeyin illet olduğunu hem kabul etmek hem de reddetmek anlamına gelmektedir. Bu durum da tenakuza yol açacaktır. Çünkü bir şeyin illet olduğunu kabul etmek onu şer'-i şerife nispet etmek anlamına gelmektedir ve şer'-i şerifin ahkamı içerisinde de tenakuzun bulunması muhaldir.

Görüldüğü üzere Semerkandî, hâkim Hanefî usûlcülerine birçok meselede muhalefet etmektedir. Bu muhalefetinin altında yatan en önemli neden hiç şüphesiz itikadî problemlerdir. Semerkandî, kelim-usûl dengesini güderek meseleleri ele almakta, fûruu meseleleri ise ikinci planda tutmaktadır. Zira usûl, ahkamı şer'iyeye'nin delilleriyle ilgilenmek ve teorik bir zemin oluşturmaktadır. Bu zeminin itikadî problemler barındırmaması elzem bir durumdur. Çalışmamız Semerkandî'nin tahsise bakış açısını ele alarak hâkim Hanefî usûlcülerine olan muhalefetin arka planını ortaya koymakla birlikte bu muhalefetin amelde bir farklılığı gerektirmediğini de açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda bu tezin Hanefî mezhebinin tek bir usûl metodunun olmadığını ortaya koymak adına önemli bir çalışma olduğunu düşünmekteyiz. Zira fer'i meselelerde Ebû Hanife ve ashabından aktarılan külliyata bağlı kalmak suretiyle fıkıh yapmak, Semerkandî'nin ortaya koyduğu usûl kabulleriyle de mümkündür. Bu durum netice itibarıyla usûl-ı fikhın, kelamın bir uzantısı olduğunu kabul etmeyi ve usûlde ortaya konacak değişikliklerin fer'i meselelere büyük ölçüde etki etmeyeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasov, Azar. *Alâeddin Es-Semerkandî ve Mîzânü'l-Usûl'ünde Mu'tezile Görüşlerini Usûl Açısından Değerlendirmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2012.
- Ak, Yunus. *Fahru'l- İslâm Ebu'l-Usr El-Pezdevî'nin Kenzü'l-Vüsûl İlâ Ma'rifeti'l-Usûl Adlı Eseri ve Eserin Elfâz Bahsinin Fıkıh Usûlü İlmîne Katkısı*. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Aktepe, Orhan. “Kelâm İlmi Açısından Bedâ' Anlayışı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (2011), 97-116.
- Alkış, Alpaslan. “İsa b. Eban'ın Âm, Hâs ve Âm'in Tahsisiyle İlgili Görüşleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 19-37.
- Aykul, Abdulmuid. “İrak ve Semerkant Hanefiliğinin Nesih Anlayışı (Serahsî'nin Usûl'ü İle Alâuddin Es Semerkandî'nin Mîzân'ı Çerçevesinde)”. *Tasavvur Tekirdağ ilahiyat dergisi* 8/1 (2022), 251-287.
- Basri, Ebü'l-Hüseyn. *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Halil Alms. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Bedir, Mürteza. “Mâtürîdî Fıkıh Usûlü: Gerçek mi? Kurgu mu?” *Büyük Türk Bilgini İmam Matürîdî ve Matürîdilik (İlmî Toplantı)*, 412-420.
- Bekdemir, Sezayi. *Nassların Umumunun Kıyasla Tahsisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Buhârî, Abdülaziz. *Keşfu'l-Esrâr an Usûli'l-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmut Muhammet Ömer. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2009.
- Cessâs, Ebu Bekir. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. thk. Muhammed Tâmir. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Cessâs, Ebu Bekir. *Şerhu Muhtasar et-Tahavi*. thk. İsmetullah İnyetullah Muhâmmed. 8 Cilt. Medine: Darü's-Sirac, 2010.
- Civen, Molla. *Nûru'l-Envâr fi Şerhi'l-Menâr*. thk. Muhâmmet Ahmet Abdülaziz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Çöklü, Ramazan. “Cessâs'a Göre Âm Lafızda İstiğrak Şartı”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 6/1 (25 Haziran 2022), 151-174.
- Dağ, Zuhâl. “Alâeddîn Semerkandî'nin Kıyas Anlayışı”. *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* XIII/1 (2021), 447-467.
- Dağ, Zuhâl. “Alâuddîn Semerkandî'nin Mîzânü'l-Usûlü Temelinde Semerkant Ekolünün Irak

- Ekolüne Muhalefet Ettiği Dil Bahisleri”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (01 Ekim 2017), 143-162.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Takvîmu 'l-Edille fî Usûli 'l-Fıkh*. thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Demir, Abdullah. “Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütakellim Hanefiler Örneği = Different Comprehensions About Abû Hanîfa: A Sample of Jurist and Theologian Hanafis”. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu I* (2017), 643-658.
- Ekşi, Ahmet. “Cessâs ve Serahsî’de Mütakellimin Metoduna Dair İzler Bağlamında Neshin Aklî Delilleri (Nesih-Bedâ Ayrımı)”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 39-57.
- Güner, Salih. “Hâss Lafzın Delâleti Çerçevesindeki Tartışmalar ve Furu Fıkha Yansımaları (Hanefî ve Şâfi Mezhebi Özelinde)”. *Usul İslam Araştırmaları* 37/37 (20 Mayıs 2022), 31-53.
- Güner, Salih. *Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasındaki Usûlî İhtilâflar ve Hanefî Mezhebi Üzerindeki Etkisi (el-Cessâs ve Es-Semerkandî Örneğinde)*. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Doktora, 2022.
- Hazne, Heysem Abdülhamit Ali. *İhtilâfât Usûliyye Beyne Medreseteyi 'l-Irak ve Semerkand ve Eseruhâ fî Usûli 'l-Fıkhî 'l-Hanefî*. Ürdün: Camiatü'l-Ürdüniyye, Doktora, 2004.
- Hıra, Ayhan. “Alâeddin Es-Semerkandî’nin (ö. 539/1144) Mizanü'l-Usûl Fi Netaici'l-Ukul Adlı Eserinde Mu'tezile'nin Usûli-Kelamî Yaklaşımlarına Tenkitler”. *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyiğit- Aitmamat Kariev. Karabük: KARABÜK ÜNİVERSİTESİ YAYINLAR, 2021.
- Jawish, Abdulkarim. *Irak ve Semerkant Hanefî Usûlcülerinin Nesih Anlayışı (Cessâs ve Semerkandî Özelinde)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.
- Kalaycıoğlu, Abdullah. *Debûsî'nin Takvîmü 'l-Edillesi ile Semerkandî'nin Mizânu 'l-Usûl'ünün Benzerlik ve Farklılıkları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 2018.
- Koca, Ferhat. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Lâmişî, Ebu's-Senâ. *Kitab fî Usûli 'l-Fıkh*. thk. Abdülmecit Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1994.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in. *Tebseratü 'l-Edille*. thk. Enver Hamid İsa. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Ezher, 2011.

- Özbek, Salih. *Semerkandî ve Mizanu'l-Usûldeki Metodu*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Özen, Şükrü. "Ebû Hanîfe'nin Usûl ve Furû Anlayışının Kelâmî Temelleri". *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi (Sempozyum) II* (2005), 113-133.
- Pezdevî, Fahru'l-İslam. *Usûlu'l-Pezdevî*. thk. Said Bektaş. 1 Cilt. Mısır, Daru's-Selam., 2021.
- Razi, Fahru'd-Din. *el-Mahsul*. thk. Taha Cebir Feyyaz el-'Alvani. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Sarıtaş, Murat. *Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013.
- Saymerî, Ebû Abdullah. *Mesailü'l-Hilaf fi Usûli'l-Fıkh*. thk. Merter Rahmi Telkenaroğlu. İstanbul: Dâru Babi'l-İlim, 2020.
- Semerkandî, Alâeddin. *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*. thk. Abdülmelik Sa'dî. 2 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nûr, 2017.
- Semerkandî, Semerkandî. *Tuhfetü'l-Fukaha*. thk. Hüsam Hüseyin el-Hamd. 3 Cilt. Türkiye: Darü's-Semman, 2021.
- Serahsî, Ahmet b. Ebu Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ Afğânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2021.
- Teftazânî, Sadettin. *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh*. thk. Zekeriyya Umeyrât. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, 2013.
- Timür, İhsan. "Mâtürîdîlik Dışı Sünnî Hanefîlerin İtikadî Eğilimleri Üzerine". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (15 Haziran 2022), 189-216.
<https://doi.org/10.33460/beuifd.1102499>
- Üsmendî, Muhâmmed b. Abdülhamit. *Bezlü'n-Nazar fi'l-Usûl*. thk. Muhâmmed Zeki Abdülber. Kahire: Mektebetu Dâri't-Türâs, 1992.
- Yetkin, Hacer. *Debûsî ve Usûl Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Yıldızhan, Hakan. *Ebu'l-Yüsr Muhâmmed El-Pezdevî'nin Maturidi Kelam Sistemine Katkıları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "BEDÂ". Erişim 21 Mayıs 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bedâ>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "HAS". Erişim 05 Ekim 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/has--lafiz>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "İHTİYAT". Erişim 28 Eylül 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ihtiyat>

- TDV İslâm Ansiklopedisi. “İLLET”. Erişim 20 Nisan 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/illet--fikir>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “MUTLAK”. Erişim 11 Ocak 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mutlak>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “NESEFÎ, Ebü'l-Muîn”. Erişim 25 Haziran 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/nesefi-ebul-muin>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “SEMERKANDÎ, Alâeddin”. Erişim 25 Haziran 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-alaeddin>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “TAHSİS”. Erişim 05 Ekim 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tahsis>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “TEÂRUZ”. Erişim 21 Nisan 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tearuz>